

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XX – leto 1974/75 – št. 8

Jezik in slovstvo

Letnik XX, številka 8

Ljubljana, maj 1974/75

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Matjaž Kmecl, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Matjaž Kmecl

in Jože Koruza (slovstvena zgodovina)

Tehnični urednik Ivo Graul

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Teško račun pri SDK 50100-678-45015

Letna naročnina 48.— din, polletna 24.— din, posamezna številka 6.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, 24.— din

Za tujino celoletna naročnina 100.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Po mnenju Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto, Ljubljana, št. 421-1/72 z dne 10. 1. 1973, je revija Jezik in slovstvo oproščena prometnega davka

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Izid 8. št. s kongresnimi poročili je finančno omogočila

Raziskovalna skupnost SR Slovenije

Vsebina osme številke

Strokovna poročila za VIII. kongres jugoslovanskih slavističnih društev

- 241 *Janez Dular* Slavizacija v oblikoslovju in skladnji slovenskih publicističnih besedil v drugi polovici XIX. stoletja
- 250 *Franc Jakopin* Vprašanje norme in kulture ruskega knjižnega jezika
- 259 *Stanko Kotnik* Spisna razrezanka kot nova tehnika za razvijanje in merjenje sposobnosti logičnega mišljenja
- 264 *Boris Paternu* Problem tipološkega proučevanja književnosti
- 268 *Dušan Pirjevec* Idejno etična vsebina in pesniškost pesniškega teksta (osnutek)
- 272 *Breda Pogorelec* Metodologija jezikovnostilistične raziskave Cankarjeve proze
- 278 *Tone Pretnar* Klavzula in asonanca Strniševih pesniških besedil
- 286 *Mate Šimundić* Iz fonetike osebnih imena
- 295 *Jože Toporišič* Esej o slovenskih besednih vrstah
- 305 *Franc Zadravec* Impresionizem in daljša pripovedna proza

Zapiski, ocene in poročila

- 314 *Jože Koruza* Monografija o elegiji v slovenski literaturi (nadaljevanje in konec)
- 321 *Jančo Jurančič* Miodrag S. Lalević, Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika

Iz delovanja Slavističnega društva Slovenije

- 324 Pismo Republiškega odbora Slavističnega društva Slovenije predsedstvu Izvršnega odbora Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije
- 8/4 Zaključni račun JiS za leto 1974

Strokovna poročila za VIII. kongres jugoslovanskih slavističnih društev*

Janez Dular

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLAVIZACIJA V OBLIKOSLOVJU IN SKLADNJI SLOVENSКИH PUBLICISTIČNIH BESEDIL V DRUGI POLOVICI XIX. STOLETJA

Prav v času, ko so Kollárjeve ideje o skupnem slovanskem jeziku — ali kvečjemu štirih jezikih — doma, tj. pri Slovaki in Čehih, že doživljale neusmiljen poraz¹, se jih je kot rešilne bilke oprijel Vrazov in Slomškov učenec Matija Majar-Ziljski, požrtvovalen, a jezikovno premalo pripravljen in politično preveč naiven duhovnik s tistega obrobnega dela za slovanski svet kot celoto že tako obrobnega slovenskega ozemlja, ki je bil in je še danes pod najhujšim ponemčevalnim pritiskom². Majar ni bil prvi in ne zadnji, ki je zdvomil nad možnostjo preživetja svojega ljudstva kot jezikovne in narodne individualnosti ter se zatekel v ilirizem, toda medtem ko je Vrazova pobuda nekaj let poprej zaradi Prešernove odločne vere v življenjsko moč in prihodnost slovenskega jezika in svoje umetnosti v tem jeziku propadla in v bistvu ostala v zasebnem krogu, je »pomlad narodov« tanko plast slovenskega meščanstva tudi po tej plati zalotila nepripravljeno (celo Bleiweisovo nasprotovanje slavizaciji je bilo večkrat bolj taktične kot pa načelne, nazorske narave)³. Tako si je Majar s svojimi stališči, razloženimi v knjigi *Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik* (Ljubljana 1848) in nekaterih člankih, pridobil nekaj navdušenih privrženec, ki so zagovarjali in deloma tudi prakticirali njegov predlog za postopen prehod k skupnemu (»vzajemnemu«) slovanskemu jeziku.

Jedro Majarjevega sistema je bilo prevzeto iz hrvatsko-ilirskega jezika iz Babukićevih *Osnov slovnice slavjanske narčja ilirskoga* (Zagreb 1836), to je »posebne mešanice štokavščine z lastnostmi kajkavskega narečja in vplivom jezika starejših piscev, posebno Dubrovničanov«⁴. Pri pisanju *Pravil* je imel v rokah še Karadžičevo, Brličevo, Metelkovo in Murkovo slovnico⁵ ter Šafarikov Slo-

* Ker v času tiskanja še ni bil znan natančnejši kongresni razpored predavanj, jih objavljamo po abecednem redu njihovih avtorjev.

¹ Gl. S. Tóbič, Šafarikov a Kollárov jazyk, Bratislava 1966, 137—140.

² Gl. SBL II, 15—19; I. V. Cuikina, Matija Majar Ziljski, Razprave I. razreda SAZU, VIII/2 Ljubljana 1974.

³ Prim. E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1970 (3. izdaja), 270—365; I. Prijatelj, Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1937, 105.

⁴ Srpsko hrvatski jezik, Enciklopedijski leksikon znanja, Beograd 1972, 129.

⁵ V. S. Karadžić, Kleine serbische Grammatik, Leipzig — Berlin 1824; J. A. Berlič, Grammatik der Illyrischen Sprache, Zagreb (Agram) 1842; F. Metelko, Lehrgebäude der Slowenischen Sprache in Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen, Ljubljana 1825; A. Murko, Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre, Grätz 1832, 2. izdaja 1843.

wansky Narodopis. Zagovarjal je stališče o dveh knjižnih jezikih: prvi (dotedanji slovenski) naj bi se še naprej uporabljal za »nižje«, kmečkemu ljudstvu namenjeno poučno in nabožno slovstvo, drugi (ilirski) pa naj bi se vpeljal v »visoko« literaturo, znanost, politiko ipd. Ta nedemokratični dualizem je za čas okrog marčne revolucije navidezno presenetljiv⁶, v resnici pa je le odsev sploh precej nedemokratičnih in nerevolucionarnih stališč narodno se prebujajočega slovenskega meščanstva, posebno ilircev⁷.

Polemika, ki sta jo Majarjev načrt in praksa njegovih delnih ali popolnih privrženecv sprožila oziroma pospešila (bila pa bi najbrž prej ali pozneje nujna tudi brez njega⁸), se je končala neuspešno tako za njegove najodločnejše nasprotnike (iz noviškega kroga) kakor tudi za njegove zagovornike: za prve zato, ker so se nekateri konkretni predlogi iz Majarjevega načrta ujeli z nekaterimi predlogi s seznama »novih oblik«, ki jih je leta 1850 predlagala zmerna smer z Luko Svetcem na čelu in ki so bile potem res sprejete; za Majarjeve privrženecv pa je bila neuspešna zato, ker so se zagovorniki novih oblik izrecno distancirali od poglobitnega namena njegovih *Pravil* in z novimi oblikami niso nič prispevali k temu, da bi Slovenci prevzeli drug knjižni jezik. Nasprotno, izmed Majarjevih predlogov so bile kljub Svetčevemu taktičnemu utemeljevanju s potrebnostjo bližanja drugim slovanskim jezikom⁹ načelno in praktično v nekaj letih splošno sprejete samo tiste systemske prvine, ki so bile hkrati slovenske, tj. podprte z dovolj razširjenimi in etimološko upravičenimi izhodišči v samih slovenskih narečjih (koroških in štajerskih) ter vsaj deloma — kot dvojnice — že prej upošteevane v nekaterih slovanskih slovnica (tipi z *rakom* namesto z *rakam*, z *rakoma* namesto z *rakama*, *lepega* namesto *lepiga*, *dobra jabolka* namesto *dobre jabolka*, *lepši -a -e* namesto *lepši -i -i*, *klešče* namesto *kleše*, *da* namesto *de*, *najlepši* namesto *narlepši*). S tem pa dotlej predvsem »kranjski« knjižni jezik ni prešel v ilirskega niti v vseslovanskega, temveč v vseslovenskega¹⁰.

»Jezikovno-kulturna ali pravzaprav jezikovno-politična debata / se je / v poznejših desetletjih obnovila v četrtem, petem itd. stadiju brez posebnega poznanja prejšnjih svojih faz.«¹¹ »Romantični triumf« ob marčni revoluciji in nekaterih poznejših slovenskih ali slovanskih zmagah (npr. ruska zmaga nad Turčijo) na eni strani ter obup zaradi ponemčevanja in poitaljančevanja na drugi strani sta bila potem sicer še večkrat »oni dve gibali, ki sta od časa do časa, a v zanimivo redno se vrsteči zapovrstnosti v organski razvoj slovenskega knjižnega jezika vnašala debate s predlogi, da se naj jezik bolj ali manj naglo, bolj ali manj umetno povsem — izprevrže«¹². Naj omenim samo nekaj takih predlogov:

⁶ I. Prijatelj, *Borba* ... 57—58.

⁷ E. Kardelj, *Razvoj* ... 296.

⁸ A. Breznik, *Razvoj novejših slovenske pisave* pa Levčev pravopis, DiS 1913, 68; B. Pogorelec, *Delež Koroške pri procesu ustaljevanja slov. knjiž. jezika v 19. stol.*, zbornik IX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1973, 71—81, posebno 79.

⁹ Prim. Svetčevemu utemeljevanje »novih oblik« za množinski imenovalnik in tožnik srednjega spola pri devniških besedah: »Tako najdemo a) v staroslovenskem (staroslovenski Svetcu pomeni stari cerkvenoslovanski — op. J. D.); tako b) izjemši Polake pri vseh družih Slovanih / . . / Res je sicer, da je lepše slišati e — a (lepe mesta) kakor a — a (lepa mesta); ali če se tako slovanskim bratom približamo, Slovenije pa ne zatajimo, Krajncil bister um bi se nam odreči mogel, odreči ljubezen do matere Slave, ako bi te trohice sercoma radi ne žertvovali.« (Slovenija 1850, 12).

¹⁰ Gl. J. Toporišič, *Jezik, slovenski*, Enciklopedija Jugoslavije IV., 1960, 499.

¹¹ Prijatelj, *Levstikov politični list »Naprej«*, *Razprave znanstvenega društva za humanistične vede II*, Ljubljana 1925, 211.

¹² I. Prijatelj, *Borba* ... 8.

R. Razlag je v zborniku *Zora* (1852) zagovarjal vseslovansko mešanico, ki je bila tako neurejena in nedosledna, da si je pridobila vzdevek »lunin jezik«; F. Kočevar je v *Novicah* (1860) priporočal oblike tipa *lepoga, sam, ja, i, muž* ter nekaj srbohrvaškega besedja; J. Geršak se je v *Novicah* (1864) potegoval za izgovorjavo [*bio, vuk*] itd. Seveda je tudi Majar sam skrbel, da njegova smer ne bi šla v pozabo, in je v letih 1873—1875 celo izdajal revijo *Slavjan* ter v njej tiskal predvsem besedila v svoji skonstruirani vseslovanski jezikovni mešanici¹³, ruščini in srbohrvaščini. Če bi to mešanico vsaj nekaj časa pisal širši krog ljudi, bi bila nepretrganost razvoja slovenskega knjižnega jezika dvomljiva, toda slavizacijski val je neposredno zajel samo del publicistike, druge zvrsti, posebno umetnostni jezik ter jezik poučnih in nabožnih spisov, pa so bile bolj zaprte^{13b}.

V Majarjevih *Pravilih* je bilo v zvezi z našo temo zapisano naslednje:

— »glede slovniških izrazov se mora pisati učeno, to je: slovniški izrazi vsih ilirskih podnarečjih se moraju prisposodobiti i izmed njih običnejši izbrati i upotrebovati;«

— »glede sloga (syntaxa) se mora pisati narodno, to je: moramo si prizadevati, kolikor moguće, pisati tako, kakor naše ljudstvo govori.«¹⁴ S »slovniškimi izrazi« je mišljeno le oblikoslovje v ožjem pomenu in pa slovnične besede; besedotvorje je Majar načelno zavračal, češ da naj Slovani za svoj skupni jezik raje zberejo velikansko množico besed iz vseh svojih »narečij« in »podnarečij«, pa jim ne bo treba kovati novih. Tudi s skladnjo se je ukvarjal le obrobno, ker je menil, da »u skladu (syntax) i u slogu (Still) smo pa tako že vsi Slaveni sje-dinjani, ker u tom ni nobene razlike med narečjemi«¹⁵; omejil se je na odsvetovanje germanizmov in na priporočanje slovanske frazeologije. Njegova in drugih pisna praksa pa seveda kaže, da je bilo prevzemanje občutno tudi na skladenjski ravnini, nekatere kategorije (npr. stava klitik) so bile sprejete celo v poznejše izdaje Janežičeve slovenske slovnice¹⁶.

Tisti, ki so šli v slaviziranju najdlje, so pisali takole: *Uostalom kažemo (gotovi smo, da je ono isto i želja večine slavjanskih rodoljubah), da ćemo mi blagosloviti onaj trenut, koj će nam donesti obćevaljali, obće-slavjanski, jedan jedini književni jezik, makar bil kitajski, samo da je obći.* (R. Razlag, Svršetek, *Zora* 1852, 178) *Kromě těch novin i časopisov se daja na světlo, čto se uže samo od sebe razumi plemeně slovstveno tako dělateljnom, ne malo knjig i knjižek namenjenih sprostomu ljudstvu.* (M. Majar, *Slavjan* 1873, 51)

Za taka besedila pač ni več mogoče reči, da so slovenska, zato tudi ne bi bilo smiselno obravnavati vsega, kar v njih ni slovenskega (bolj smiselno bi se bilo vprašati, kaj je v njih sploh še slovenskega). V nadaljevanju bom torej prikazal samo tiste iz srbohrvaščine ter deloma iz stare cerkvene slovanščine, ruščine in češčine prevzete oblikoslovne, besedotvorne in skladenjske prvine, ki so

¹³ Gl. R. L. Lenček, *The Theme of the Greek Koine in the Concept of a Slavic Common Language* and Matija Majar's Model, *American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists*, Prague 1968, 7—8.

^{13b} Gl. B. Pogorelec, *Delež Koroške . . .*, 79—80.

¹⁴ M. Majar, *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obće slavenski jezik*, Ljubljana 1848, 129.

¹⁵ Iz Majarjevega pisma Muršču; gl. *Zbornik Matice Slovenske* 1905, zo. VII, 49.

¹⁶ Prim. A. Janežič, *Slovenska slovnica* (Nova, vsa predelana izdaja), Celovec 1863, 261—262.

bile vsaj po nekaj let v rabi pri večjem številu slovensko pišočih publicistov. Majarjeve predloge je namreč kot sistemsko celoto sprejel samo del njegovih privržencev, pa še ti so bili v pisni praksi nedosledni, že nekaj let po sprejemu »novih oblik« pa so sploh samo še sem in tja uporabljali posamične sistemske slavizme; težišče slavizacijskih prizadevanj se je v naslednjih desetletjih preselilo na ravnino besedja, posebno v časniku Slovenski narod¹⁷.

Iz gradiva se vidi, da so bile oblikoslovne in skladenjske prvine največkrat prevzete skupaj s kako neslovensko besedo ali frazeologemom (npr. *seljaci*, *Pa žali Bože!*), pa tudi samostojno, tako da so se jim podrejele tudi neprevzete besede (npr. *Kočevara*). Oglejmo si najboljčutneje prizadete kategorije.

OBLIKOSLOVJE

1. Samostalniške in pridevniške besede

a) Prevzem spola in/ali sklanjatvenega vzorca pri samostalniških besedah: v *zlatnem Pragu* /Slo50/¹⁸, *prevzeti dotična posla* /SN75/, *z ene strane* /Slo50/, *ustavljati se strastim* /SN85/.

b) Podaljševanje množinske osnove (prevzeta porazdelitev oblikotvorne pripone): *članovi* /N62/, *uradovi* /Na63/, *kosovi* /N66/, *pojmovi* /SN82/, *slojevi* /SN76/, *Cehovi* /Slo49/, *Židovi* /Bč53/;

c) Prevzem posameznih sklonil (pri tem gre včasih za posledice splošnejšega prevzema na fonološki in morfonološki ravnini, npr. zamenjava vsakega slovenskega *o* < *oⁿ* z *u*):

sreču /N59/, *fajfu* /N58/, *slovenščinu* /N60/, *v svoju vlastnu škodu* /Pra49/, *veliku krivicu* /N59/, *latinicom* /Zo52/, *snagom* /Zv51/; *zbirko pesmih* /Bč51/, *jedno živečih narečjih* /Bč51/, *za spreobrnenje nekristjan* /Sla75/, *deset knjiga* /N51/; *nekaj tako samovoljnoga, nezakonitoga i protizakonitoga* /Slo50/, *beseda svetoga Metoda* /Zo52/, *kterogakoli slavenskoga narečja* /N59/; *onomu sosedu* /Bč52/, *serbskomu Dnevniku* /N58/, *k tvojoj postavnoj plači* /SN72/; *po zapadnoj in severnoj Evropi* /Bč50/, *v Kranjskoj, Štajerskoj* /N59/, *vojačkoj* /N59/.

č) Prevzem palatacijskih premen v osnovah na -k:

dijaci /Bč50/, *travnici* /N64/, *ustavaci* /SN75/, *Turci* /N62/, *narodnjaci* /N71/; *pri roci* /N54/, *po oporoci* /N52/, *u Reci* /Bč51/.

d) Nepodaljševanje osnov na -r:

cara /53, SN76, S96/, *pod poglavarom* /Slo49/, *glasovira* /N76/, *brez komentara* /SN75/, *graničare* /N77/, *Kollára* /Bč51/, *iz Mostara* /SN76/.

e) Vpeljava vokativa:

gospodine /N72/, *brate* /N62/, *narodnjače* /N70/.

¹⁷ Gl. A. Breznik, *Zivljenje besed*, Maribor 1967, 149–186.

¹⁸ Okrajšave pomenijo: Slo — Slovenija, SN — Slovenski narod, N — Novice, Na — Naprej, Bč — Slovenska bčela, S — Slovenec, LC — Ljubljanski časnik, Zo — Zora 1852, Zv — Zvezdice 1851, Pra — Majarjeva Pravila, Sla — Slavjan.

f) Brèzpredložni orodnik: *soznaniti latinicom /Zo52/, napolniti radostjo /SN76/, pripovedovati hripavim glasom in mokrim ocesom /SN91/.*

g) Imenska sklanjatev pridevniških besed: *jugoslovenska duha /N70/*; ta kategorija se je nekoliko bolj uveljavila samo pri predložnih zvezah z roditelnikom, ker se je lahko oprla na starejše slovenske tvorbe tipa *iz nova, iz lepa* (danes *znova, zlepa*)¹⁹ ter se leksikalizirala.

2. Glagol

Glagol je s svojo veliko oblikoslovno razčlenjenostjo dajal veliko možnosti za prevzemanje in vsi pisci skupaj so jih tudi večino izrabili, vendar so večji časovni in prostorski (avtorski) obseg dosegle samo naslednje:

a) Neslovenske prvine pri sedanjiških osnovah: *se daje trditi /N66, N77, SN90/, znade slovenski /N61/, ne mogu upotrebovati /N58/, ne odpomogne /SN75/.*

b) Neslovenska porazdelitev nedoločniških in sedanjiških pripon glede na posamezne besede: *je dokončil /Bč51/, kaznite me /N56/, proučava zakon /S95/.*

c) Prevzem nedoločniške pripone *-nu-* namesto slovenske *-ni-*: *sklenuli so /Slo50/, zavernuti /Slo50/, je stegnula /Lč51/, bi obrnuli /N59/*; ta pripona je bila med tistimi od Svetca predlaganimi novimi oblikami, ki niso bile sprejete, ker niso imele opore v slovenskih narečjih.

č) Neslovenska porazdelitev oblikotvornih pripon: *je bila poznata po imènu /Bč51/, je umrl nepoznat /S93/, silno podpreni od velike Rusije /SN77/*; pri tej točki naj omenim tudi začetek spodrivanja deležniških oblik na *-eč* (npr. *dereč*) z oblikami na *-oč* zaradi etimologiziranja na podlagi stare cerkvene slovanščine²⁰.

d) Prevzem sedanjiške končnice za tretjo osebo množine: *moraju /Slo50/, rastu /N59/, skrivaju /Zo52/*; to sta pisala predvsem Majar in Razlag sama.

e) Neslovenska tvorba časov: *Doseči čemo svoj namen /Bč51/, Po tem če biti Pravnika koristen /N53/, Porta obeta, da hoče Osinj Črnogorcam izročiti /SN80/, Svoboda iztoka postala, kakor se pravi »hoffähig« /SN75/, Cerkev se podrla /SN81/, v Plevni je ujetih /je bilo ujetih/ 36000 turških vojakov /SN77/.*

BESEDOTVORJE

1. Izpeljava

a) Nekateri pojavi so bili odvisni od širših prevzemov pri morfonoloških pravilih: *carevina /Slo49/, Strosmajerovo /N63/, Beogradski paša /Bč50/, carigradski /SN77/, česki /N53, S85/, turski /Bč50/.*

b) Neslovenska tvorba samostalniških in prislovnih zaimkov, ki se v slovenščini končujejo na *-r*²¹: *noče ničesa /SN71, S85/, vsekako /N83/, nikako ne mogu razumeti /N58/.*

¹⁹ Gl. A. Breznik, Razvoj ... DiS 1914.

²⁰ Isti, DiS 1914, 404.

²¹ Gl. J. Toporišič, Slovenske zaimske besede, JiS XX, 1974/75, 118.

c) Neslovenska porazdelitev sicer tudi slovenskih pripon: v *zlatnem Pragu* /Bč50/, *izdajica* /SN75/, *tudjinec* /Slo50/, *vladalec* /SN80/; posebno podskupino sestavljajo neslovensko preoblikovane ali porazdeljene pripone pri besedah, prevzetih iz neslovanskih jezikov, npr.: *konferencija* /N60/, *konsekvencija* /SN91/, *fakulta* /Bč51, SN80/, *kritikovati* /SN69, SN97/, *civilizovana Evropa* /SN80/, *agituje zoper Turke* /S91/, *apelovati* /SN98/, *demokratski, na demokratično-anarhički podstavi* /Slo48/, *klasičke povesti* /N53/, *akademično* /SN82/.

č) Neslovenske pripone: *osrečitelj* /SN75/, *opazovatelj* /N74/, *sedmorica* /SN99/, *zagrebački* /N57/, *Tržački* /SN72/, *pisarna, lekarna*²².

2. Sestavljanje

a) Neslovenska tvorba brez predpone oziroma z njo: *Glejte svojo dobrotnico — ljubite jej roko* /SN82/, *obrazložiti*.

b) Prevzeta porazdelitev sicer tudi slovenskih predpon: *po mojem dohodu* /N56/, *od renegatstva preveč zavisna* /S91/, *brez razgovora* /N62/, *je vzlezel na drevo* /Slo48/, *vzlasti*; predpona *vz-* se je zelo razširila zaradi etimologiziranja po stari cerkveni slovanščini.

c) Prevzeta predpona: *prokleta* /N56, SN75/, *prognati* /S95/, *se v propade oziraš* /N66/.

3. Zlaganje

V drugi polovici XIX. stoletja se je v slovenščini število zloženek sploh²³ močno povečalo. Pri tem je šlo deloma za razvijanje živih sistemskih možnosti našega jezika, deloma pa za prevzemanje ali oživljanje v slovenščini sicer že mrtvih načinov zlaganja²⁴. Med te spada npr. zlaganje iz dveh pridevnikov: *gluhonem, domačoslavno poslopje* /N50/. Razmahnilo se je tudi zlaganje tipa *lovor-venec* /SN80/, *živio in slava-klici* /N62/.

4. Konverzija

Beseda *treba* je prešla med glagole ter dobila celotno spregatveno paradigmo in opisni deležnik: *učene besede treba take kovati* /N55/, *trebalo je paziti* /N83/.

SKLADNJA

Tako na konec oblikoslovja oziroma besedotvorja kot na začetek skladnje lahko uvrstimo točko z neslovensko rabo enobesednih in dvobesednih izrazov ter enodelnih in dvodelnih besed (prevzeta raba prostega morfema)²⁵: *ob polu prične seja* /SN92/, *porotne obravnave so končale danes* /SN86/, *Zahvalimo za poslane narodne pesni* /Sla75/; *od njega zavisi srečna bodočnost* /Slo50/, *od osode Čehov odvisi biti ali ne biti Avstrije* /SN70/.

Predvsem skladenske narave pa so naslednji pojavi:

²² Prim. B. Havránek, *Studie o spisovném jazyce*, Prága 1963, 326.

²³ Prim. A. Breznik, *Zloženske v slovenščini*, Razprave SAZU II, 1944 55.

²⁴ Gl. A. Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika III (Zloženske)*, Ljubljana 1952, posebno str. 100, 106 idr.

²⁵ Terminologijo povzemamo po J. Toporišiču, *Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika*, SR 22, 1974, 245.

1. Raba oblik

a) Razširitev rabe svojilnega dajalnika: *navdušena za pravo naroda nam milega /N71/, hočejo Janežiču v vredni spomin na rojstnej mu hiši ploščo staviti /SN76/.*
b) Brezpredložni orodnik v povedkovi, prislovni in drugih rabah: *treba biti previdnim /SN90/, Schönerer je bil izvoljen predsednikom /SN82, S96/, bil je promoviran doktorjem modroslovja /SN87/, takim se ima smatrati /SN83/, bi bil jaz konja šele takrat smrkavim spoznal /SN86/; dostojnim in impozantnim načinom pričela je narodna stranka volilno gibanje /S91/, zahtevajo, da se to zgodi kolikor mogoče administrativnim potom /SN80/, predsednik se je imenom kluba zahvalil /SN95/, je rodom Gorenec /N70/, začetkom in koncem šolskega leta /N77/, knjiga poljska izdana g. A. H. Kickorom /Sla74/; brezpredložni orodnik se je nekajkrat tudi leksikaliziral in prišel med prislove ali celo predloge (tip povodom dvajsetletnice /S89/, tekom zborovanja /SN95/, potom jezikovnega zakona /SN97/).*

c) Neslovenska raba osebnih zaimkov: *ta letargija je uničena, mi smo znova svobodni, mi moremo dihati z vsemi prsi /SN97/, počesteni zaupanjem svojega vladalca, vi sestavljate drugo skupščino /SN75/, Ali veliko število njih še stoji na strani /SN75/.*

č) Železna raba opisnega deležnika²⁶: *Lahka mu zemljica bila! /N52/, Bog te slišal! /N54/, Živel, rasel, razvijal se »Dolenjski sokol« našemu narodu v korist! /SN83/.*

d) Dvodelni veznik *i — i*: *Pridobil si bode še več zaslug i za cerkev i za slovanstvo /S92/.*

2. Glagolska rekcija

a) *bi bilo nedostojno, ko bi mi mučili Turke. Imamo dostojnijih potov. /SN75/, odkar se v Avstriji borimo o ustavi /N72/, je bil vsled zaslug o izobraževanju povišan /SN75/, učiti se jeziku²⁷.*

b) Pri tem je prišlo do zanimivih križanj med prevzemanjem besednih in skladenjskih sestavin; v slovenščini imamo npr. glagol *obravnavati* s tožilniško rekcijo (pri zanikanju roditeljsko), npr. *obravnavati predlog*, v srbohrvaščini pa obstaja glagol *raspravljati* z mestniško rekcijo, npr. *raspravljati o predlogu*, toda pri prevzemanju je prišlo do rabe slovenske besede z rekcijo srbohrvaške in nasprotno, npr. *Deželni zbor sklene, da o adresnem načrtu obravnava v tajnej seji /SN83/, Političnih razmer pač tu ni treba posebej razpravljati /SN94/.*

3. Konstrukcije

a) Odvisniške konstrukcije namesto nedoločniških: *ni jednemu splavu ne puste, da proide /SN75/.*

b) deležniške konstrukcije namesto odvisnikov: *Priprosti Slovenci neznajoči slovnico /N59/, Neboječ je ob kratkem vse razložil /N56/, Beležec to pobalinsko natolcevanje, nimamo ničesar pripomniti /SN92/.*

²⁶ Gl. T. Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1899, 648.

²⁷ A. Breznik, Razvoj ... DiS 1915, 340.

c) Porazdelitev konstrukcij z naklonskimi glagoli oziroma predikativi: *treba, da zavrremo, kar ni resničnega* /N65, SN75, SN80/, *veselo poročilo vam morem poslati* /N74, SN75/²⁸.

4. Besedni red

a) Stava klitik: Slovenski pisci so že v prvi polovici petdesetih let prejšnjega stoletja izražali obžalovanje, ker se slovenščina glede stave klitik v marsičem bistveno loči od drugih slovanskih jezikov²⁹. Domnevali so, da gre za nemški vpliv, zato so se več desetletij trudili, da bi stavo klitik »poslovanili«. Redki nasprotniki tega prizadevanja³⁰ so bili dolgo neuspešni, šele Murku in Škrabcu³¹ se je proti koncu stoletja posrečilo spraviti to zadevo na pravi tir. Nekaj primerov poslovanjene določitve mesta klitičnega niza v povedi: *Pisavci tega narečja napisali so precejno število bukev* /N56/, *Huda zima utegne nam s tem koristiti* /SN75/, *Posebna nagrada določila se je pri tej točki vodniku* /SN96/, *Akoravno zabeležiti mu je bilo že mnogo napredka* /SN89/, *Potem ogledali so si presvitli cesar vse prostore ljudske kuhinje* /N83/, *Osebe, ki so imele srečo ž njim občevati, opisujejo nam ga takole* /N82/, *Kakor čujemo, snidejo se danes možje štajerski* /S97/. Zmeda je nastala tudi pri medsebojni razvrstitvi klitik v istem nizu³²: *Treba je nam že zdaj se v duhu vdeležiti pri slavnih delih* /Slo49/, *da je jim naravnost uničena* /Bč50/, *cesar je ga poklical* /Bč51/, *Razveselilo je nas se zopet prepričati* /SN75/.

b) Stava ujemalnega prilastka: Inverzija je prišla v največjo modo v sedemdesetih letih. Nekaj primerov: *Kot poročevalec lista vašega* /SN75/, *Ta volja narodova morala bi biti vsakemu sveta* /S85/, *Pohod ljubljenca narodoviga Jelačiča-bana* /Slo48/, *v Kozari planini* /SN75/.

c) Najti je celo primere odcepitve ujemalnega pridevniškega prilastka od jedra sintagme: *Narodna ga stranka tirja* /SN68/, *Nesrečne žagibog okolnosti so zakrivile* /SN75/, *narodne tedaj literature nimajo gotovo nobene* /N56/, *tvoja nam ljubezen je darovala* /N61/.

č) Za slovenski občutek nemotivirana inverzija pri prosti stavi (členitvi po aktualnosti): *Pohvalil sem se lani, da me vrlo podpirajo gospodje odborniki* /S91/, *Zivahno bilo je politično življenje kod nas pretekle dni* /N77/, *Slabo je madjarsko gospodarstvo, a hrvatsko je še slabije* /S86/, *novi čas je trčil na stari in ne gre to brez ravsava* /SN75/, *Ko je deželni zbor pretresal postavo, zagnali so bili naši nasprotniki strašanski vrišč* /S85/.

Oblikoslovni in skladenjski slavizmi, ki jih sem in tja srečujemo v današnji publicistični slovenščini, večinoma niso ne predmetno ne genetično povezani

²⁸ R. Lenček, *Modalna raba adverba lahko v slovenščini*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XI, Novi Sad 1968, 127–135.

²⁹ Prim. M. Cigale, *Drobtinica iz slovenske slovnice*, Novice 1853, 327.

³⁰ Prim. J. Solar, *Nekaj od naših sostavnih (sintaktičnih) zadev v preudarek*, Novice 1856, 312.

³¹ M. Murko, *Enklitike v slovenščini*, Letopis Matice slovenske 1892, posebno 72–86; S. Škrabec, *Cvetje* XIV, 1895.

³² Prim. J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik* 4, Maribor 1970, 176.

z zavestnimi slavizacijskimi prizadevanji in njihovimi sadovi v prejšnjem stoletju, temveč jih je prinesla poznejša (še današnja) velika in enostranska odvisnost naše publicistike od prevajanja iz srbohrvaščine. Ko so se pred slovenski jezik v drugi polovici XIX. stoletja zaradi pospešenega družbeno-političnega, gospodarsko-tehničnega in duhovnega razvoja po odpravi fevdalizma postavljale zahtevnejše naloge v množičnem sporazumevanju o novih pojavih in v obvladovanju novih govornih položajev (šolstvo, uradi, deželni zbori, družabno življenje — salon, publicistika), do katerih se je dokopala naglo naraščajoča in narodno prebujena slovenska meščanska plast, je bilo nujno treba najti izrazje za obsežna nova pomenska polja. Glede tega je bilo prevzemanje manjkajočega besedja od drugih slovanskih jezikov videti sprejemljiva pot za povečanje sporazumevalnih možnosti (kolikor ni bilo združeno s hkratnim zapostavljanjem in opuščanjem dobrih domačih besed in odprtih besedotvornih možnosti³³). Pri sistemskih prvinah pa je bilo drugače³⁴: bile so zadostne in — kot je dokazovala Prešernova umetnost — tudi dovolj pripravljene za nadaljnje kultiviranje. Temu jeziku je bilo mogoče »očitati« le to, da je preveč samo kranjski. Ob drugačni upravno-politični urejenosti slovenskega ozemlja (program zedinjene Slovenije!) bi bilo to mogoče manj spotakljivo, spričo razkosanosti Slovencev na štiri avstrogrske dežele, Prekmurje (v okviru Ogrske) in Beneško Slovenijo (pod Italijo), katerih meje so se v marsičem ujemale z mejami glavnih slovenskih narečnih skupin, pa je bila to resna ovira in nenehna grožnja s pokrajinskim partikularizmom in v strahu pred ponemčenjem celo z zametavanjem slovenščine kot posebnega knjižnega jezika (Vraz, Majar) ter iskanjem rešitve v amorfni kvantiteti ne germanskega, temveč slovanskega morja. Ko pa je bil pokrajinski partikularizem s sprejemom Svetčevih »novih oblik« v bistvu nevtraliziran, za globlje sistemske spremembe ni bilo več zadostne utemeljitve, ki bi slavizacijska prizadevanja povezovala s potrebami boljšega oziroma širšega družbenega sporazumevanja; še več — tedaj se je le temeljiteje razkrila kulturno-politična utopičnost in družbena nedemokratičnost Majarjevega dualističnega načrta. V bistvu politično vprašanje zблиžanja z drugimi Slovani — je ugotovil že Levstik³⁵ — ni bilo rešljivo z jezikovnim eksperimentiranjem. Zato so tudi vse poznejše slavizacijske blodnje spravljale na papir (ne pa tudi v govorjeno besedo) samo posamične drobce iz sistemov drugih slovanskih jezikov³⁶; za dlje časa so se prijeli le redki, največkrat tisti, ki so se leksikalizirali ali pa ujeli stik s starejšimi organskimi nastavki v slovenskem besedotvorju.

Formalni mejniki za konec tega obdobja so bili Pleteršnikov slovar (1894—1895), Levčev pravopis (1899) in Breznikova slovnica (1916), dejansko pa je večina oblikoslovnih in skladenjskih slavizmov — v nasprotju z besednimi — propadla že prej, le redki (npr. izorodniške tvorbe tipa *koncem*) so ostali za predmet mlajših purističnih prizadevanj v XX. stoletju.

³³ Gl. op. 17, posebno str. 135—136.

³⁴ Prim. J. Bleiweis, Nekaj zastran državniiga zakonika, Novice 1849, 223—224 in 228.

³⁵ Gl. I. Prijatelj, Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-ih let, Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede, Ljubljana 1928, IV, 66—67.

³⁶ Gl. J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, Maribor 1967, 13—23; B. Pogorelec, Razvoj slov. knjiž. jezika, separat k informativnemu zborniku Slovenski jezik, literatura in kultura, Ljubljana 1974, 24.

VPRAŠANJE NORME IN KULTURE RUSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

O normiranju in kulturi knjižnega jezika pri vzhodnih Slovanih lahko govorimo že v obdobju pred Petrom I., posebno če imamo v mislih cerkvenoslovansko jezikovno izročilo; znano je, da so bili temeljni cerkveni jezikovni pripomočki od 11. stoletja naprej deležni večkratnih revizij in »čistk«, ki so jih opravili visoki cerkveni funkcionarji ali po njihovi zamisli jezikovno dobro podkovani knjižniki. Glavni namen takšnih redakcij je bil, da bi ohranili kar se da enotno podobo tega jezika in ga obvarovali pred vdorom »neposvečenih« prvin žive jezikovne resničnosti in vplivi jezikovnih in pisnih navad posameznih prevajalskih in prepisovalskih središč; cerkvene knjige in njihov jezik so bile del obreda, ki se pač ni smel spreminjati. Kljub razmeroma strogim cerkveno-jezikovnim normam celo v kanonskih delih ni bilo mogoče ohraniti idealne enotnosti; moč in avtoriteta teh norm pa sta se zmanjševali vzporedno z vsebinskim oddaljevanjem v drugih jezikovnih spomenikih (pravo¹, necerkvena administracija, zarodki leposlovja, itd.), kjer so se sicer zgledovali po cerkvenem pravopisu in deloma po slovnicih oblikah, medtem ko so v leksiki in sintaksi prevladale posebnosti jezikovnega okolja, ki omogočajo rekonstrukcijo razvojnih tendenc vseh treh vzhodnoslovanskih jezikov.

Novo življenjske razmere v Petrovi dobi in po njej so globoko pretresle tudi jezikovni položaj v takratni Rusiji²; dinamika praktičnega gospodarskega, upravnega in političnega življenja je omajala in potisnila ob stran cerkvenoslovansko jezikovno tradicijo ali pa je z novimi ruskimi in tujimi prvinami rušila njene ustaljene norme³. Stari cerkveni sistem skrbi za enotnost jezika je odpovedal tudi spričo hitro naraščajoče uporabe tiskanih knjig praktične vsebine, ki so bile zaradi jezikovne heterogenosti za marsikoga težko razumljive; uravnati takšno jezikovno stanje ni bilo lahko in kratkotrajno delo. Potrebno je bilo več kot pol 18. stoletja in še začetek 19., da je moderni ruski knjižni jezik presegel notranjo neuravnovešenost in si pridobil vse značilnosti razvitega normiranega in kultiviranega jezika; v tem preoblikovanju in normalizaciji jezika so imela odločilno vlogo teoretična in praktična prizadevanja bolj ali manj jezikoslovno mislečih reformatorjev Tredjakovskega, Lomonosova, Sumarokova in Karamzina, katerih normalizatorska načela so se v glavnem razhajala, a so vendar pomagala uzavestiti odnos do knjižnega jezika v takrat še tenki plasti izobražene posvetne družbe; slovnica Lomonosova (1755) in prvi ruski akademski slovar (1789—94) imata pri tem osrednji regulativni pomen⁴.

¹ Prim. B. O. Unbegaun, *Jazyk ruskogo prava*. V knj.: *Selected Papers on Russian and Slavonic Philology*. Oxford 1969, str. 312—318.

² V. V. Vinogradov, *Očerki po istorii ruskogo literaturnogo jazyka XVII—XIX vv.* Leyden 1950.

³ G. O. Vinokur, *Russkij literaturnyj jazyk v pervoj polovine XVIII veka*. V knj.: *Izbrannye raboty po ruskomu jazyku*. Učpedgiz, Moskva 1959, str. 111—137.

⁴ G. O. Vinokur, *K istorii normirovanija ruskogo pis'mennogo jazyka v konce XVIII veka*. (Slovar' Akademii Rossijskoj, 1789—94.) *Vestnik MGU*, 1947, 5, str. 27—48. V zadnjem času je slovnici primat Lomonosova nekoliko omajal B. A. Uspenskij — z razpravo o rokopisni slovnici ruskega jezika (V. E. Adodurov) iz tridesetih let 18. stoletja. Prim. B. A. Uspenskij, *Pervaja grammatika ruskogo jazyka na rodnom jazyke*. *Voprosy jazykoznanija* XXI (1972), 6, 85—100.

Med najmanj urejena področja ruskega knjižnega jezika 18. stoletja gotovo spada njegovo besedje⁵; ob površinski politehnizaciji jezika v Petrovi dobi in ob globlji evropeizaciji ruskega kulturnega in znanstvenega področja v drugi polovici 18. stol. je zahodnoevropsko izrazje (nemško, francosko, nizoz.) do tolikšne mere zasitilo ruski jezik, da so se kmalu pojavila odklonilna stališča do prevzemanja tujk, o čemer zgovorno priča bogata komediografska in satirična literatura tiste dobe, pa tudi neuspešni poskusi iz začetka 19. stol., da bi zamenjali z domačimi skovankami, kot so *lečeznanie*, *teloobrazie*, *someročetie* mednarodne termine *medicina*, *fizika*, *matematika*⁶.

Nekako do srede 19. stoletja je bila skrb za normativno urejanje knjižnega jezika del glavnega jezikoslovnega toka, čeprav se je raziskovanje jezika sicer že obrnilo v zgodovinsko smer; še večjo normativno veljavo kot slovnica Lomonosova v prejšnjem stoletju si je v tem času pridobila slovnica Kopitarjevega sodobnika in uspešnega tekmeča A. H. Vostokova⁷. V drugi polovici stoletja, posebno zadnja tri desetletja, zanimanje za vprašanja sodobnega knjižnega jezika in njegovih norm ni bilo več pomemben del raziskovalnega področja najmočnejših jezikoslovcev (Sreznevskij, Buslajev, Potebnja, Sobolevskij, Baudouin de Courtenay, Fortunatov, Šahmatov), ki so se ukvarjali pretežno z zgodovino jezika in dialektologijo, s primerjalnim in splošnim jezikoslovjem; priporočila glede pravilnosti so rajši prepuščali »manj pomembnim« filologom in slovničarjem ter šoskim praktikom, saj je znano stališče A. A. Šahmatova, da je boj proti jezikovnim nepravilnostim nesmiseln in normalizacija jezika nepotrebna; po njegovem bi bilo čudno, če bi znanstvena ustanova predpisovala, kako je treba govoriti, namesto da bi raziskovala, kako ljudje govorijo⁸.

Najmočnejša avtoriteta za pravopisna in jezikovnokulturna vprašanja v zadnjih desetletjih 19. stoletja je bil Ja. K. Grot, ki je takrat najbolj poznal novejšo zgodovino ruskega knjižnega jezika in njegov pravopis⁹. Grotovi jasni normativni pogledi na rusko knjižno besedišče so dobro vidni v prvi knjigi (A—D) novega akademskega razlagalnega slovarja (1891-5), ki mu je bil do svoje smrti glavni urednik; v slovar ni bila sprejeta predlomonosovska in cerkvenoslovanška leksika, ki ni bila več v rabi; izločeno je bilo tudi narečno besedišče, ki se ni uveljavilo v leposlovju. V naslednjih zvezkih (glavni urednik A. A. Šahmatov) je bil normativni vidik docela opuščen, tako da se je slovar glede narečnih prvin približal Dalju, vključil pa je tudi veliko staroruske leksike. Ta slovar, ki je po smrti Šahmatova v dvajsetih letih sprejel še vso množico novih terminov in prišel v svojem 46-letnem izhajanju samo do črke O, je sploh zanimiv spomenik odnosov do knjižnega jezika in normativnega slovaropisja.

⁵ Prim. V. V. Veselitskij, *Otvlečennaja leksika v russkom literaturnom jazyke XVIII — načela XIX v.* Nauka, Moskva 1972.

⁶ Zanimiv je Puškinov nekoliko igrivi odnos do tujk: *A vižu ja, vinjus' pred vami, // Cto už i tak moj bednyj slog // Pestret' gorazdo b men'se mog // Inoplemennymi slovami, // Hot' i zagljadyval ja vstar' // V Akademičeskij slovar'*. (Evgenij Onegin I XXVI).

⁷ *Russkaja grammatika Aleksandra Vostokova, po načertanju ego že sokraščenoj grammatiki polnee izložennaja*. Spb. 1831; 9. izd. 1856.

⁸ *Neskol'ko zamečaniij po povodu zapiski I. H. Pahmana*, Sbornik ORJaS, 1899, LXVII, 1, str. 32, 33.

⁹ *Russkoe pravopisanie*. Rukovodstvo, sostavlennoe po poručeniju Vtorogo otdelenija Imper. Akademii Nauk. Spb. 1885; 10. izd. 1893.

Videti je, da sta oba vodilna jezikoslovca Fortunatov in Šahmatov¹⁰ na pragu 20. stoletja zaradi zunanjega pritiska le morala prevzeti vodstvo priprav za korenito pravopisno reformo¹¹, ki je bila po dolgoletnih (tudi žolčnih) razpravah, v katerih je sodelovala večina takratnih ruskih jezikoslovcev (npr. Korš¹², Černyšev¹³, Baudouin de Courtenay¹⁴, Ušakov¹⁵ idr.), v letih 1917—18 sprejeta v zelo omiljeni in kompromisni obliki; zaradi številnih notranjih protislovij, ki so v novem pravopisu še ostala, so bile pozneje še velikokrat sprožene zahteve po ponovnih reformah.

V dvajsetih letih našega stoletja je v spletu najrazličnejših notranje- in zunaj-jezikovnih dejavnikov postalo vprašanje jezikovne norme in kulture v ruščini še posebej aktualno; zaradi delne menjave nosilcev ruskega knjižnega jezika po oktobrski revoluciji so se ob dotoku nižjepogovornih in narečnih prvin razrahljale stare knjižne norme¹⁶; bile so odpravljene številne stare ustanove in vzniknile so nove, kar je povzročilo precejšnje spremembe v ruskem besedišču; menjava starega in novega je bila v jeziku neprimerno hitrejša kot doslej; futuristična smer v umetnosti je zahtevala prenovitev izraza; časopis in pozneje radio postaneta najvažnejši množični občili, ki sta jezikovno skrajno občutljivi; mladogramatično nerazpoloženje do vprašanj sodobnega knjižnega jezika se začne umikati novim baudouinovskim in saussurovskim pogledom na jezik, ki priznavajo znanstveni status tudi sinhronemu jezikoslovju, ne glede na to, ali je predmet opazovanja in analize narečje ali knjižni jezik; reševanje normativnih in jezikovnokulturnih vprašanj je nalagala jezikoslovju nova družba in šola.

Med najvažnejše obravnave ruskega jezika z vidika norme in njegove kulture v dvajsetih letih spadajo dela G. O. Vinokura¹⁷, katerega razumevanje nalog, ki jih ima jezikoslovje na področju jezikovne kulture, se precej ujema s tistim, ki ga je v tridesetih letih zastopal član praškega lingvističnega krožka B. Havránek¹⁸; nastopal je proti skrajnostim purizma¹⁹, bil je za razumno uvajanje jezikovnih novosti, ki so se uveljavile v rabi ipd. Njegova premalo znana knjiga o kulturi jezika²⁰ dokazuje, da so bile ideje de Saussurjevega *Cours...* (1916) v ruskem jezikoslovju domače že na začetku dvajsetih let; če upoštevamo, da je bila tradicija lingvistične šole BdC dovolj živa, jim de Saussure ni mogel biti v celoti nov. Kako živo so bili za kulturo jezika zavzeti tudi drugi jezikoslovci, kažejo npr. odgovori Ščerbe, Jakubinskega, S. I. Bernštejna, Ušakova na anketo o teh vprašanjih, ki jo je razpisala revija *Žurnalist* (1925, 2). Leto za tem je izšla

¹⁰Prim. V. I. Černyšev, F. F. Fortunatov i A. A. Šahmatov — reformatory russkogo pravovisanija, (Po materialam Arhiva AN SSSR i ličnym vospominanijam). V zborniku: A. A. Šahmatov 1864—1920, M. — L. 1947, str. 167—252.

¹¹Obzor predloženij po usoveršenstvovaniju russkoj ortografii XVIII—XX vv. Odg. urednik V. V. Vinogradov. Nauka, Moskva 1965, 500 str. (z obsežno bibliografijo).

¹²F. E. Korš, O russkom pravopisanii. IORJaS VII (1902) 1, str. 39—94.

¹³V. I. Černyšev, Pis'ma o staroj i novoj ortografii I—IV. Spb. 1904, 17 str.

¹⁴Ob otnošenii russkogo pis'ma k russkomu jazyku, Spb. 1912.

¹⁵Russkoe pravopisanie: očerk ego proišhoždenija, otnošenija ego k jazyku i voprosa o ego reforme. Moskva 1911.

¹⁶Gl. A. M. Seliščev, Jazyk revoljucionnoj ėpohi. Moskva 1928.

¹⁷O purizme. Lef št. 4, 1924, str. 156—171; Kul'tura jazyka (Zadači sovremennogo jazykoznanija). Pečat' i revoljucija, 1923, 5, str. 100—111; Glagol ili imja? (Opyt stilističeskoj interpretacii). V zborniku: Russkaja reč'. Red. L. V. Ščerba. Novaja serija, III, Leningrad 1928, str. 75—93.

¹⁸Prim. Ukoly spisovného jazyka a jeho kultura. V knj.: Studije o spisovném jazyce. Praga 1963, str. 30—59.

¹⁹Gl. op. 17.

²⁰Kul'tura jazyka. Očerki lingvističeskoj tehnologii. M. 1925; 2. popr. in razširjena izdaja 1929, 336 str.

prva knjiga o časopisnem jeziku²¹, kjer so zbrani vsi žgoči problemi publicističnega jezika tiste dobe. Naj omenimo vsaj kratice — važno besedotvorno novost, ki se je množično razširila in se pozneje umirila, ni pa nehala sprožati debate; glavni očitki so leteli na njihovo ozko razumljivost, na neenotnost tvorbe in slabo vključevanje v jezikovni sistem, in ne nazadnje na disharmonijo, ki jo njihova prepogosta raba ustvarja v govoru in pisavi²².

V zvezi z novo vlogo govornega jezika (radio, javni nastopi) so se začela pogosteje pojavljati tudi pravorečna vprašanja; temeljna razprava Ušakova²³ konec dvajsetih let je razgrnila precej ključnih problemov, od katerih so nekateri živi še danes. Takrat je komajda zaslutil, da se je začela krhati stara moskovska pravorečna norma, kakor jo je popisal na začetku stoletja R. Košutić²⁴. Šlo je predvsem za naglo uveljavljanje ikanja²⁵ (sovpad *e* in *i* v prednaglasnem zlogu); za tip *šAgí, žArá* namesto starih *šegí, žerá*; za pisavi ustrezen izgovor tipov *krepkij, strogij, tihij* (z mehčanimi *k', g', h'* nam. starega izgovora *kr'epk'ij, strog'ij, t'ih'ij*), itd. V tridesetih letih je o pravorečju razpravljal tudi predstavnik leningrajske fonetične šole Ščerba²⁶, ter S. I. Bernštejn²⁷. Bolj se je rusko pravorečje razmahnilo v zadnjih desetletjih, moralo pa je spričo nove jezikovne resničnosti revidirati marsikatero staro pravorečno normo (gl. dalje).

Leta 1930 je ponovno oživela pravopisna reforma; izdan je bil *Proekt reformy pravopisanija* (64 str.), razprava pa se je razvila predvsem v reviji *Russkij jazyk v sovetskoj škole* (1930 in 1931); svoje poglede na reformo so prispevali nekateri vidni jezikoslovci, kot so Ušakov, Ščerba, Peškovskij²⁸, Durnovo, Bulahovskij, Gvozdev in celo N. Ja. Marr. Večinoma so se zavzemali za manjše popravke neskladij; s teoretičnega vidika je bila najpomembnejša razprava mladih jezikoslovcev Avanesova in Sidorova *Reforma origrafii v svjazi s problemoj pis'mennogo jazyka* (1930), ki jo štejejo za eno temeljnih izpovedi moskovske fonološke šole²⁹. Pravopisno razpravljanje je kmalu zasenčilo drugo kulturno-jezikovno dejanje tridesetih let, namreč Gorkega odločen zagovor jezikovnega izročila ruske klasične literature in obračun z jezikovnim razkrojem³⁰.

²¹ M. Gus, Ju. Zagorjanskij, N. Kaganovič, *Jazyk gazety*. Moskva 1926. 247 str.

²² Gl. L. V. Ščerba, *Kul'tura jazyka*. Zurnalist, 1925, 2.

²³ *Russkaja orioèpija i ee zadači*. O pravil'nom proiznošenii. Russkaja reč'. Novaja serija, III, 1928, str. 5—27.

²⁴ *Gramatika ruskog jezika* I. Petrograd 1919, 512 str. (Glasovi, A. Opšti deo — književni izgovor); tega izgovora se drži tudi R. Nahtigal v svoji knjigi *Ruski jezik v poljudnoznanstveni luči*. Ljubljana 1946.

²⁵ Najboljši pregled boja med ikanjem in ekanjem najdemo v knjigi M. V. Panova, *Russkaja fonetika*, Moskva 1967, str. 301—308; pojav so v zvezi s knjižnim izgovorom omenjali od Grota naprej, vendar se je kot knjižna norma uveljavil šele v novejšem času (gl. literaturo pri Panovu). Gl. tudi: A. V. Isačenko *Fonetika spisovnej ruštiny*. Bratislava 1947, str. 69—75; M. Romportl, *K tendencim vývoje ruské výslovnosti normy*. CSR, 1958, 2—3, str. 111—2.

²⁶ Prim. L. V. Ščerba, *K voprosu o russkoj orioèpii*. V knj.: *Izbrannye raboty po russkom jazyku*. M. 1957, str. 141—3; isti, *O normah obrazcovogo russkogo proiznošenija*. Prav tam, str. 110—112.

²⁷ *Voprosy obučenija proiznošeniju primenitel'no k prepodavaniju russkogo jazyka inostrancam*. M. 1937, 67 str.

²⁸ A. M. Peškovskij je svoje poglede na normo sploh razložil v spisu *Ob'ektivnaja i normativnaja točka zrenija na jazyk*. V zborniku: *Metodika rodnogo jazyka, lingvistika, stilistika, poetika*. L. — M. 1925, str. 109—121.

²⁹ Gl. A. A. Reformatskij, *Iz istorii otečestvennoj fonologii*. Moskva 1970, str. 149—156; o načelih moskovske fonološke šole, o njenih odnosih do leningrajske in praške šole ter o usodi idej moskovske šole v petdesetih letih (po diskusiji o fonemu in fonologiji, ki jo je sprožil S. K. Šaumjan v *Izv. AN SSSR*, XI, 4 (1952)) gl. A. A. Reformatskij, *Iz istorii otečestvennoj fonologii*, str. 9—120.

³⁰ M. Gor'kij, *Otkrytoe pis'mo A. S. Seratimoviču*. Lit. učeba, 1934, 2; *O jazyke*, prav tam, št. 3.

Za normiranje ruskega knjižnega jezika pred drugo svetovno vojno je bil edinstvenega pomena razlagalni slovar Ušakova, ki so ga pod njegovim vodstvom pripravili Larin, Ožegov, Tomaševskij, Vinogradov in Vinokur. V ruskem slovaropisju je to prvo enovito delo, ki ga odlikujejo čista jezikovna načela; izbor leksike je izpeljan z vidika rabe v knjižnem jeziku zadnjih sto let, vrednotene pa so besede glede na sodobnost in ustreznost v različnih funkcionalnih stilih. Slovar je že zajel tudi spremembe v ruskem besedišču dvajsetih let. Ušakovsko izročilo je v zgoščeni obliki po vojni ohranil Ožegov v številnih izdajah svojega popularnega slovarja, ki ima še danes v predelani izdaji N. Ju. Švedove priznano normativno veljavo³¹; veliko besed je bilo izločenih, ker so v štirih desetletjih zastarele, druge so spremenile svoj stilni položaj ali pomensko strukturo, precej pa je prišlo v slovar tudi novih besed. Konec petdesetih let je izšel tkim. mali akademski slovar v štirih knjigah (1957—61)³², ki je le deloma ujel jezikovne spremembe po Ušakovu, v informaciji o normi pa ga ni dosegel.

Prva leta po drugi svetovni vojni je v ruskem jezikoslovju vsaj na površini prevladoval marrizem, ki se je proglasil za edini uradni nauk o jeziku³³; na normativnem področju je izšlo nekaj prispevkov Obnorskega³⁴, ki sicer izdajajo globokega poznavalca ustroja ruskega jezika, vendar so pisani patetično in ne prinašajo novih rešitev; podobno je zasnovana tudi brošura E. S. Istrine, medtem ko je rusko odrsko pravorečno normo pregledno prikazal G. O. Vinokur³⁵. Posredno zadeva normativna vprašanja oris ruske slovnice Avanesova in Sidorova³⁶ in kapitalno delo V. V. Vinogradova *Russkij jazyk* (1947) ki je bilo med drugim deležno nestrokovne in uničujoče stalinistične kritike³⁷.

Ob splošni regeneraciji ruskega jezikoslovja v petdesetih letih³⁸ se je povečala tudi organizirana skrb za normo in kulturo knjižnega jezika; izšla je obširna akademijska slovnica³⁹, ki temelji na gradivu literarnih del od Puškina dalje, kar sicer razširi slovnični opis daleč v preteklost, na drugi strani pa premalo izostri kriterij današnjosti, ki je nujno potreben pri izboru za normo najpriporočljivejših prvin. Zaradi tega slovnica ni dosegla svojega opisnonormativnega namena, ki ga razglaša v predgovoru⁴⁰, je pa vseeno postala avtoritativen vir pri sestavljanju najrazličnejših normativnih priročnikov za ruščino. Čisto drugačne naloge si je zastavila akademijska slovnica v uredništvu N. Ju. Švedove (1970), kjer gre predvsem za poskus aplikacije nove slovnične teorije na gradivo so-

³¹ 9. izd. 1972; 10. nespremenjena izd. 1973.

³² Včasih se ta slovar imenuje tudi po glavni sodelavki in redaktorici A. P. Evgen'evi.

³³ Prim. o tem zapis R. Nahtigala, *Trenja v ruski lingvistiki*. SR IV (1951), str. 254—262.

³⁴ S. P. Obnorski, *Pravil'nosti i nepravil'nosti sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*. Izvestija OJJA AN SSSR, III. 1944, 6. str. 233—250; isti, *Kul'tura russkogo jazyka*, V knj.: *Izbrannye raboty po russkomu jazyku*, M. 1960, str. 272-93.

³⁵ *Russkoe sceničeskoe proiznošenie*. M. 1948, str. 84.

³⁶ *Očerki grammatiki russkogo literaturnogo jazyka I. Fonetika i morfologija*. Učpedgiz, Moskva 1945, 236 str. (Delo je bilo postavljeno že v začetku leta 1941, vendar zaradi vojne ni moglo iziti).

³⁷ Prim. »ocene« v Lit. gaz. 29. nov., 10. in 17. dec. 1947; in: *Obsuždenie knigi akademika V. V. Vinogradova Russkij jazyk v Moskovskom universitete*, Vestnik MGU, 1948, 4, 147—155, idr.

³⁸ Po obračunu z marrizmom je ponovno oživel primerjalno-historično jezikoslovje, posebno pa se je utrdil strukturalizem (Saumjan); porajajo se nove veje jezikoslovja, psiho- in sociolingvistika, matematična lingvistika.

³⁹ *Grammatika russkogo jazyka I (fonetika i morfologija), II_{1,2} (sintaksis)*. Ured. V. V. Vinogradov, E. S. Istrina, S. G. Barhudarov. AN SSSR, Moskva 1952-54.

⁴⁰ GRJa I, str. 3—6.

dobnega ruskega knjižnega jezika, medtem ko se je moral normativni vidik skoraj popolnoma umakniti.

Še pred slovnico je začel izhajati akademijski slovar (1950—65, v 17 knjigah), ki je razmeroma strogo normativen pri izboru besed; v njem skorajda ni najti narečnih in prostorečnih prvin, nekoliko bolj popustljiv je do arhaizmov. Čeprav je to doslej najobsežnejši slovar ruskega knjižnega jezika, vendar količina splošnih in normativnih informacij ne ustreza temu obsegu.

Za normativno rusko jezikoslovje je imela daljnosežen pomen ustanovitev sektorja za kulturo jezika v jezikoslovnem inštitutu sovjetske akademije znanosti (pozneje v inštitutu za ruski jezik), ki ga je vodil S. I. Ožegov⁴¹ do svoje smrti (1964) in ki je začel v njegovem uredništvu leta 1955 izdajati zbornike *Voprosy kul'tury reči* (do leta 1967, ko so zborniki nehali izhajati, je izšlo 8 zvezkov); program in naloge zbornika je orisal urednik v članku *Očerednye voprosy kul'tury reči*⁴². V zbornikih so rusisti obravnavali najrazličnejša vprašanja jezikovne norme in kulture, zlasti pa so reagirali na nove besede in oblike, ocenjevali so njihov pomen in stilistično vrednost ter v variantnih primerih predlagali, katera izmed tekmič ima ustrežnejše mesto v sistemu knjižnega jezika; zato so značilni takšne naslovi: *intrigan ili intrigant, vagon-vesy: tipovoj ili tipovye, cifra ili čislo, uvažаемyj tovarišč ili uvažаемaja tovarišč, kovšóvyj ili kovšévój, váhter ili vahtër, atomnik i atomščik, celinnik ili celinščik, tomat i pomidor*, itd. Za posamezne variantne prvine so objavljali tudi ankete in iz odgovorov izbrali prevladujoče različice. Nekateri avtorji so za najtežavnejše primere uporabili statistično metodo; tako je L. K. Graudina ugotovila tendenco razvoja v razmerju rod. edn. *čaja : čajju*⁴³. Zbrala je odgovore različnih starostnih, izobrazbenih in poklicnih plasti in prepričljivo dokazala, da se norme *čaju* bolj oklepajo starejši filološko izobraženi nosilci knjižnega jezika, medtem ko se pri mlajših izobražencih nefiloloških smeri močno uveljavlja oblika *čaja*.

Strokovni sodelavci zbornikov so se tu in tam dotikali tudi normativnih in jezikovnokulturnih vprašanj, ki so jih obravnavali nefilologi (pisatelji in dr.) v samostojnih knjigah ali revijah; z vidnimi simpatijami so sprejemali predloge proti okoreli rabi jezika v administraciji (kanceljaritis) in v publicistiki, kakršni so značilni za »zmerne« zagovornike pravilnosti jezika, ki jih predstavlja pisatelj K. Čukovskij s knjigo *Živoj kak žizn'*⁴⁴. Na odklonilno stališče pa sta naleteli obe skrajnosti: smer A. K. Jugova⁴⁵, ki je zagovarjal popolno odprtost do prostorečja, in izrazita puristična smer, ki jo predstavlja B. N. Timofejev s knjigo *Pravil'no li my govorim*⁴⁶, ki je izzvala upravičeno jezo jezikoslovcev. Obravnavo večjega dela problematike iz VKR je po letu 1967 prevzela revija (dvo-

⁴¹ Prim. S. I. Ožegov, *Sektor kul'tury reči Instituta jazykoznanija AN SSSR i ego zadači*. *Voprosy jazykoznanija* 1953, 1, str. 152—155.

⁴² *Voprosy kul'tury reči*, I, 1955, str. 5—33.

⁴³ *Opyt količestvennoj ocenki normy*. (Forma rod. edin. čisla *čaja: čajju*). *Voprosy kul'tury reči*, 1966, 7, str. 75—88; gl. tudi: L. K. Graudina, *Norma i statistika*. V zborniku: *Aktual'nye problemy kul'tury reči*. Red. V. G. Kostomarov, L. I. Skvorcov. Moskva 1970, str. 326—368.

⁴⁴ *Živoj kak žizn'*. *Razgovor o ruskom jazyke*. Moskva 1962, 175 str.; stališče K. Čukovskega prikazuje in vrednoti V. P. Grigor'ev v VKR, 4, 1963, str. 5—21.

⁴⁵ *Sud'by rodnogo slova*. M. 1962, 174 str.

⁴⁶ *Zametki pisatelja*. Leningrad 1961; razširjena izdaja 1963. (Prim. odziv A. A. Reformatorskega v RJaNS, 1962, 1, str. 78—83). Precej nestrpno vsiljuje svoj okus tudi A. V. Mirtov v knjižici *Govori pravil'no*. Gor'kij 1961, 178 str.; podobno so intonirani prispevki, ki jih je izdal časopis *Izvestija* leta 1961 v zvezi z bojem za »čistoto i krasotu ruskega jezika«: *O rodnom našem jazyke*.

mesečnik) Russkaja reč', ki ima sicer širše naloge in je bolj poljudno naravnana⁴⁷.

V najtesnejšem stiku s kulturo jezika so tudi vprašanja ruske stilistike, ki se zlasti razmahnejo v petdesetih letih in pozneje; med vidnejše teoretike na tem področju štejemo V. V. Vinogradova⁴⁸, v praksi pa se je najprej uveljavila knjiga Gvozdeva⁴⁹, pozneje pa številni spisi in pripomočki D. Ė. Rozentalja⁵⁰ idr.

Ruske pravorečne norme so v zadnjih dveh desetletjih neločljivo povezane z deli dialektologa in fonetika Avanesova⁵¹; v petih izdajah priročnika *Russkoe literaturnoe proiznošenie* (1950—1972) je avtor sproti vključeval tudi dognanja drugih fonetikov, tako da je opazna precejšnja razlika med izgovornimi normami prve izdaje, kjer se avtor še drži starejšega moskovskega izgovora in današnjim prevladujočim izgovorom, kakršnega je prikazal v 5. izdaji⁵². Kritiki mu očitajo nekoliko umetno ustvarjene tri tipe izgovora: višji (odrski), nevtralni in pogovorni⁵³, ki bi nekako pokrili vse načine izgovora v današnji rabi. Nena-domestljiv je tudi avtorjev pravorečni slovar *Russkoe literaturnoe udarenie i proiznošenie* (skupaj z Ožegovom)⁵⁴.

Pravopisna vprašanja so najbolj opazna, zato pritegnejo v razpravljanje širše plasti uporabnikov knjižnega jezika; v zadnjih dveh desetletjih sta bili sproženi dve razpravi, od katerih je bilo po nekaterih prispevkih pričakovati globljih sprememb v ruskem pravopisu, vendar se je akademijska komisija odločila samo za minimalne izravnave in poenotenje (pisava e—o za šumevci in c, dvojni nn v deležnikih in pridevnikih, pisava tujih prvin in lastnih imen, natančnejša določila glede pisave skupaj in narazen v sestavljenih predlogih in prislovih, pisava nekaterih predpon in nikalnega členka ne. Pravopisna razprava v letih 1954—56, ki jo je začel V. V. Vinogradov s pregledom ustreznе problematike

⁴⁷ Bolj načelne prispevke o normativnih in kulturnojezikovnih vprašanjih objavlja osrednja jezikoslovna revija *Voprosy jazykoznanija*; prikaz te problematike srečamo tudi v dvomesničniku *Izvestija OLJa AN SSSR*; prim. V. V. Vinogradov, *Russkaja reč', ee izučenie i voprosy rečevy kul'tury*. VJa 1961, 4, str. 3—19; isti, *Problemy kul'tury reči i nekotorye zadači russkogo jazykoznanija*. VJa 1964, 3, str. 3—18; V. G. Kostomarov, A. A. Leont'ev, *Nekotorye teoretičeskie voprosy kul'tury reči*. VJa 1966, 5, str. 3—15; L. P. Krysin, L. I. Skvorcov, B. S. Svarckopf, *Problemy kul'tury russkoj reči*. *Izvestija OLJa*, 1961 XX, 5, str. 425—434. — Krajše sestavke o teh vprašanjih prinašata tudi *Russkij jazyk v nacional'noj škole* in *Russkij jazyk v škole*.

⁴⁸ Razpravljanje o vprašanjih stilistike je leta 1954 sprožil Ju. S. Sorokin (*K voprosu ob osnovnyh ponjatijah stilistiki*. VJa 1954, 2, str. 68—82), žetev celotne razprave v VJa pa je ocenil V. V. Vinogradov (*Itogi obsuždenija voprosov stilistiki*. VJa 1955, 1, str. 60—87); prim. tudi: *Statističeskoe izučenie stilej jazyka i stilej reči*. Tezisy dokladov. Gor'kij 1970.

⁴⁹ *Očerki po stilistike russkogo jazyka*. 2. izd. 1955; 3. izd., (po avt. smrti) M. 1965, ima dodatek treh avtorjevih člankov o stilistiki.

⁵⁰ *Praktičeskaja stilistika russkogo jazyka*. Učebnoe posobie dlja vuzov. Moskva 1965, 355 str.; podoben učbenik za stilistiko je tudi: *Praktičeskaja stilistika russkogo lit. jazyka*. Red. V. P. Vomperskij. MGU Moskva 1970, 368 str.

⁵¹ R. I. Avanesov je vodilni sovjetski dialektolog (*Očerki* 1949, *Atlas* 1957) in pobudnik za sestavo slovanškega dialektološkega atlasa, ki ga pod njegovim vodstvom pripravljajo najvidnejši slovanški dialektologi.

⁵² Ta izdaja je opremljena tudi s ploščami, ki ponazarjajo sodobno rusko pravorečno normo. Avtor se je v zadnji izdaji (bolj kot doslej) oprl na živo knjižno rabo in opustil nekatere stare izgovorne dvojnice ali pa jim je pripisal stilno označenost, npr. izgovoru mehčanega r' v položajih pred velari ali labialii (v'er'h : v'er'h, p'er'vyj : p'er'vyj).

⁵³ Takšna delitev po mnenju kritikov (L. V. Bondarko, L. A. Verbickaja, V. F. Ivanova, V. V. Kolesov) v VJa 1973, 6, str. 130—134, za pravorečje ni utemeljena.

⁵⁴ *Slovar'-spravočnik*. M. 1959, (1960); N. A. Es'kova (*O principah sostavljenija russkogo normativnogo slovarja orfoepičeskogo tipa*, VJa 1972, 3 str. 123—134) odreka slovarju status »polnokrvnega« pravorečnega slovarja, ker vsebuje premalo trdnih normativnih informacij, posebno še z vidika vseh slovnčnih oblik gesla (kratke oblike pridevnika, naglas). Po 15 letih je slovar res v marsičem že zastarel. — O premikih norm v ruskem naglašanju gl.: N. K. Pirogova, *O normah i kolebanijah v udarenii*. Filologičeskie nauki (NDVŠ), 1967, 3, str. 14—22.

v časopisu *Russkij jazyk v škole*, 1954, 4, 33—37 (K voprosu ob uporjadočenii sovremennogo russkogo pravopisanija) je ostala v glavnem še v krogih jezikoslovcev in učiteljev-praktikov; dosegla je uspeh vsaj v tem, da so leta 1956 izšla veljavna *Pravila russkoj ortografii i punktuacii* (176 str.) in da je sektor za kulturo jezika pri sovjetski akademiji znanosti še istega leta v skladu s *Pravili* sestavil *Orfografičeskij slovar' russkogo jazyka* z okoli 110 tisoč gesli; doslej je izšel v trinajstih izdajah in je bil dvakrat predelan in dopolnjen (5. izdaja 1963 in 13. izdaja 1974). Vzporedno je še naprej izhajal šolski pravopisni slovar Ušakova in Krjučkova, ki je do leta 1970 izšel že v 25 izdajah, in prav zaradi omejenega obsega primerjava med njimi lepo odsvita vse pravopisne spremembe v štirih desetletjih.

Po desetih letih (1964) je akademska komisija za izpopolnitev ruskega pravopisa izdala *Predloge*⁵⁵, ki so izzvali vsenacionalno pravopisno »vojno«, posebno še, ker so bili objavljeni tudi v dnevniku *Izvestija* (23. in 24. sept. 1964). V strokovnih in nestrokovnih revijah, v osrednjih in lokalnih časopisih se je zvrstilo na stotine člankov, v katerih srečamo zahteve po čisto novem pravopisu, pa tudi spise, ki branijo pravopisno izročilo; zanimivi so nekateri naslovi, npr. *doč cigana sčela ogurci*⁵⁶; *myš bez mjagkogo znaka*; *ne zabyvat' o muzyke slova* ipd. Komisija je prejela tudi več tisoč obširnih pisem. Ves ta pravopisni »babilon«⁵⁷ ni imel za ruski pravopis nobenih posledic, saj ostaja prejkoslej zvest izročilu in si dovoli le najnujnejše normativne popravke.

Za normativne premike v ruskem knjižnem jeziku v celoti je pomembna sociolingvistična monografija v štirih knjigah *Russkij jazyk i sovetskoe obščestvo*⁵⁸, ki je nastala na podlagi množičnega proučevanja rabe knjižnega jezika. Delo obsega vse ravnine od fonetike do sintakse, s posebnim ozirom na pogovorno plast jezika⁵⁹ različnih socialnih, izobrazbenih in starostnih skupin. Najbolj značilen primer, kako nove oblike dobivajo normativni status ob starih, je imen. množ. samostalnikov moškega spola, kjer od časov Lomonosova lahko zasledujemo, kako si končnica *-á (-já)* utrjuje normativni položaj ob stari končnici *-y (-i)*. Vir za novo končnico je bil od nekdanj profesionalni jezik in nižja pogovorna plast, od koder so oblike prodirale v knjižno plast in se tam uveljavile do takšne stopnje, da so v številnih samostalnikih popolnoma izrinile dubletne oblike na *-y*. Redke oblike na *-á* so se v ruskih tekstih pojavljale že od 15. stoletja naprej npr. (selá, gorodá, lugá, rogá), Lomonosov jih je nekaj sprejel v svojo slovnico brez dvojnic na *-y*: *rogá, boká, glazá*, toda mimo svojih priporočil je sam v visokem slogu uporabljal precej več oblik na *-á*, npr. *gradá, lugá, krajá, bregá*. V knjižni jezikovni praksi konec 18. stoletja so se nove oblike razširile tudi na samostalnike za žive osebe in na tujke (locmaná, doktorá), a njihovo število se je tudi sicer povečalo; posebno privlačni so bili za to konč-

⁵⁵ *Predloženiia po usoveršenstvovaniju russkoj ortografii*. OLJa AN SSSR, Moskva 1964, 63 str.

⁵⁶ Gre za opustitev mehkega znaka za č, ž, š, šč; za dosledno pisavo *i* (ne *i* in *y*) za *c*; za dokončno odstranitev trdega znaka.

⁵⁷ Pregled aktualnih vprašanj ruskega pravopisa: *Voprosy russkoj ortografii*. Odg. ured. V. V. Vinogradov. M. 1964, 136 str.; *O Sovremennoj russkoj ortografii*. (Pretnes gradiva, ki ga je obdelovala pravopisna komisija akad. znanosti). M. 1964, 160 str.; V. Z. Grigor'ev, *Obsuždenie Predloženiij po usoveršenstvovaniju russkoj ortografii*. VJa 1965, 1, str. 69—75; F. Jakopin, *Ruski pravopis na razpotju*. JiS X, 1964/65, str. 135—144.

⁵⁸ Red. M. V. Panov; I. Leksika, II. Slovoobrazovanie, III. Morfologija i sintaksis, IV. Fonetika sovr. rus. lit. jazyka. AN SSSR, Moskva 1968.

⁵⁹ Prim. *Russkaja razgovornaja reč'*. Odg. red. E. A. Zemskaia. IRJa AN SSSR, Moskva 1963, 486 str.

nico tuji samostalniki na nenaglašeni *-man, -ter* in *tor*. V slovnici Vostokova najdemo že 67 samostalnikov z množino na *-a*, čeprav ima avtor pri večini dvojnice na *-y* še zmeraj za pravilnejše; Vostokov opozori tudi na pomensko diferenciacijo glede na končnico *-a*: *y* pri nekaterih samostalnikih, npr. *obrazy*: *obrazá, hleby*: *hleba*. Vostokovski seznam je Grot⁶⁰ čez nekaj desetletij povečal še za 40 samostalnikov (po izvoru so večinoma tujke), medtem ko obsega spisek oblik na *-á* pri Beaulieuxu⁶¹ že 170 samostalnikov. Če primerjamo ta seznam z oblikami v najnovjšem pravopisu (1974), ugotovimo, da se je zmanjšalo število dvojnic, da se je okrepila končnica *-a* pri samostalnikih, ki pomenijo predmete, opuščene pa so bile v knjižni normi oblike na *-á* pri nekaterih tujih imenih za poklice, npr. *buhgaltery, inženery, oficery*⁶². V monografiji⁶³ je zelo nazorno prikazano nihanje rabe ájevskih oblik, ki je v dvajsetih in tridesetih letih še naraščala, ker je bil dotok teh prvin iz profesionalnega in pogovornega območja bolj neposreden in neoviran, medtem ko je izbira besed in oblik za vstop v knjižno plast v desetletjih po vojni veliko strožja; to pa je povzročilo zmanjševanje števila moških samostalnikov z množino na *-á* v primerih, kjer sta bili prej še obe možnosti.

V ruskem jezikoslovju narašča teoretično zanimanje za vprašanja norme in kulture jezika⁶⁴, nastajajo pa tudi normativni priročniki⁶⁵, ki upoštevaajo naj-novejšo dinamiko v rabi knjižne ruščine.

⁶⁰ Očerki po istoričeskoj grammatike russkogo lit. jazyka XIX v. Izmenenija v slovoobrazovanii i formah suščestvitel'nogo i prilagatel'nogo. Red. V. V. Vinogradov, N. Ju. Svedova. IRJ AN. Moskva 1964, str. 207—222.

⁶¹ L'extension du pluriel masculin en *-á, -já* en russe moderne. Mémoires SLP, 18, 2, 1913.

⁶² Prim. S. P. Obnorskij, *Kul'tura reči*. Izbr. rab. po rus. jazyku, str. 260—262.

⁶³ *Russkij jazyk i sovetское obščestvo*, III. knjiga, str. 199—214.

⁶⁴ *Aktual'nye problemy kul'tury reči*. Red. V. G. Kostomarov, L. I. Skvorcov. IRJa AN SSSR. Moskva 1970, 407 str.; pregledno predstavljata delovanje inštituta za ruski jezik F. P. Filin in G. I. Belozercev (*Institut russkogo jazyka AN SSSR i aktual'nye problemy rusistiki*) v reviji *Russkij jazyk za rubežom*, 1974, 3, str. 16—51.

⁶⁵ *Trudnosti slovoupotreblenija i varianty norm russkogo literaturnogo jazyka*. *Slovar'-spravočnik*. Red. K. S. Gorbačevič. Izd. Nauka — Leningradskoe otdelenie. IRJa AN, Leningrad 1973, 520 str.; *Slovar' nazvanij žitelej SSSR*. Red. A. M. Babkin, E. A. Levašov. Moskva 1975. 616 str.

SPISNA RAZREZANKA KOT NOVA TEHNIKA ZA RAZVIJANJE IN MERJENJE SPOSOBNOSTI LOGIČNEGA MIŠLJENJA

Splošna in znana zakonitost pouka je njegova trojna sestavina: materialnoizobrazbena, formalnoizobrazbena ter vzgojna. S teh vzporednih in sovisnih vidikov so vedno zastavljeni tudi smotri šolskih predmetov. Glavna usmeritev ali poudarki so lahko seveda različni in se tudi menjavajo, značilno za sodobne reformne težnje pri nas ter drugod pa je naglašanje formalnih ali *funktionalnih* nalog pouka pred materialnimi. V ospredje se postavlja razvijanje logičnega, funkcionalnega, dinamičnega in kritičnega mišljenja učencev ter razvijanje sposobnosti za samostojno umsko delo. Tako zahtevo vsebujejo tudi učni načrti materinščine.

Označeni smoter uresničuje učitelj ob različni primerni predmetni snovi in z raznimi učnimi tehnikami ter metodičnimi postopki. Proučuje pa se miselno delo na posreden način, po rezultatih. Da bi učitelj lahko preценil miselno delo učencev, morajo le-ti svoje misli in rezultate mišljenja na neki način izraziti (ustno, pismeno ali drugače), sicer ni mogoče spremljati dela njihovih možganov — kaj mislijo in kako.

Moj namen je prikazati čisto specifično možnost pri pouku materinščine, ki zasluzi zaradi številnih didaktičnih in psiholoških prednosti posebno pozornost. Predlagano učno tehniko bomo preprosto imenovali delo s spisno razrezanko ali kratko *spisna razrezanka*.

Že ime samo pove, da gre za »razrezan spis«, ki nastopa v vlogi verbalno-logične naloge. Možna je asociacija na priljubljeno igračo predšolskih otrok, ko iz kock sestavljajo slike. Primernemu vsebinsko zaokroženemu besedilu premešamo stavke (ali kdaj tudi večje enote) in iz tega logično nepovednega sestavka oziroma gradiva ustvarijo učenci s preurejanjem po logiki zunanjega in notranjega dogajanja ter povezav zopet smiselno, skladno celoto. Načelno gre torej za samostojno vzpostavitev avtentičnega teksta, ki pa ga — naj poudarim — učenci prej ne smejo poznati. S tega stališča je njihovo delo v bistvu vendarle *miselno ustvarjalno*, čeprav z danim gradivom usmerjeno in logično vódeno. Po svoji osnovni značilnosti spadajo take naloge med naloge reševanja problemov, kar je najvišja oblika učenja. S to obliko prehaja učenec v mišljenje in ustvarjanje. Pri reševanju problemov ima učenec pred seboj zmeraj novo situacijo, v kateri si s prejšnjimi izkušnjami lahko sicer pomaga, ne more pa jih neposredno prenašati. Spisna razrezanka je *večnamenski* učni pripomoček z izjemno motivacijsko močjo, ki ga lahko vključimo že v pouk začetnega tihega branja (skromni nastavki takega dela so po naših šolah v rabi, a se niso razvili) in pozneje hitrega branja, vedno pa smiselnega, razumnega. Posebej naj poudarim, da opravlja tudi funkcijo bralnega testa z vgrajenim kontrolnim mehanizmom. Široko uporabnost ima razrezanka pri pouku o logičnem grajenju spisov. Poleg tega je možna kombinacija s pravopisnimi vajami, in sicer s prepisovanjem ter

narekom. V tem primeru je metodično in psihološko smotrno, da sledi pravopisno preverjanje z obravnavo urejanju kot prednostni nalogi.

Čeprav je značaj dela s spisno razrezanko vedno kompleksen in tak tudi učinek, nas tokrat zanima predvsem v smislu, kakor je označen v naslovu: kot *tehnika za razvijanje in merjenje logičnega mišljenja*. Pri samostojnem intelektualnem delu učencev s spisno razrezanko so namreč udeležene zelo številne miselne operacije kot sestavine mišljenja, saj učenec pri osredotočenem iskanju smiselnega zaporedja stavkov glede na časovno sledenje, vzročnost ali posledičnost dogajanja, pri odkrivanju pomena celote in tipanju za pravo kompozicijo nenehno presoja, analizira in sintetizira, predpostavlja, sklepa, primerja, asociira, sooča, razlikuje, uvršča, zamenjava, povezuje, sistematizira, osmišlja, ocenjuje in preverja, utemeljuje in dokazuje. Gre torej za čisto umsko delo, ki ne zahteva nobenega posebnega znanja razen bralnega. Dejavnja je inteligenca kot uvidenje ali doumevanje odnosov med stvarmi oziroma povezovanje.

Druga pomembna prednost obravnavane tehnike je v možnosti, da to miselno delo in rezultate dokaj razvidno spremljamo ter merimo. Zato bi smeli spisno razrezanko označiti tudi kot svojevrsten *inteligentni test* (skupinski in posamezniški) z diagnostično-preventivnim značajem saj zajame kar polovico primarnih (po Thurstonu) inteligentnih sposobnosti: obvladanje jezika, hitrost dojemanja, sklepalno mišljenje in delno spomin.

Prav omenjene lastnosti so mi narekovale uvrstitev spiske razrezanke med hipotetične minimalne učne norme pri slovenščini v prvih štirih razredih osnovne šole. Kot zanimivost naj omenim, da jo najdemo v najenostavnejši nezahtevni obliki (s tremi stavki za 12-letne) že v znani Binet-Simonovi skali za proučevanje inteligence z začetka stoletja, ki ji je bil namen objektivizirano določanje otrok za posebno šolanje.

Spisna razrezanka spada nedvomno med najracionalnejše in ekonomične učne tehnike, seveda pa bo delo z njo zares smotrno in učinkovito samo, če upoštevamo vrsto vidikov ter poznamo njene možnosti in posebnosti. Med prvimi vprašanji je *izbira besedila*. Vsekakor moramo spoštovati temeljno didaktično zahtevo, da razvijamo sposobnosti učencev le ob snovi, ki v učno-vzgojnem pogledu to zasluži. Zato, mislim, se ni treba siliti z lastnim improviziranim sestavljanjem besedil, ampak posežemo po prikladnih zgledih iz bogate zakladnice kratkih leposlovnih ali tudi poučnih tekstov za mladino. Pri tem nas lahko koristno usmerjajo nekatera načela (glede tematike, idej, vzgojnih smotrov, časovnosti idr.), ki nas vodijo pri izbiri in razvrstitvi beril za letne bralne načrte.

Posebno pozornost moramo posvetiti *komponiranosti* sestavkov, ker mora logična nit potekati nepretrgano z vidika celote od stavka do stavka, če naj jo učenec odkrije in ji pravilno sledi. Drugače rečeno — besedilo mora sestavljanje po logičnem vrstnem redu zahtevati in omogočati, povsem izgubljenih sledi ali negotovih križpotij tu ne sme biti. O tem se naj učitelj z več poskusi zanesljivo prepriča. Seveda pa je opaznost logične niti lahko zelo različna, zaradi česar je treba vsakokrat temeljito pretehtati tudi težavnostno stopnjo razrezanke ali zahtevnost urejanja.

Z metodičnim in psihološkim namenom bomo v redkejših primerih izbrali besedilo, ki dopušča kak kompozicijski premik kot varianto izvorniku, torej manjšo spremembo v zaporedju enot. Pri sklepni obravnavi tak vzorec še posebej primerjalno osvetlimo.

S teoretičnega in praktičnega stališča je važna določitev optimalnega *obsega* spisne razrezanke. Za smiselno zgornjo orientacijsko mejo lahko postavimo 15 stavčnih enot, pod 10 enot pa bi šli le izjemno in na začetni stopnji Ker je večina kratkih izvornih besedil daljša, vzamemo iz celote primerne zaokrožene dele, praviloma take z dogajanjem. Gledamo tudi na zgradbo stavkov, saj obsežne konstrukcije in obložena podredja ne ustrezajo. Večkrat bo sploh potrebno manjše prirejanje iz več razlogov.

Precej pomembno je nadalje vprašanje, kako stavke premešamo, torej stopnja neurejenosti. Pred učence lahko postavimo *izhodiščno zaporedje* teh vrst: očitno nesmiselno, delno smiselno in varljivo. Jasno je, da to ni brez vpliva na potek reševanja v miselnem in časovnem pogledu, čeprav izkustvenega odgovora o načinu učinkovanja še nimamo. Naslov sestavka je lahko vnaprej poudarjen (na prvem mestu) ali pa zamešan med besedilo, včasih celo izpuščen.

Spisna razrezanka omogoča delo v vseh didaktičnih *učnih oblikah*, to je frontalno, skupinsko, v dvoje in posamezniško. V eni uri navadno rešimo več nalog in je možno učno obliko tudi menjati: prvo besedilo uredimo skupno, nadaljnja po dvojicah ali posamezniško ipd. Vsako rešitev običajno še skupno preverimo, in to najnazorneje ob grafoskopski projekciji izvornika. Včasih bo razrezanka samo psihološki vložek v učni uri — za spodbudo na začetku ali za nagrado na koncu. Dobro se je zavedati, da pri takem na videz manj resnem načinu učinek ni manjši, če nas vodi neka načrtnost. Poleg tega je zelo uporabna za delo zunaj ur pouka v šoli (v krožkih, v oddelkih s podaljšanim bivanjem, v celodnevni šoli) in doma. Ker ima značaj družabne igre in tekme v bistrosti, jo učenci ugodno sprejemajo.

Za frontalno delo potrebujemo razredno *učilo*. Posamezne stavke razrezanke napišemo na papirnate trakove ali stročnice (dolžine 100—125 cm, širine 5—7 cm), ki morajo biti na neki čvrstejši osnovi. Za ogrodje uporabimo posebno trakovno stavnico (okvir) ali magnetno tablo. Učence lahko zberemo v polkrogu pred učilom, saj pismenega dela ni. Drug delovni pripomoček je grafoskop z razrezano folijo. Med urejanjem zaradi preglednosti vedno ločimo urejeni del od ostalega z razmikom.

Pri skupnem reševanju naloge naj učitelj ne vsiljuje pravilne poti, ker bi s tem zaviral pobudo in samostojno miselno delo učencev z vsem iskanjem in utemeljevanjem. Za razsodnika se ne postavi niti ob napačnem ali razdeljenem trenutnem mnenju glede poteka zgodbe, saj zablodo nujno odkrije nadaljnje delo samo. Učitelj pa mora seveda vztrajati, da učenci razrezanko uredijo logično do konca, in tudi zahtevati obrazložitve ravnanja.

Za vse druge delovne oblike besedilo natipkamo in razmnožimo, za razrezovanje na tršem papirju. Z barvno črto malo od levega roba preprosto ločujemo različna besedila in tudi težavnostno stopnjo. Razrezujemo s fotografskim nožem, trakovi pa naj ne bodo širši od 2 cm. Vsakokratno izbrano izhodiščno varianto

označimo z zaporednim oštevilčenjem trakov na levem robu in s tem zagotovimo učencem enak začetni položaj. Za prepisovanje in narek dobijo prazne lističe.

Individualno delo s spisto razrezanko more potekati na *dva načina*: z urejanjem trakov ali z oštevilčenjem pravega zaporedja ob stavkih na enem listu. Prvi, konkretni način je nazoren in dosti lažji ter zato primeren za mlajše učence, urejanje v mislih pa je kot dokaj abstraktnejše in težje uporabno pri starejših. Za takšno reševanje mora imeti list z besedilom, kjer so stavki eden pod drugim, širši levi rob, kamor učenec zapisuje številke posameznih stavkov. Drugi način ima še zahtevnejšo različico: ugotavljanje zaporedja ob frontalni projekciji premešanega besedila (grafoskop, razredno učilo) in zapisovanje številke, ki so ob stavkih, na list v pravilnem sledenju.

S tem smo prišli do diferenciranega dela oziroma do vprašanja *individualizacije* pouka. Možnosti, da zadostimo temu vse pomembnejšemu didaktičnemu načelu, je pri spiski razrezanki veliko. Razvidne so že iz dosedanjega prikazovanja, zato bom tukaj samo strnjeno povzel, kaj vse lahko za individualizirani pouk izberemo različno. Vidiki so tile: vsebina sestavkov, obseg besedila in posameznih stavkov v njem, stopnja miselne zahtevnosti, začetno zaporedje enot, razvidnost naslova, določenost ali variabilnost končne oblike, delovni način urejanja (konkretno, v mislih) in število nalog (dodatne razrezanke). Z vsemi navedenimi elementi lahko delo diferenciramo glede na starost učencev (razrede) in individualiziramo po zmožnosti posameznikov. Pri skupnem reševanju naloge pa je omogočeno, da se učenec dejavno vključi že skraja ali šele pozneje, ko je delo lažje.

Spisto razrezanko uporabljamo, kot sem nakazal na začetku, z različnim osnovnim učnim namenom, ki se ga naj zavedajo tudi učenci. Poleg tega se mora učitelj odločiti, ali mu gre za urjenje (vajo) ali za merjenje dosežkov. Delovni potek bo seveda spremljal v vsakem primeru, toda pri urjenju bo posameznike po potrebi spodbujal in opozarjal. Ker bi bilo ugotavljanje pravilne urejenosti besedila z branjem prezamudno, si pomagamo s posredno kontrolo: z geslom ali s šifro. Prvo pride v poštev pri delu s trakovi in omogoča preveritev v trenutku.

Za *geslo* vzamemo besedo, besedno zvezo ali stavek s toliko različnimi črkami, kot ima razrezanka enot. Črke gesla napišemo po vrsti na desni rob trakov pri urejenem besedilu (praktično: že pri tipkanju matrice), začeni s prvim ali tudi zadnjim trakom. Da ne bi učenci gesla razvozlati ali vsaj ne prehitro, ker nikaikor ni namenjeno njim, posežemo po manj znanih tujkah ali težjih zvezah. Če so le preveč iznajdljivi, nad čimer se ni treba jeziti, geslo prikrijemo z dodano slepo črko na levi ali desni. Toda o tem jim ne pripovedujemo niti na koncu! Kadar rešujejo učenci na listih z dopisovanjem zaporednih številke k posameznim stavkom, je najpreprostejša kontrola s primerjalnim trakom, na katerem je številčna šifra, ki pomeni pravilno zaporedje enot.

Meritve rezultatov imajo lahko testni ali proučevalni namen. Za učitelja so gotovo zanimivi že najpreprostejši primerjalni podatki o hitrosti reševanja posameznih učencev in o doseženi stopnji. Običajne statistične tehnike (rangiranje, izdelava grafičnega in tabelarnega prikaza idr.) mu bodo odkrile marsikaj. Neki skromen preskus v petem razredu je pokazal časovni razpon 1 : 4, kar nam lahko da misliti. Zastavljajo se še številna druga vprašanja: stopnja samostojnosti pri

delu, način in potek reševanja pri posameznikih, število, vrsta in izvor vmesnih pomot, značaj mest, kjer se zatakne večini učencev, zanesljivost prepričanja, da je naloga rešena, in stopnja neurejenosti, če v resnici ni, vpliv bralne izurjenosti na delovni rezultat, vpliv uporabe spisne razrezanke na bralno izurjenost, korelacije med dosežki pri razrezanki in na drugih predmetnih področjih (posebej pri branju, govornih vajah in spisju) vključno z učnim uspehom, razvoj sposobnosti za reševanje takih nalog z urjenjem idr. Možne so tudi vmesne kontrole med sestavljanjem, ki naj osvetlijo napredovanje dela in različne dosežke po časovnih fazah. Veljavnejše izsledke o vseh teh vprašanih bi lahko dale seveda le širše, znanstveno zasnovane usmerjene raziskave, ki ne bi bile samo teoretično zanimive, ampak v enaki meri praktično koristne.

Od leta 1971, ko sem spisno razrezanko prvič informativno predstavil v Jeziku in slovstvu, se je ob delu z njo nabralo že precej *izkušenj* in rodilo tudi nekaj novih spoznanj glede njenih možnosti ter pomena. Predvsem pa sta se potrdili predpostavki, da je to pravlačna, vedra učna tehnika, ki je uporabna v zelo širokem starostnem razponu učencev. Konkretno povedano: uporabljena je bila v vseh razredih osnovne šole, v oddelkih posebne ter na poklicni šoli in povsod je doživela zagret odziv, a ponekod sprožila pri učencih celo domiselne pobude (npr. ustvarjanje lastnih razrezank, nagradne naloge). Posebno pozornost bi zaslužilo uvajanje razrezanke v pouk na dvojezičnem področju (poskus v Prekmurju), v zamejstvu (poskusi na Goriškem in Tržaškem) ter v oddelkih za zdomske otroke, kjer bi njena motivacijska narava dobila še dodaten pomen. Da je v omejenem obsegu uporabna tudi pri pouku tujega jezika, samo mimogrede.

Če hočemo s spisno razrezanko doseči zaželeni učinek, pa moramo seveda upoštevati splošno zakonitost učno-vzgojnega procesa, da samo redka, čisto priložnostna uporaba ne zadošča za uspeh. Pri posameznih učiteljih — zlasti še na predmetni stopnji — se utegnejo pojaviti pomisleki, češ da tega dela učni načrt ne predvideva, da ni dovolj časa in da gre za preveč igrivo obliko. Kdor bo stvar globlje premislil in resno preskusil, se mu bodo dvomi kmalu razpršili. Psihologi upravičeno svarijo pred samim pretirano resnobnim poukom brez prvin sproščenega doživljanja in igre, poleg tega pa gre pri spisni razrezanki za zelo srečno združitev takih psihološko ugodnih sestavin z nujnostjo močne problemske umske koncentracije. V posebno zadoščenje bo marsikomu tudi spoznanje, da je z njo pritegnil k sodelovanju celo sicer pasivne, odsotne učence. »Delo je bilo zanimivo, učenci prijetni in marljivi,« je zapisala učiteljica nekega oddelka posebne osnovne šole.

Za konec še dva zgleda spisne razrezanke. Prvi (začetek zgodbe Eleonore Berger, prevedla Kristina Brenkova) je primeren za nižje razrede. Preskusil sem ga tudi z dvema prvošolcema meseca aprila: eden je besedilo uredil v petih minutah (dober bralec, zgodbo je že prej bral), drugi v desetih minutah (šibkejši bralec).

Drugi zgled (začetek zgodbe Branke Jurce) je primeren za srednjo in višjo stopnjo, vendar mi ga je tretješolec rešil povsem samostojno in do kraja pravilno (konec februarja) v osmih minutah!

MIŠKA IN NJENA HIŠKA

1. Miška si je kupila željnato glavo. R
2. Pobrala jo je in tekla z njo h kovaču. I

3. Ko je opravila to veliko delo, je bila zeljnata glava votla. P
 4. Sedla je pred vrata svoje hiške in je bila gospodinja. S
 5. Miška je našla podkev. V
 6. Z ostrimi zobčki jo je izgledala. E
 7. Kovač je dal miški tri dinarje za podkev. A
 8. — Kovač, koliko mi daš za podkev? T
 9. Sedaj je imela miška tri dinarje, kaj naj si kupi z njimi? L
 10. In tako je miška dobila svojo hiško. U
1. Skok na skok in že je Čuj pri lisičinem repu. VI
 2. Glavo je naslonil na prednje tace. ZV
 3. Kure zavreščijo na pomaganje, zaprhutajo s krili in odletijo proti hiši. RA
 4. Brskajo s kremplji, kljuvajo za črvi, stopicajo in gredo dalj in dalj od hiše proti vinogradu, kjer zori grozdje. IL
 5. Čopko pa lisica zagradi in zbeži z njo proti vinogradu. OJ
 6. Lisica ti tatinska! AD
 7. Veter pa, ki je zavel po hribu proti hiši, je Čuja opozoril na lisico. ET
 8. Po zelenem travniku se pasejo grahaste kokoši. CE
 9. Pred pasjo uto leži Čuj. LO
 10. Čuj vstane, zazre se čez kokoši proti vinogradu in jo zagleda, lisico tatinsko, kako se plazi med trsem proti kokošim. TR
 11. Lisica se zboji za rep in spusti Čopko. KH
 12. Vtem plane Čuj po zelenem travniku na lisico. ZN
 13. Sonce sije in Čuj dremlje. VZ

LITERATURA:

- Osnovna šola, Ljubljana 1973
 Pedagogika II, Ljubljana 1968 (str. 247)
 Poljak, Didaktika, Zagreb 1970 (str. 59, 60)
 Stevanović, Pedagoška psihologija, Ljubljana 1970 (str. 91, 98, 165, 173)
 Knairs moderne Psychologie, 1972 (str. 274)
 Stanko Kotnik, Vaje za logično grajenje spisa, Jezik in slovstvo 1970/71, str. 254-6

Boris Paternu

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PROBLEM TIPOLOŠKEGA PROUČEVANJA KNJIŽEVNOSTI

Vsako nacionalno književnost lahko opazujemo, raziskujemo in razlagamo iz dveh dokaj različnih zornih kotov.

Naša pozornost je lahko usmerjena v njeno gibanje, v njeno spreminjanje, v njen zgodovinski razvoj. Pojem literarne evolucije, ki se pojavlja v literarni vedi že od Aristotela naprej in ki je doživel polno uveljavitev, celo predomina- cijo v 19. stoletju, in sicer pod vplivom evolucionizma filozofskih, naravoslovnih

in družbenih ved, kljub znanim opozicijam, kot je bila npr. Crocejeva, še vedno ostaja integralni del, tako rekoč nepogrešljivi del literarne vede.¹ Evolucijski aspekt se je integriral celo v tiste njene smeri, ki so do tradicionalnega historizma in determinizma zavzele več kot skeptično stališče. Tako je na primer v ruskem formalizmu pojem literarne evolucije doživel novo pozornost in v zvezi s tem je tudi pojem novote, pojem inovacije dobil naravnost izjemen pomen. Pri Juriju N. Tinjanovu je prišlo že do skrajno lucidnih opazovanj razvojnih premikov, celo do opažanj, kako se menjajo »funkcije« in »disfunkcije« posameznih stilnih sestavin že znotraj nespremenjenega, starega stilnega sistema.² Do prave rafiniranosti pa je pojem literarne dialektike prispel na drugem koncu sveta, pri Thomasu S. Eliotu, ki je potek literarnega razvoja obrnil še v vzvratno smer. Ugotavljal je namreč, da vsako pomembno novo leposlovno delo izpreminja tudi naše branje vseh prejšnjih, starejših del in tako do neke mere izpreminja celotno literarno preteklost in izkušnjo.³ Tudi strukturalizem, pa naj ga preverjamo pri Romanu O. Jakobsonu ali Juriju M. Lotmanu ali Janu Mukařovskem ali pri Gérardu Genettu, pogostoma izstopa iz ekskluzivnega načela sinhronije in se odpira diahroniji, tako da od proučevanja »struktura« in »sistemov« prehaja k proučevanju njihove zgodovine in njihove geneze. Znotraj marksistične literarne vede pa je načelo razvojne dialektike vseskozi ohranilo samoumeven in vodilni položaj, položaj aksioma. Seveda je tudi marksistično pojmovanje literarne evolucije doživljalo bistvene spremembe in na poti od Georga Lukácsa mimo Luciena Goldmanna pa do Rogerja Garaudyja prestalo znatne modifikacije.

Skratka, zdi se, da evolucijski aspekt ostaja razmeroma najbolj odporen, najbolj dopolnjevanja zmožen in gibljiv aspekt literarnih ved. Utemeljen je v naravi scientizma samega. Včasih pa dobiva človek vtis, da je posajen še globlje, utemeljen celo antropološko. Saj tudi v vsakdanjem življenju, daleč zunaj literature in znanosti, postaja novost, postaja inovacija nekaj, česar se drži odtенок sugestije. Tako je na primer magija mode ali magija reklame gotovo nekaj, kar temelji na izpostavljanju novega, na demonstriranju inovacije in njenega uspešnega lova množic.

In vendar je k vsemu povedanemu treba dodati nekaj: da evolucijski aspekt kljub vsej svoji pomembnosti ne daje in ne more dati celovitega, zares kompletne pogleda v ustroj neke nacionalne literature. Ob primerjanju z drugimi literaturami nam navsezadnje odkrije predvsem tako imenovano časovno ažurnost ali neažurnost njenega gibanja, pokaže nam njeno sočasnost ali zamudništvo glede na konice evropske in svetovne literarne dinamike. Brez dvoma nam tudi ta podatek razkriva del njene tipološke fiziognomije. Vendar nam informacije take vrste — in prav te so zaradi svoje enostavnosti in mehaničnosti najstarejše tipološke informacije — ne povedo veliko. Podatek, da se npr. romantika ali realizem v slovenski literaturi pojavljata nekoliko pozneje kot na zahodu, gotovo ni brez pomena. Vendar nam pove razmeroma malo ali vsaj premalo.

¹ René Wellek, *Concepts of Criticism*, New Haven a. London, 1965, s. 37—53.

² Jurij Tynjanov, *O literaturnoj evoluciji*, Texte der russischen Formalisten I. München 1969, s. 432—460.

³ T. S. Eliot, *Tradition and the individual talent*, *Selected prose*, Penguin Books, 1958, s. 23—24; *The function of criticism*, n. d., 17—18.

Ob takih ugotovitvah nas naša nezadoščenost že sama po sebi obrača k nasprotnemu raziskovalnemu aspektu. K aspektu, ki je prvemu opozicija, čeprav ni nujno, da opozicija tudi ostane.

Ta, drugi aspekt aktiviramo tako, da svoje opazovanje in pozornost obrnemo v nasprotno smer. Ne zanimajo nas več samo razvojne menjave književnosti skozi čas in prostor. Zanimati nas začnejo tudi tiste njene lastnosti, ki so trajne, ki se zakonito ponavljajo, čeprav se na različnih stopnjah literarne evolucije ponavljajo z različno zunanjo simptomatiko. To pomeni, da se naše zanimanje obrne h konstantam neke nacionalne književnosti.⁴

Samo nekaj ponazoritvenih primerov. Ne zanima nas več samo to, kdaj je neka literatura sprejela ta ali oni časovni slog; zanimati nas začne, kakšen je bil njen način sprejemanja in uveljavljanja tega ali onega idejno-stilnega sistema oziroma vseh idejno-stilnih sistemov sploh. Če začnemo slovensko književnost opazovati s tega zornega kota, se nam začne razkrivati npr. naslednje: predromantični osianizem smo sprejemali skozi filter Horacove poetike, romantiko skozi mnoge ohranjene norme klasicizma, realizem v formuli »idealnega realizma« ali »realnega idealizma« in tako naprej vse tja do nadrealizma, ki je na Slovenskem v glavnem zamejen z normami logičnega simboliziranja in še bolj z normami nadzirane kompozicije.⁵ Redukcija skrajnosti je ena najbolj opaznih lastnosti pri uveljavljanju novih stilov znotraj slovenske književnosti. Tipološko izpraševanje lahko obrnemo tudi v drugo smer: kako se je slovenska literatura obnašala v položajih skrajne osebno eksistencialne ali kolektivne, narodne ogroženosti? Tudi tu se kljub vsem odmikom in posebnostim pokažejo presenetljivo podobni načini idejnega reagiranja, čeprav na docela različnih evolutijskih ravneh. V položajih skrajne ogroženosti sledi depresiji in elegizmu skoraj po pravilu obrat k silovitemu upor, kljubovanju in vztrajanju. Filozofija vztrajanja — z nešte-timi odtenki, od družbenih do čisto subjektivističnih — je ena najbolj opaznih črt v filozofiji naše literature, od njenih začetkov pa vse do današnjega, na prvi pogled nihilističnega avantgardizma.⁶ Formula »up« — »strah« — volja k vztrajanju je že osrednja filozofska formula Prešernove poezije.

Tipologija, izdelana na podlagi empiričnega opazovanja in ugotavljanja nima na sebi ničesar apriornega. Njeno poreklo kaže v realno zgodovinsko, družbeno in psihološko poreklo stvari. Empirična tipologija tudi sama v sebi nosi dimenzijo zgodovinske dialektike. En sam primer: za slovensko književnost je značilno, da predstavlja lirika razmeroma dolgo njeno najbolj razvito zvrst; vendar nam pazljivo opazovanje pokaže, da se v 20. stoletju ta žanrsko tipološka lastnost izgublja.

Odpiranje obeh opisanih možnosti raziskovanja literature bi utegnilo sprožiti naslednje vprašanje: kaj je za tipološko proučevanje bolj pomembno, aspekt evolucije ali aspekt konstantnosti? Najbrž se je treba odločiti za odgovor, ki dilem-

⁴ V zadnjem času je ta aspekt začel upoštevati tudi komparativist Janko Kos v študiji *Slovenske literarne konstante*, Sodobnost 1974, št. 11, s. 793 sl.

⁵ Podrobneje sem tipološko problematiko oz. problematiko »konstant« obravnaval v razpravah in študijah: *Razvoj in tipologija slovenske književnosti* (1966), *Recepcija romantike v slovenski poeziji* (1973), *Nastanek teorije realizma v slovenski književnosti* (1963), *Problem nadrealizma v sodobni slovenski liriki* (1972), vse obj. v knj. *Pogledi na slovensko književnost I, II*, Ljubljana 1974.

⁶ Podrobneje v razpravi: *Avantgardizem v navzkrižju struktur* (1971), *Pogledi na književnost II*, Ljubljana 1974.

ski del vprašanja ukinja: oboje je nujno. Še več, potrebna je notranja operativna povezanost obeh aspektov, potrebna je njuna nenehna medsebojna odprtost.

Delne teoretične dispozicije za tvorno spajanje obeh, na prvi pogled nasprotujočih si gledišč, bi lahko našli vsaj že pri tistih teoretikih, ki so iz pojma literarne evolucije odstranjevali enosmerno oziroma mehanično pojmovanje časa. Tako sta Jakobson in Tinjanov v znanih tezah Problemi proučevanja literature in jezika opozorila, da se »pojem sinhroničnega sistema ne pokriva z naivno predstavo kronološke epohe«, ker epoha priteguje v svoj sistemski krog tudi mnoga dela iz starejših epoh.⁷ René Wellek je šel naprej in je pojem časa v evoluciji literature še bolj dinamiziral s tezo, da literatura živi v treh časih hkrati: ne živi samo v sedanjosti, ampak s pomočjo spomina tudi v preteklosti in s pomočjo predvidevanja tudi v bodočnosti.⁸ K temu bi se dala dodati misel, da v vsako novo literarno epoho poleg vsega navedenega prodira iz preteklosti tudi tako imenovani element konstantnega, ki jo bistveno sooblikuje in sooblikuje tudi njene evolucijske inovacije. Gre torej za zakon konstantnosti, ki je strukturalni zakon in deluje na diahroni in sinhroni ravni literarnega dogajanja. Tega zakona pri iskanju tipoloških značilnost katerekoli nacionalne literature ni mogoče prezreti.

Obstajajo seveda zgodovinski in socialni razlogi, da je ta zakon še posebej razviden in otipljiv v literaturi manjšega, vedno znova ogroženega naroda. Zato je literatura takega naroda med drugim tudi primeren laboratorij za razvijanje in preizkušanje tipoloških raziskovalnih metod.

Seveda se je tudi pri proučevanju te vrste potrebno zavedati mej in pomankljivosti, ki se jim ne da izogniti. Tipologija književnosti ni nič več kot eden izmed znanstveno urejevalnih sistemov literarne danosti oziroma ena izmed formalizacij, ki prinaša s seboj podobne omejitve kot vse druge formalizacije. Nikoli ne more do kraja zajeti vseh variabilnih in individualnih pojavov, ki velikokrat štrle čez njo in mimo nje. Vendar je tudi interpretacija individualnega, enkratnega in neponovljivega lahko le še preciznejša, če nam je razvidna sistemska in splošna ravnina stvari.

Mnenja o namenu literarne znanosti in literarne didaktike se danes močno ločijo. Toda v nečem bi se najbrž dalo sporazumeti: da je eden izmed temeljnih namenov literarne znanosti in literarne didaktike enak, kot je namen vseh drugih znanosti in didaktik — delati iz nerazvidnega razvidno in iz neobvladanega obvladano.

Prestop od temeljnih teoretičnih osnov k praktični, operativni problematiki naše teme ne more mimo sistematične razdelitve predmetnih območij. Tu obstaja več možnosti, ena med njimi je, da problematiko razdelimo na naslednje predmetno raziskovalne kroge: kulturnozgodovinska tipologija, sociološka tipologija, tematoška tipologija, žanrska tipologija, stilna tipologija.

Vsako od navedenih »poglavij«, ki so med seboj vsebinsko močno povezana in prepletena, bi bilo seveda mogoče ločiti še na celo vrsto zelo specialnih tem oziroma minitipologij.

⁷ Ju. Tynjanov i R. Jakobson, *Problemy izučeniya literatury i jazyka*. Texte der russischen Formalisten II, München 1972, s. 389.

⁸ René Wellek, n. d. s. 50–51.

Izdelava celotne in zanesljivo izdelane tipologije bi zahtevala razmeroma obsežna preddela, med drugim tudi sistematično pripravljeno statistično podlago za vsako izmed navedenih splošnih in nadaljnjih posebnih tem. Vsega tega danes še ni in kmalu še ne bo na voljo. Vendar to ni razlog za resignacijo. Prepričan sem, da je še pred statistično ali računalniško obdelavo možno narediti nekaj bistvenih prodorov v samo središče problematike, in na podlagi ugotovljivega dati nekaj temeljnih tipoloških zarisov.

Dušan Pirjevec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IDEJNA ETIČNA VSEBINA IN PESNIŠKOST PESNIŠKEGA TEKSTA

(Osnutek)

Druga književna tema našega kongresa »Vrednost idejne in etične ravni v strukturi književnega dela« zastavlja vprašanja miselne vsebine ideologije, ideje, sporočila, resnice in angažiranosti umetnosti ter s tem kliče v zavest vso tisto problematiko, ki se začne s Platonom in ki sebi primerne eksplikacije ni našla v literarnih znanostih marveč izključno v filozofiji in estetiki, a je — in to je tu odločilnega pomena — prav v bistvu odločila usodo pesništva in umetnosti, da je pravzaprav kar resnica te usode, ki ni drugega kot dogajanje radikalne problematičnosti pesništva in umetnosti. To je vsekakor odločilna problematika in literarne znanosti se ji ne morejo izogniti, vendar pa kadar se je dotaknejo, morajo vedno v večji ali manjši meri izdati same sebe in stopiti preko strogo zarisane meje svojega predmeta.

Če je že bilo treba vsaj bežno opomniti na tradicijo, ki vodi nazaj do Platona, pa je hkrati res tudi to, da je že veliko znamenj, ki dovoljujejo domnevo o nekakšnem prelomu. To je čas, ko začne gnoseološka estetika platonistično heglovskega tipa izgubljati na svoji moči in se vedno bolj uveljavlja fenomenološko ontološka estetika, kar privede v obliki strukturalne poetike in v ekspanziji informacijsko teoretične estetike do bistvenih preorientacij v samih umetnostno literarnih znanostih, med tem ko hkrati poteka neka globoka in v vsakem pogledu vzburljiva notranja preobrazba v sami umetnosti, tako da se je za čas od začetka našega stoletja uveljavilo precej dosledno zlasti pa zelo ostro razlikovanje tradicionalne umetnosti od moderne, ki je v mnogih ozirih zelo zagoneten pojav.

Spričo teh problemov in preobrazbe je razumljivo, da razpolagamo danes z dvema v bistvu popolnoma različnima in celo nasprotujočima si pojmovanjema ideje in njenega pomena za celoto pesniškega dela. To preprosto dejstvo je za pričujoči prispevek odločilno. V situaciji, v kakršni smo, je vprašanje ideje že

zastavljeno in sicer kot konkreten in usodno zgodovinski problem, tako da sploh ni mogoče razpravljati o nekakšnih idejah nasploh ter na čisto spekulativni način določati njihov delež v umetnosti.

Prepustiti se je treba nasprotju tradicionalnega proti modernemu in zato je najbolje že kar tu ugotoviti, da se tako imenovana moderna umetnost in pesništvo razumeta in konstituirata kot proizvodjanje ter prav v tem imenu zavračata vso novoveško preteklost in celo vso zahodnoevropsko tradicijo kot vladavino imitativno reprodukcijske estetike in poetike. Za nas je zdaj odločilno, da je imitacija opredeljena kot obnavljanje in celo kot reportaža nečesa vnaprej danega in določenega, pa naj bo to tako imenovana objektivna stvarnost ali notranje življenje, čustvo ali ideja, logos ali smisel oziroma pomen. Posnemanje je načeloma isto kot lingvistični znak, ki je enotnost označevalca in označenca, vendar tako, da ima označenec v vseh pogledih prednost, je po izvoru prvi in mu je označevalec šele naknadno prirejen in prilagojen. Že iz tega je razvidno, da je za tradicionalni svet odločilna posebna vloga ideje, duha, pojma in smisla, ki pa je moderna zavest z načelom proizvodnje energično spodbija ali pa vsaj na poseben način omejuje. Ta proizvodnja je namreč proizvodnja smisla in pomena, kar zahteva seveda destrukcijo znaka in torej strogo razlikovanje literalne oziroma označevalske ravnine od ravnine referenta, smisla in pomena. Prav iz takšnega razlikovanja, ki podeljuje primat označevalcu in ga ohranja samo še v njegovi arbitrarnosti in diferencialnosti, se porajajo takšne radikalne inovacije, kakršna je npr. topografska poezija, od koder potem ni več daleč do simulirane ali strojne umetnosti.

Nekaj je gotovo že očitno, in sicer to, da se je pomen ideje bistveno spremenil, saj je iz producenta postala produkt, iz vzroka posledica in iz prvotnega nekaj drugotnega in izvedenega. Te oznake so le začasne in hočejo poudariti predvsem pomembnost dogajanj, ki so njegove prave razsežnosti še skrite. Poskušali se jim bomo nekoliko približati skozi premislek tradicionalnih struktur, se pravi z vpogledom v tisto bistveno potezo dvatisočpetstoletne posnemovalske estetike, ki se v njej najbolj neposredno razodeva vloga, pomen in narava ideje, to je tistega pojava, ki je osrednji predmet tega prispevka.

Sprašujemo se, kakšna je narava in kakšen je pomen ideje znotraj tradicije. Že Hippolyte Taine pove, da »ima umetnina namen pokazati kako bistveno ali očitno značilnost popolneje in jasneje kakor pa nam jo kažejo resnični predmeti. V ta namen si umetnik ustvari idejo o tej značilnosti in po tej ideji preobrazi resničen predmet« in ta novi predmet, ki je zdaj usklajen z bistvom oziroma idejo, ima dostojanstvo ideala, je idealni predmet. Skozi citirane Tainove besede govori seveda Hegel, le da so njegove opredelitve prodornejše, njegove analize plastičnejše, njegove sodbe pa usodnejše — in pri Tainu ne najdemo ničesar, kar bi vsaj oddaleč bilo podobno bleščeči misli o *das sinnliche Scheinen der Idee*.

Heglovo estetsko misel in njene derivate proglašamo ponavadi za gnoseološko estetiko. Morda bi bilo bolje reči imitacijsko gnoseološka, ker je čutno svetenje ideje, se pravi ideji prirejeni predmet, natanko to, kar je posnemanje, ki vse od Aristotela naprej noče in ne more biti nikakršno pasivno mehanično delovanje ter ima prav zato status spoznavanja, ali kot je zapisal Plehanov, mišljenja v

podobah. Vendar pa pravi temelj te estetike še ni razkrit. Pokaže se še le ob konkretnem posnemovalskem postopku. Glede tega pa nam je Taine zagotovil, da se dogaja preobrazba resničnega predmeta ter spreminjanje naravnih razmerij med deli. Določnejši je Hegel, ki govori o pravem očiščenju, o odmetavanju vsega, kar je glede na skladnost s pojmom samo umazano naključje in gola zunanost. Posnemanje tedaj upodablja to ali ono bivajoče vedno zgolj glede na idejo, bistvo ali pojem, kar pomeni, da mora izginiti, da je treba izbrisati, zanamariti in uničiti, oziroma odstraniti vse, kar ni v skladu z resnico, t. j. z idejo, ter je tako že vnaprej nevredno ali ničevno. V Heglovi *Logiki* stoji stavek: »je torej samo še to, kar je ideja«. Vse drugo, tisto, kar ni ideja, kratko in malo sploh ni, zato je, kot piše Platon, zgolj *me on* in ni resnično bivajoče, in je nujno, da ga zanemarimo, odstranimo itd.

Že zdaj je jasno, da v gnoseološki estetiki ne gre le za spoznavno teoretično marveč predvsem za ontološko problematiko, saj v njej živi in njo samo živi čisto določen pomen biti: sme namreč biti in resnično je samo to, kar je v skladu z idejo in bistvom, a to pomeni, da o biti in nebity odloča ideja, ki dobi s tem pomen biti same, vendar tako, da se ta bit sama skrjuje in odtegne, kajti od zdaj naprej je samo še to, kar je ideja, vse drugo pa, ki tudi je, a ni ideja, kratko in malo sploh ni. Ta drugi je, ki ni je ideje, ni nikakršna bit, ne velja nič, iz česar sledi, da zdaj ko je ideja dobila pomen biti, ni z bitjo kot tako nič, ker namreč »je samo še to, kar je ideja«.

Vprašanje o pomenu in razsežnosti ideje ali miselne vsebine v strukturi pesniškega dela se je nepričakovano pokazalo v posebni in nenavadni luči, ki jasno pokaže, da sploh ne gre za idejo v nekakšnem navadnem pomenu te besede, še manj pa za neko poljubno miselno vsebino. Ideja je tu bistvo in ima pomen biti, je torej najvišja instanca, ki je izvor in določilo vsega, kar sploh je. Pred nami je potemtakem temeljna metafizična zgodovinska struktura.

S temi ugotovitvami smo si slednjič pridobili tudi merilo, ki se z njim lahko orientiramo v najrazličnejših modernizmi in spremembah. Če naj se res kaj zares spremeni, potem je jasno, da mora biti to tak preobrat, ki bo obrat v samem pomenu biti in bo torej bitni obrat. S takšno mislijo se obračamo v konkretno situacijo. Preden pa sploh lahko o njej karkoli rečemo, se je treba vprašati, kaj naj bi tak obrat bil, odkod naj bi prišel in kaj naj bi konkretno pomenil.

Vprašanja so sicer jasna, tudi njihova odločilnost glede nadaljnega premisleka je očitna, vendar pa ni jasno, kje naj bi poiskali odgovore nanja? Pri umetnosti in v umetnosti, a to zato, ker izhajamo iz utemeljene domneve, da je umetnost že dogajanje takšnega obrata. Ta domneva je seveda na prvi pogled nenavadna in to tembolj, ker je bilo vse doslej o umetnosti govor zgolj kot o posnemanju, posnemanje pa je opredeljeno kot uresničevanje ideje v pomenu biti in tako nikakor ni jasno, kako naj bi bila umetnost hkrati tudi obrat tega in takšnega pomena biti. V odgovor je treba upoštevati dejstvo, da znamenita Heglova formula o čutnem svetenu ideje nastopa hkrati s spoznanjem o koncu umetnosti, se pravi o njeni bistveni insuficientnosti, ki se dovrši slednjič tako, da ideja docela zapusti umetnostno področje.

Heglovo misel o koncu umetnosti je treba seveda pravilno razumeti, za nas pa je važno, da bi dognali, kaj ta nenavadna a radikalna nezadostnost pomeni v

kontekstu našega spraševanja. Če umetnost ni zmožna in ni primerna za idejo, če ideja v umetnostnem mediju ne more biti to, kar je, in potemtakem sploh ne more biti, potem lahko iz vsega tega sledi samo ugotovitev, da umetnost kratkoinmalo ni zmožna izvesti zares doslednega preziranja, zanikanja in uničenja vsega tistega, kar sicer je, a vendar ni, ker ni v skladu z idejo. Umetnost ni zmožna za dosledno redukcijo sveta in bivajočega na idejo, bistvo in pojem.

Kaj pa ta nezmožnost pomeni in kaj se v njej razkriva. Gotovo in najprej to, da tisto, kar ni v skladu z idejo, vendar vedno je in nikakor ni nič. Tudi to, kar je zgolj Platonov *fainomenon* in torej ni resnično bivajoče, še vedno je, če ne ga sploh ne bi bilo mogoče ne prezirati in ne uničiti. Nezadostnost umetnosti je njena zavezanost temu je vsega, kar ni resnično bivajoče. Umetnost je očitno zavezana biti sami in biti kot taki ter ni zmožna za bit, ki je ideja. Umetnosti ne gre za to, da bi bil svet po ideji, marveč da bi bil.

Nezadostnost umetnosti, kakršno tako dosledno uveljavlja Heglova estetika, zadostuje za domnevo, da se v umetnosti tako rekoč že vedno dogaja obrat v pomenu biti. To pa ima več pomenov. Predvsem izgublja ideja pomen biti in postane spet ideja, a to tako, da se dogodi radikalna razlika med idejo in bitjo, med *biti-za-idejo* in preprosto *biti*. To seveda ni ne zanikanje, ne izgon ideje iz strukture pesniškega dela, pač pa se ideja vrne v svoje prave mere, tako da bivajoče je, četudi ni v skladu z idejo. V tem trenutku pa ideja izgubi tudi funkcijo producenta in umetnost ni več njen produkt. Vloga proizvajanja pripade umetnosti, ki producira razliko med *biti* in *biti-ideja*, proizvaja in vodi idejo in vse bivajoče prav v to razliko, da se sleherno bivajoče pokaže v tej razliki, se torej pokaže hkrati kot to določeno bivajoče, se pravi kot utelešenje, tega in tega bistva, hkrati pa se razkriva tudi kot bivajoče, ki najprej in predvsem je.

Zdaj je morda stališče, ki se z njega obračamo h konkretnim dogajanjem, že dovolj opisano. Zato se najbrž takoj vsili naslednje vprašanje: če je umetnost bila že vedno proizvajanje, potem ni jasno, zakaj sodobna literatura s takšnim poudarkom prav sebe in samo sebe proglašča za proizvodnjo.

Našo ugotovitev, češ da je bila umetnost že vedno proizvajanje, je potrebno pravilno razumeti. Umetnost je to bila, a tudi ni bila: njena proizvajalska razsežnost se je vseskoz prikrivala, zato je estetika tudi ni mogla nikoli posebej zabeležiti in tudi ne misliti. Umetnost je izhajala iz istega pomena biti kakor estetika in celotna metafizika, prav zato se je lahko v območju umetnosti dogajal obrat v pomenu biti, dogajalo se je razkrivanje razlike med bitjo in idejo. Vse pa kaže, da je danes položaj bistveno spremenjen. Če npr. Robbe-Grillet govori o tem, da morajo v moderni prozi stvari in kretnje najprej biti in da šele potem »smeje« biti tudi neka določena stvar, potem iz tega sledi, da ta moderna proza ne izhaja več iz ideje kot biti, marveč začenja že v razliki med bitjo in idejo. Ideja se danes očitno sploh ne more več povzpeti v pomen biti.

V podobno smer kažejo tudi prizadevanja literarne in umetnostne znanosti. Morda bo zadostovalo, če v zvezi s tem posebej omenim le Lotmana. V njegovih znanih predavanjih je umetniški tekst definiran kot model in je zato seveda uveljavljen tudi način spoznavanja zunajtekstne stvarnosti, tako da bi bilo

treba Lotmanovo teorijo vpisati v rubriko gnoseološke estetike, kar so nekateri njegovi francoski kritiki tudi res storili. Pri tem so spregledali, kako intenzivno Lotman poudarja, da resnični učinek te konfrontacije stvarnosti in njenega modela sploh ni spoznanje v pravem pomenu te besede, marveč neka ireduktibilna razlika, ki prav v bistvu blokira vse spoznavne impulze, in ki dobi sebi primerno osmislitev šele v tisti definiciji, ki pravi, da je umetnost *znani neznanec* in : *to, vendar ne to*. Umetnost kaže vedno nekaj znanega, se pravi, da kaže to ali drugo bivajoče tako, da ga prepoznamo kot to in to stvar. Bivajoče je torej usklajeno s svojim bistvom in pojmom, sicer nam ne bi bilo znano in kot znano je natanko takšno, kakršno srečujemo v vsakdanjem življenju. Toda to znano postane nenadoma neznano, spremeni se v neznanca. Umetnost prevaja ali pro-iz-vaja vse, kar je znano, v neznano oziroma v neznanskost. Proizvaja torej bivajoče v tiste njegove »aspekte«, ki so nam sicer neznan, ter ga nam tako izmika. Bivajoče se umika v neznanskost, se pravi samo vase.

Kakorkoli že lahko razložimo Lotmanovo misel, važno je to, da uvaja neko svojevrstno ambivalentnost in dvodimenzionalnost: znani neznanec; pa čeprav tega, kar je ugledal, ne misli dovolj zvesto do kraja. Ta ambivalentnost preprečuje povratek ideje kot biti in ni v načelu nič drugega kot že vnaprej prisotna razlika med njima.

Breda Pogorelec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

METODOLOGIJA JEZIKOVNOSTILISTIČNE RAZISKAVE CANKARJEVE PROZE

Razpravljanje je povezano z začetkom sistematičnega študija Cankarjevega sloga, oprtega na popolni izpis besedil. V prvi fazi imamo na voljo gradivo šestih knjig prvega obdobja Cankarjeve pisateljske dejavnosti. Za analizo tega gradiva se postavlja vprašanje izhodiščnih stališč, ki naj bodo osnova nadaljnjim postopkom. Ta stališča so bila postavljena na podlagi predhodnih analiz in ob upoštevanju opravljenih delnih raziskav, ki so bile pozorne zlasti na slogovni razvoj slovenske proze in na posledice teh menjav v umetnostni zvrsti slovenskega knjižnega jezika. Analiza s popolnim izpisom omogoča polno analizo vseh znamenj besedila in se ne ustavlja samo pri opaznih sredstvih; zato je z njo mogoča natančna predstavitev ubeseditve; v končnem smislu je to pomen-ska razlaga besedila v najširšem pomenu te besede.

Namen in smisel takega dela s stališča in z veljavnimi metodami jezikovne stilistike je večstranski:

1. Ugotoviti je treba, kako je Cankarjev opus tudi v prozi obrnil osnovni tok pripovedi od realizma v impresionizem in s katerimi izraznimi sredstvi je bilo

to opravljeno. Gre torej za ugotovitev osnovnega pomenskega in s tem oblikovnega razločka med dvema slogovnjima smerema slovenskega besednometnostnega razvoja, pri tem je seveda nujno obe smeri opazovati v luči razvojne nepretrganosti.

2. Pokazati je treba, v čem se umetnosti jezik Moderne razlikuje od jezika realizma. Gre za ugotovitev jezikovnega inventarja in pojasnitev njegove funkcije; pri tem je v skladu z ugotovitvami prve stopnje raziskave potrebno pokazati na različno vrednost istorodnega gradiva v obdobju realizma in Moderne in na značilne prvine Cankarjeve proze kot zglede za slovensko prozo tega obdobja. Temeljni določevalci ureditve analize inventarja je vseskozi pomen besedila; zato je vseskozi po semantičnih poljih zajeto besedišče, tako pa so pojasnjene tudi besedne zveze, torej prvine skladijske ravnine sistema: sintagma, posamezni tipi stavkov, po možnosti odstavki. Slogovno izpostavljeno gradivo, gramatične figure in tropi, je obravnavano ravno tako po semantičnih poljih. Seveda je vse to razvrščanje mogoče šele potem, ko so opisani osnovni vzorci in običajni pretvorbeni postopki v skladnji in besedotvorju. Druga jezikovna sredstva, zlasti oblikoslovna, so inventarizirana vzporedno z glavno analizo, prav tako grafična znamenja.

3. Pojasniti je treba, kako se je v skoraj tridesetletnem loku Cankarjevega ustvarjanja spreminjala oblikovanost njegovih besedil. Znano je, da je Cankarjev slog od začetkov, ko se je izvijal iz realizma v impresionizem, našel kasneje preko vmesnih različic pot proti ekspresionizmu, ne da bi kdaj povsem spremenil svojo dikcijo ali opustil osnovno izrazno podobo. Pojasniti je torej treba, s katerimi prvinami se je odzival tokovom časa, obenem pa, kako je vsebinske in izrazne prvine, ki so dotekale s tujimi slovstvenimi programi, urejal v lastno umetnost. Predpostavka pri tem je, da je slovenski slovstveni razvoj tudi v prozi že pred Cankarjem doživel nekajstopenjsko slogovno preobrazbo in ni šele Cankar dokončno izoblikoval umetnostnega izraza slovenske proze. Kakovostna merila prejšnjih obdobij pri tem seveda niso bistvena, čeprav je treba naglasiti, da bo kazalo podobno analizo kakor za Moderno opraviti tudi za prejšnja obdobja in tudi z našega vidika izmeriti ustvarjena besedila.

4. Glede na znano ugotovitev, ki ne velja samo za besedno umestnost, da predstavlja Moderna najbolj širok in najbolj vsestranski umetnostni vzgib v vsem umetnostnem razvoju pri nas, je treba ugotoviti tudi vso obširno paleto oblikovnih prvin večjega (kompozicija) in manjšega obsega (posamezna izrazila), da bo mogoče v slogovnem razvoju natančno pokazati, kakšen je bil dejanski zgodovinski delež Moderne v slovenski besedni umetnosti dvajsetega stoletja.

5. Posebna spoznanja analize bodo imela predvsem teoretičen pomen. V tej problemski skupini naj bi bilo obravnavano predvsem vprašanje pomensko-slogovne aktualizacije že obstoječega besednometnostnega gradiva, nadalje vprašanje pomenske vrednosti zaprtih pomenskih kategorij izrazja, kakor so pri Cankarju npr. pogosto krščanska simbolika in tropi, ki na primer danes na splošno ne učinkujejo več kot metafora (prenos izvornega pomena), ampak delujejo pretežno preko prenosov v jezik širšega sporazumevanja.

Vse povedano kaže, da je take vrste analiza, ki je usmerjena predvsem k ube-seditvenemu postopku, pozorna na funkcijsko zvrst (umetnostni jezik) pred-

vsem globalno, z vidika proznega besedila v celoti, ob osnovni predpostavki, da so Cankarjeve ubeseditve zaradi določenih ubeseditvenih značilnosti umetnostna besedila; sem je prišteta tudi publicistika (kritika, esej, govor), saj kaže, da je tudi to podredil svojemu postopku. Literarni žanr je upoštevan, kolikor se analiza dotika kompozicije besedila ali opozarja na funkcijsko podzvrst (drama).

1.1 Izhodišče jezikovno-stilistične analize je v spoznanju, da je vodilni gibalnik vsakega umetnostnega besedila *izpovedno hotenje* umetnika, ki se pokaže v vsebini umetnine, ta pa je obvezno zložena iz medsebojne nasprotne igre med vsebino v ožjem pomenu (poenostavljeno: snov + umetnikovo razmerje do nje, lahko tudi v drugačnem razmerju itd.) in oblikovanostjo (to je posebno ureditvijo besedila, v kateri so jezikovna znamenja urejena tako, da izstopi pomenska vsebina znamenj, da postanejo njih sestavni deli pomensko razvidni — često velja to tudi za frazeologeme — kar je prvi pogoj tudi za znano konotativnost umetnostne besede.

Za jezikovnostilistično analizo je kakor za vsako drugo analizo umetnostnega besedila pomembno najprej prepoznati splošno *ubeseditveno razmerje*, ki razvršča (oziroma določa) mesto posameznim opisanim pomenskim ravninam, kakor so snovni del oziroma umetnikovo razmerje do njega in preko tega okvira, razmerje do sveta v širšem smislu, tudi do bralca.

To razmerje med pomenskimi (pripovednimi) ravninami je doživelo v slovenski besedni umetnosti bistven prelom prav od poznega realizma (Tavčar, Kersnik) do Moderne (Cankar). Osnovna razlika v pomenu sporočila med tema dvema obdobjema je prav v razvrstitvi in v medsebojnem razmerju osnovnih ravnin, ki določata ubeseditveno razmerje: snovnega dela (zgodbe) in ravnine pripovedovalca (komentarja . . .). V realizmu je oblikovanost besedila (tradicionalno tudi: plastičnost) dosežena v prvi vrsti s postavitvijo logičnega zaporedja: zgodba — pisateljev komentar te zgodbe (ki je lahko idejno raznovrsten, in torej ni ozko naklonsko vezan na snovni del pripovedi, ampak je lahko v zvezi s skušnjo iz nejezikovnega sveta). Pri tem pa je komentar količinsko podrejen in oblikovno dovolj odmaknjen z različnimi eksplikacijami pripovedovalca. V literaturi Moderne se začenja to razmerje prevešati v nasprotje: komentar postane jedro sporočanja, prva, vsej umetnini nadrejena pomenska ravnina; zgodba je tej ravnini podrejena zgolj kot pretveza, kot morebitna logična utemeljitev komentarja.

Za jezikovno-slogovno analizo Cankarjevih besedil postajata s tem posebej pomembni dve pomenski kategoriji, ki ju je mogoče združiti v eno z oznako *kategorija pripovedi s stališča prve osebe*, to je s stališča pripovedovalca. V zvezi s tem je pozornost analize uprta na jezikovna znamenja, ki to ravnino zarisujejo: to je najprej na glagole in vse usmerjevalne izraze, ki se zvajajo na pomensko središče *jaz*, med njimi zlasti na kazalne zaimke in vse vrste prislovov, pa na izrazje, ki je tipično za prvo osebo (izrazi bližjosti ipd.). Podobno velja tudi za vso ureditev izrazov naklonskosti, ki ravnino komentarja posebej določajo. Tudi tukaj se ponuja v analizo vrsta razmernih besed, zlasti pridevnikov, ki jih pri siceršnji analizi naklonskega v jezikovnem sistemu največkrat opuščamo.

Slogovna analiza na tej stopnji ugotavlja torej a) osnovne ubeseditvene ravni-
ne, b) izrazni inventar, ki vsako izmed njih določa, v prvi vrsti pomensko polje
prve osebe; tu je pozornost uprta na naklonskost, ki je v umetnosti Moderne
izrazito obrnjena v dve smeri: preko snovnega k bralcem. c) S tem je pokazana
osnovna pomenska shema besedila in dana je *obrisna oblikovanost besedila*.
(Povedano velja za Moderno tudi v primerih, ko je pripoved zasnovana v tretji
osebi. Zaradi znanih lastnosti slovstvenega programa dobe je zgodba namreč sti-
lizirana na način, ki ga posebej opazujemo v drugi skupini nalog slogovne ana-
lize — to pa pomeni, da pripovedna stilizacija z jezikovnimi sredstvi v nobenem
primeru ne upodablja po zunanjem dogajanju, ampak s stilizacijo vselej naka-
zuje osnovna razmerja pripovedovalca. Temu služi vsak, še tako naturalističen
odlomek besedila.)

2.1 Čeprav to področje obravnava izrazni inventar, ne pomeni, da je analiza
lahko zasnovana brez reda, ki ga vsiljuje umetnostno besedilo, in to tako po-
vršinska ureditev — kakor tudi globinska pomenska zgradba.

Na prvi pogled je za Cankarjevo prozo značilno izrazito gramatično figurira-
nje besedila, ki na površini določa v vsem opusu tipični Cankarjev stavek.
Gramatično figuriranje — zaradi značilnega delovanja ponovljenih zvez in
vzporednih sestavov ter drugih podobnih figur smo ga imenovali tudi orna-
ment — je postopek, ki ga je kot enega od krasilnih sredstev gojila klasična
retorika in je bil posebej razširjen zlasti v besedilih nekaterih slogovnih obdobjih,
npr. v renesansi ali v klasicizmu. V Cankarjevi prozi je gramatično figuriranje
izrabljeno zlasti za stilizacijo sporočila, njegova oblikovna vloga ima pomenljiv
pomenski predznak.

Analiza bo upoštevala ta pojav znotraj konkretnih semantičnih polj (pomen-
ska struktura obsega ubeseditveno razmerje, ki je zapolnjeno s semantičnimi
polji). Ta so ponovno postavljena v razmerje, ki ga je mogoče ponazoriti s preč-
nico, na kateri so pomenska polja spoznavne vsebine (predmetni svet). Nad
tem pomenskim poljem prevladujejo v tej slogovni smeri pomenska polja, ki
so zajeta na navpičnici in izražajo čustvena razmerja, od pozitivnih do negativ-
nih. Sestav je pomensko še dodatno zapleten z nekaterimi izraznimi oblikami, ki
izražajo posebno izbrano in hoteno žanrsko naklonskost: npr. z ironijo, posme-
hom, grotesknim opisom in podobno, kar seveda v ustreznem razmerju stop-
njuje izrazno polnost besedila.

V skladu s tem bo analiza upoštevala, katera pomenska polja so izražena z
gramatičnimi figurami, katere figure so pri tem razvite, kje je stopnja figu-
riranja večja, kje manjša. Glede na to, da je vodilo vse analize osnovno po-
mensko načelo v najširšem smislu, je za nas pomenljivo tudi odgovoriti na vpra-
šanje, ali figura podpira izraze na tak način, da v skladu s temeljno definicijo
umetnostnega besedila izpostavlja v razvidnost pomen besednega gradiva in
ga aktualizira. Prav tako bomo skušali ugotoviti, ali te vrste figuriranje stop-
njuje tudi drugo temeljno zahtevo umetnostnega besedila, namreč njegovo fik-
tivnost. Prav tako bo v odvisnosti od omenjenih temeljnih postavk razvrščeno
tudi skladijsko in besedno gradivo. Za primer nakazujemo nekaj izrazitih slo-
govnih oblik, ki terjajo poseben red v analizi in ustrezno uvrščenost.

K figuram štejemo lahko oblikovne igre, ki so mogoče pri nekaterih tipih pri-devniških zloženkih z rekcijским prvim delom; rekcijский pridevnik in slovenski postopek pri zlaganju besed omogočata gramatično-pomensko figuro tipa: *lju-beznilpoln in poln ljubezni*; ta s premiki pomenske intencije odpira tudi mož-nost pomenske obogatitve.

Za to obdobje (zlasti za impresionizem) je značilno tudi izrabljanje razmerja med besednim pomenom in gramatično obliko ter pomeni, ki jih obema pripisu-je jezikovna kompetenca. Nasprotje med besednovrstno kategorijo in pome-nom podstave se na primer kaže pri glagolniku (glagolskem samostalniku), pri katerem nastopata v medsebojni igri pomen glagolskega dejanja in pomenska statičnost gramatične oblike.

Podobno učinkujejo tudi posebne rešitve besednega reda. Zvezo s semantiko celotnega dela, v katero uvajajo, kažejo sicer teoretično nemotivirani začetni stavki v besedilih. Čeprav bi na začetku zaradi nemotiviranosti pričakovali na primer vzorec, v katerem je osebko beseda na prvem mestu, je poved reali-zirana po možnostih, ki jih omogoča načelo členitve po aktualnosti: osebko beseda je postavljena na konec, dinamična perspektiva je tako uprta na po-mensko jedro povedi. (Krčmar Elija: *Na hrib je stopil tujec.*) Bistvo take fi-gure razlagam z asociativnim nasprotovanjem med realizacijo v povedi in med izhodiščnim univerzalnim vzorcem na sintagmatski ravni.

Posebna pozornost bo namenjena med drugim tudi tako imenovanim drugot-nim stavkom, pretvorbam, ki jih lahko dokažemo predvsem s pomensko inter-pretacijo (na osnovi univerzalnega vzorca: $S = MTf/x_1$, to je vzorca, ki kaže, da je stavek sestavljen iz naklonskega in časovnega okvira, v katerem se oseb-ku (x_1) pripisuje določena lastnost, tudi lastnost dejavnosti). Take stavke smo po tradiciji vajeni uvrščati k metaforam, in res gre pri pretvorbi za posebno stop-njo metaforiziranja, ki pa je zaradi pogostosti v jeziku navadno ne občutimo več. (Primer: *Nezadovoljnost. Prijeten vonj po vijolicah... je napolnil mojo siromašno kolibo.* — ali v metafori: *Profesor Kosirnik. Ugasnile bi svetle luči velikih ciljev, velikih želja in velikih dejanj;* —) Analiza besedišča bo poka-zala na vlogo metafore, seveda ne izolirano, ampak v okviru nadrejene grama-tične figure. Določen bo pomenski in umetnostni učinek (ali vsaka metafora zares prinaša zgostitev besedila, ali tiste, ki so prerasle v široko frazeologijo v tej organizaciji, niso enako pomenljive kakor v drugačnih slogovnih zasno-vah).

3.1 Analiza od začetnih Cankarjevih besedil do tistih iz poznega obdobja kaže najprej, kako je bil s slogovnimi sredstvi ukinjen učinek naturalističnega sli-kanja sveta z besednim gradivom. Izraba nasprotnih pomenskih in kategorial-nih lastnosti, ki jih jezik nudi za doseg kakega pomenskega in slogovnega učinka umetnostne ubeseditve (prim. nekaj tega v 2.1), je omogočila pomensko stilizacijo in delovanje pomenskih iger pod površinsko ureditvijo besedila. S tem in z gramatičnim figuriranjem besedila je bila ustvarjena tipična Cankarjeva dik-cija, ki je ostala značilna za vsa besedila, kasneje tudi za dramo in ves čas za esejistiko. V približno tri četrt stoletja pa so se seveda morale zgoditi spre-membe. Prinašale so jih ves čas tedaj zunaj našega umetnostnega dogajanja aktualne umetnostne smeri (dekadenca, nova romantika in simbolizem), ki so s

svojimi pomenskimi akcenti pretikale Cankarjevo besedilo; v zvezi s tem bo treba v tej prozi pogledati tudi, od kod prvine parnasovske dikcije, ki jo je mogoče najti tudi že v prozi predhodnikov (Tavčar). Na izpeljavo površinske podobe besedila je zunaj besednih umetnosti vplival zlasti likovni okus dobe, secesija (preferiranje izjemnih oblik, zlasti v organizaciji besednega reda v povedi, v besedišču pa uporaba tujk, kar pa se povezuje tudi z drugimi smermi) in druge značilnosti likovnih historičnih slogov druge polovice devetnajstega stoletja (nemotivirana menjava v redu gramatičnih figur ipd.).

Bistveni premiki so se zgodili nekako v zadnji tretjini dobe: prišli so z novim izrazjem, zlasti z metaforo, ki je prinesla nove pomenske razsežnosti. Z njimi so se »zidovi izbe razmaknili«, kakor lahko s znano Cankarjevo metaforo ponazorimo pomen tega dogajanja: kljub osnovni, iz realizma izvirajoči nuji pomenske, na zunanji red in psihološki potek uglasene povezanosti besedila (ki se kaže tudi v tem, da so pomeni vseskozi motivirani (neposredno ali prepletajoče se s ponavljanjem nosilnih povedi), se z novo vlogo tropov v zgradbi začenja asociativna pripoved. Pomembno je, da pri Cankarju ne gre za osvojitve nove slogovne smeri, pač pa za novo vsebino v stari oblikovni strukturi, značilni za postopek, ki je v slovenski umetnosti pogosto pravilo.

Iz povedanega sledi, da bo raziskava Cankarjeve proze imela nujno dve temeljni nalogi in s tem dve osnovni izhodišči: a) pokazati, kaj je za Cankarjevo ubeseditve tipično ves čas njegovega ustvarjanja, in b) pojasniti, kako se je znotraj tega spreminjal pomen umetnostnega besedila s poudarjanjem, dodajanjem novih ali prevrednotenjem starih prvin.

Za metodologijo, ki bo zaradi popolnega izpisa lahko preverjena tudi s statistično metodo, zlasti pri ugotavljanju inventarja, bo značilno, da bo na podlagi omenjenih predpostavk izdelan tak vzorec analize, ki bo po nekakšnem luščilnem postopku upošteval opisane glavne in druge temeljne prvine slogovnih postopkov ubeseditve, obenem pa si bo analiza prizadevala ohraniti tudi celosten uvid v gradivo, saj se opira na temeljno predpostavko, da je umetnostno besedilo celota. Tako za poskus analize ubeseditvenega sistema kakor za analizo sestava besedila imamo na voljo tudi nekaj možnosti za formalizacijo, čeprav mislimo, da bo to samo del celotnega analitičnega postopka.

Če bodo dosežki analize preverjeni in potrjeni, bo dosežen dejanski cilj tega dela: postaviti merila za novo, globlje in bolj doživeto branje Cankarjevega dela, takšno, kakršnega s spoznavnim aparatom in skušnjo omogoča čas, v katerem živimo. Stranski cilj je ugotovitev pomena Cankarjevega opusa za razvoj slovenske umetnostne besede.

KLAVZULA IN ASONANCA STRNIŠEVIH PESNIŠKIH BESEDIL

0. Pesemsko besedilo ne uresničuje besedišča in sistema jezika, v katerem je napisano, v celoti, temveč nastaja iz izbranega besedišča po dvojnih pravilih: po pravilih jezikovnega sistema, ki so splošna in obvezujejo vsako besedilo, in po pravilih poetike, ki so bolj relativna, odvisna od estetske naravnosti dobe in avtorjevega osebnega odnosa do poezije in jezika nasploh in v vsakem primeru posebej. Od razmerja med obema vrstama pravil je odvisno, kakšne leksikalne in sistemske jezikovne prvine posamezno besedilo aktualizira, kako jih združuje in izpostavlja, se pravi: razmejuje in izkorišča kot združevalne in ločevalne kategorije ali signale.

0.1. Združevalni in hkrati ločevalni skladnik verznega pesemskega besedila je klavzula, verzni konec, ki je hkrati metrična in ubeseditveno kompozicijska kategorija. Kot metrična kategorija ločuje metrične enako- ali istorodno organizirane dele sporočila, verze, kot ubeseditveno kompozicijska pa jih povezuje med seboj na dva načina: horizontalno, glede na njihovo dejansko sosledje v besedilu, in vertikalno, glede na zvočne, gramatične in pomenske paralelizme in antiteze, ki izhajajo iz sporočilne in jezikovne naravnosti in organizacije verzne enote v celoti ali/in jih na isti način vpisuje vanjo klavzula sama.

0.2. Drugo obliko druge združevalne funkcije, ki je, kot izhaja iz poskusa definicije, le relativno samostojna, vendar klavzulo zaradi organiziranega ponavljanja v besedilu najbolj opazno osamosvaja in si s tem zagotavlja v pesemskem besedilu posebno mesto, v metriki in poetiki pa poseben status, imenujemo rimanje, njeno vsakokratno realizacijo pa rimo. Rima je torej na zvočnih, gramatičnih in pomenskih paralelizmih, ki izhajajo iz sporočilne uravnosti pesemskega besedila, utemeljeno in uresničeno združevanje dveh ali več klavzul, verznih koncev od zadnjega dejansko ali metrično naglašene zloga naprej. Najbolj opazna je realizacija zvočnega paralelizma, ki je povzročila podrobnejšo delitev rime na: rimo v ožjem smislu, asonanco in konzonanco. Ker klavzula in rima združujeta in ločujeta enako ali istorodno organizirane dele pesemskega besedila, dovoljujeta bralcu in raziskovalcu, da ju sprejema kot samostojni tekstovni enoti in v njunih mejah ugotavlja splošne in posamezne uresničitve leksikalnih in sistemskih prvin jezika in njihovo funkcijo. Naslednja stopnja je primerjanje rezultatov s stanjem v celotnem pesemskem besedilu ter v besedilih iste, podobne ali različne vrste in zvrsti s sinhronega in diahronega stališča.

0.3. Ta referat želi opozoriti le na izhodiščno možnost in jo, kolikor dopuščajo časovne in prostorske meje, uresničiti na Strniševih pesemskih besedilih, tipološkim in zgodovinskim primerjavam se odpoveduje, razen v primerih, ko je enaka ali podobna analiza že opravljena in so rezultati primerljivi.

1. Metrika Strniševe klavzule

1.1. *Naglasna tipa Strniševe klavzule in njune modifikacije.* V pregledanem gradivu se prepletata v slovenskem pesništvu najbolj običajna naglasna tipa klavzule: enozložna ali moška in dvozložna ali ženska in v čisti obliki ali modificirana na način, ki ga utemeljujeta metrična organizacija in ritmični tok verza in ga je, zgledovaje se pri ljudski pesmi, preskusila in uzakonila slovenska pesniška tradicija¹. Priložena preglednica upošteva vse v Strniševih pesniških knjigah natisnjene verze, ne glede na to ali so rimani ali ne, in ne upošteva je princip, po katerem se klavzule družijo med seboj.

Tabela 1

	moška klavzula — %			ženska klavzula — %			
	naglas na zadnjem zlogu	naglas na 3. zlogu od zadaj	naglas na 4. zlogu od zadaj	skupaj	naglas na predzadnjem zlogu	naglas na 4. zlogu	skupaj
Mozaiki	48,91	1,79	—	50,70	49,10	0,20	49,30
Odisej	45,69	2,73	—	48,42	51,44	0,14	51,58
Zvezde	44,58	3,96	—	48,54	51,04	0,42	51,46
Želod	53,61	3,89	0,28	57,78	41,94	0,28	42,22
Oko	72,55	11,64	0,12	84,31	15,50	0,19	15,69
Skupaj	58,70	6,84	0,08	65,62	34,16	0,22	34,38

Iz preglednice je razvidno, da se dokaj izenačena distribucija ženskih in moških klavzul in njihovih regularnih modifikacij (1:3 in 2:4) po prvih treh zbirkah prevesi v korist moških in tudi modifikacije se zapletejo (poleg 1:3 in 2:4 še 1:4).

1.2. *Ritmični slovar² Strniševe klavzule.* Zaplet modifikacij je zaradi porasta moških klavzul razumljiv, ker klavzulo obvezujeta dve realizacijski ali ubeseditveni pravili, ki jih je uzakonila slovenska pesniška tradicija:

[1] Besedna enota, ki uresničuje klavzulo, mora biti enako dolga ali daljša kot klavzula: $BE_k \geq K$ (klavzula je tedaj enotna in implicira gramatično in semantično povezovanje),

[2] naglasna enota (beseda z enklitiko), ki uresničuje klavzulo, mora biti enako dolga ali daljša kot klavzula: $NE_k \geq K$ (klavzula je sestavljena, omogoča tako imenovano rimo preko besede in implicira zvočni način povezovanja),

in ker so besede tipa dom, slovó, govóri, spregovóri, ki realizirajo enotno moško klavzulo, v slovenščini redke. Priložena tabela želi ob primerjavi z Isačenkoviimi rezultati³ prikazati, kakšno ritmično besedje se pojavlja v obeh čistih in modificiranih tipih Strniševe klavzule.

¹ Prim. razpravi Borisa Merharja »Frekventnost in vrsta moškega rimanja v slovniški poeziji od Vodnika do moderne«, II. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1966, in »Se kaj o slovenski rimi«, Jezik in slovstvo, XI, 1966, str. 92 do 98, 129 do 133, 218 do 225 in 259 do 263, ter Bajčevo razpravo »O slovenski rimi«, Jezik in slovstvo, III, 1957/58, str. 193 do 196 in 247 do 255.

² Definicijo ritmičnega slovarja in njegovo aplikacijo na pesniško gradivo najdeš v razpravi »Słowiańska metryka porównawcza, Słownik rytmiczny« Cervenke Kopczyńskiej, Pszczółowskiej, Sgallowe in Slavova, Pamiętnik Literacki, 1972, zeszyt 2, str. 213 do 233. Iz nje je vzeto tudi označevanje nenaglašene zloga s + in nenaglašene z — v tabeli 2.

³ Prvi štirje stolpci so vzeti iz Isačenkovega Slovenskega verza, Ljubljana, Akademsko založba, 1939, str. 67.

Tabela 2

besedne enote	proza		verz		Strniša moška klavzula				ženska klavzula					
	Prešeren	Jenko	Zupancič	Casopis	Mozaiki	Odisej	Zvezde	1a Zelod	Oko	Mozaiki	Odisej	Zvezde	Zelod	Oko
1 zložne (klitične)					0,20	0,14	0,21	0,28	0,49	0,60	0,14	0,42		
1 zložne (dan)	14,2	14,7	16,3	7,8	22,27	14,32	14,79	36,18	33,21		0,29	0,21		
2 zložne (žena)	29,0	25,5	21,2	22,3						28,03	32,47	28,96	24,44	9,56
2 zložne (slovo)	9,6	10,7	11,6	6,7	24,65	27,01	27,29	23,33	34,44					
3 zložne (deklica)	3,7	7,9	6,8	10,1	0,99	2,01	3,13	3,33	9,13					
3 zložne (ljubezen)	26,8	20,5	24,1	21,1						17,10	15,80	17,92	14,17	4,66
3 zložne (govori)	2,2	3,9	2,7	2,7	1,79	4,03	2,08	3,33	4,66					
4 zložne (- + - -)	3,5	4,2	4,3	6,7	0,60	0,29	0,63		0,06	0,20	0,14	0,42	0,28	0,18
4 zložne (- - + -)	6,6	6,0	4,8	8,0				0,56	2,02					
4 zložne (- - - +)	0,8	0,9	1,1	0,5			0,21			3,58	2,78	3,33	3,33	1,27
5 zložne (+ - - - -)	0,2	0,3	0,06	1,5										
5 zložne (- + - - -)	0,5	0,2	1,3	0,8				0,83	0,24					
5 zložne (- - + - -)	0,3	1,3	0,9	4,6		0,43								
5 zložne (- - - + -)	2,3	2,2	2,0	3,0										
5 zložne (- - - - +)		0,5	0,06						0,06					
											0,14	0,42		

Porazdeljenost besed posameznih dolžin in naglasnega tipa potrjuje bralčevo izkušnjo in pričakovanje, njihova preoblikovana pogostnost pa je odvisna od distribucije tipov klavzul (tabela 1). Preglednica pa vendarle opozarja na dva problema:

1.2.1. Tudi žensko klavzulo sklepa naglašena enozložnica, ki je v takem položaju ne bi pričakovali:

(1) Tukaj ni zore, sonce v hipu *vzide*,/.../... in včasih se mu zazdi,/ da nekdo, ki ga sam ne vidi, tik za *njim grè*. (Inferno, pustinja, II; Odisej)

(2) Zvečer luna raste, *raste* /.../ Jelenji človek skozi rdèč mrák *grè*. (Sanje leta, Jesen; Odisej)

(3) Sam ne veš, kako *si prišèl sèm*,/.../ takrat opaziš, da *tèžke*/ podoknice... (Borilnica, I; Zvezde).

Primeri (1) do (3) so tipične metrično zapletene sestavljene klavzule: naglašena enozložnica, ki sklepa verz, je v neposredni sosesčini naglašene zloga in opozarja na dva metrična problema: na relativizacijo naglasa znotraj klavzule in stavčno fonetiko verza v celoti. Čeprav drugi problem presega temo tega referata, ne moremo trditi, da je relativizacija naglasa v klavzuli zgolj metričen problem: Morris Halle⁴ definira kot metrično in realizacijsko relevanten maksimalno naglašen zlog. Maksimalno naglašen zlog je po njegovi definiciji vsak zlog, ki ga z leve in desne strani oklepata nenaglašena ali šibkeje naglašena zloga. Po tem pravilu ne moreta biti niti začetni niti sklepni zlog v verzu maksimalno naglašena. V vseh treh primerih gre za sklepni zlog verza: da bi klavzulo metrično uresničil, bi moral biti šibkeje naglašen kot zlog, kateremu sledi, šibkeje naglašen pa je že zaradi položaja v verzu. Pravilo, ki v primerih (1) do (3) velja, se izkaže kot nezadostno v naslednjih realizacijah moške klavzule:

⁴ Morris Halle, On Meter and Prosody, Progress in Linguistics, Hague — Paris, 1970.

(4) Splazi se vanjo s težkimi koraki kot živ kíp /.../ kakor bi v srcu gore zarjovel orjaški bík. (Inferno, Gora, II; Odisej)

(5) ... in se je vrnil nazaj v króg sénc,/.../ in stopil naprej in razklenil pést (Čelade, II; Zvezde)

(6) Gosenica je odšlà spát: /iz njune hiše pride mlàd/ krilatec ... (Kraken, II; Oko)

Tudi v primerih (4) do (6) si neposredno sledita naglašena zloga, o tem pa, kateri je močnejše naglašen, ne odloča pozicija zadnje besede v verzu, temveč sintaktično razmerje med besedama, katerih naglašena zloga si v verzem koncu neposredno sledita: sintaktično in pomensko podrejena beseda je šibkeje naglašena kot nadrejena. Iz povedanega sledi, da realizacije klavzule v primerih (1) do (3) ne zapleta le neposredna soseščina naglašanih zlogov, temveč tudi sintaktično razmerje med besedama, ki jima zloga pripadata.

1.2.2. Na prvem zlogu naglašena štirizložna beseda lahko uresničuje enozložno ali dvožložno klavzulo:

(7) Nad njim se jasni svod *nebá*, / kot ptič vrisne *Sévernica*. (Zemljevid, Igrače, II; Oko)

(8) A nevidna *češerika* / vidi ko magnetna *ígla*, / kje cveti na nebu *čísta*, / daljna sama *Sévernica*. (Elementa; Oko)

Uresničitev klavzule je v obeh primerih odvisna od ritmičnega impulza celotnega verza: v izglasju trinaglasnega sintaktično orientiranega toničnega verza, ki se približuje amfibrahu, torej trizložnemu metričnemu vzorcu, z moško klavzulo, dobiva ista beseda drugačno metrično vrednost kot v trohejskem osmercu z žensko klavzulo in na drugačen način zapleta verzni konec⁵.

1.3. *Združevanje klavzul*. Zvočna osnova pri združevanju klavzul je v Strniševi liriki ujemanje samoglasnikov v besednih in naglasnih enotah, ki klavzulo uresničujejo, od zadnjega dejansko ali metrično naglašene zloga naprej, torej asonanca; primeri od (1) do (8) so pokazali dvoje: prvič — metrični naglas dovoljuje, da se ujemajo med seboj besedne in naglasne enote različnih dolžin in različnega naglasnega tipa; drugič — naglašeni samoglasniki, na katerih asonanca temelji, niso — kar zadeva dolžino, kvaliteto in intonacijo — identični. Priložena tabela želi ilustrirati prvo ugotovitev:

Tabela 3 — Združevanje raznozložnih besednih in naglasnih enot v asoniranih parih klavzul

	Moška klavzula			Ženska klavzula		skupaj
	1:3	3:3	1:4	2:4	2:(1 + 1)	
Mozaiki	3,57			0,40		3,97
Odisej	4,28	0,53		0,27	0,53	5,61
Zvezde	6,53	0,82		0,82	0,41	8,58
Želod	5,31	1,06	0,53	0,53		7,43
Oko	13,52	3,33	0,20	0,50		17,55
Skupaj	9,02	1,90	0,15	0,49	0,15	11,71

⁵ Prim. v opombi 1 navedeni Merharjevi razpravi.

Nekoliko oslabljeni zvočni vtis Strniševe asonance, ki ga povzročata druga zakonitost, bogati pogosta spremna konzonanca in ustvarja okrepljeno, rimi v ožjem smislu približno asonanco.

Tabela 4 — Okrepljena asonanca — %

	moški pari			ženski pari			skupaj
	1:1	1:3	3:3	1:4	2:2	2:4	
Mozaiki	26,19	3,17			7,93	0,40	37,15
Odisej	14,17	3,21	0,53		4,55		22,46
Zvezde	15,51	4,90	0,41		6,12		26,94
Želod	22,87	4,79	1,06		9,04		37,76
Oko	23,81	8,48	3,33	0,20	1,92	0,20	37,94
Skupaj	21,27	6,09	1,81	0,09	4,09	0,14	33,49

Iz preglednice je razvidno, da se zvočno bogati predvsem moška asonanca; bogatitev moremo razložiti s svoboščinami slovenske moške rime in z avtorjevo intenco, pisati verz, ki se od proze opazno razlikuje.

2. *Gramatika Strniševe klavzule.* Prevladujoča moška klavzula zahteva tudi smotno obeseditve celotnega verza in predvsem smotrni izbor besede v njegovem koncu. Preglednica želi ob primerjavi z rezultati Dularjeve analize⁶, iz katere so vzeti le podatki o umetniških besedilih in povpreček, ki je tu razumljen kot splošno verjetnostno stanje v jeziku, opozoriti na posebno omejitev pri izboru besednih vrst in njihovih oblik v tako oblikovani klavzuli:

Samostalnik

Umetniška besedila	Povpreček	Strniševa klavzula	Imenovalnik	Rodilnik	Dajalnik	Tožilnik	Mestnik	Orodnik	
		Mozaiki	67,13	26,04	21,65	0,59	7,74	6,16	4,95
		Odisej	68,53	19,96	24,14	0,42	11,64	8,77	3,60
		Zvezde	70,04	20,63	24,41	0,41	11,66	6,48	6,45
		Želod	66,38	23,30	19,72	0,28	16,11	3,34	3,61
24		Oko	69,47	22,97	22,06	0,18	16,13	4,47	3,66
24	31	Skupaj	67,84	21,79	22,46	0,32	13,64	5,66	3,97

Pridevnik

		Mozaiki	8,14	4,96	0,20	0,20	0,79	1,79	0,20
		Odisej	5,59	4,02	0,72		0,28	0,14	0,43
		Zvezde	4,61	3,14	0,63		0,21	0,42	0,21
		Želod	4,46	4,18				0,28	
10	13	Oko	4,03	3,49	0,24	0,06	0,06	0,06	0,12
		Skupaj	5,03	3,83	0,35	0,06	0,22	0,38	0,19

Glagol

		Mozaiki		18,26	11,93	1,98	0,59	0,99	2,77
		Odisej		21,38	17,38	2,71	0,14		1,15
		Zvezde		19,60	14,38	3,54	0,84		0,84
		Želod		19,18	13,19	1,39	2,22	1,67	
		Oko		19,11	14,53	2,38	0,86	0,06	1,28
23	15	Skupaj		19,76	14,79	2,54	0,81	0,33	1,29

⁶ Janez Dular, Zvrstnost slovenskega publicističnega jezika, X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1974, preglednica na strani 46.

Zaimek

Prislov

		Mozaiki	4,37			Mozaiki	2,19
		Odisej	2,15			Odisej	2,30
		Zvezde	5,84			Zvezde	1,88
		Želod	2,24			Želod	7,22
		Oko	2,94			Oko	4,04

12	7	Skupaj	3,04	7	7	Skupaj	3,49
----	---	--------	------	---	---	--------	------

Števnik

		Zvezde	0,21
		Oko	0,31

1	5	Skupaj	0,16
---	---	--------	------

Opazne razlike v pogostnosti posameznih besednih vrst so razumljive, ker primerjamo del pesniškega besedila z besedili podobnih ali sorodnih tipov v celoti; preseneča pa visoka frekvenca samostalnika, predvsem imenovalnika in rodilnika: utemeljuje jo v slovenski literarni zgodovini že opisana in interpretirana Strniševa poetika⁷. Imenovalnik v subjektni ali predikatni funkciji je v klavzuli dodatno znamenje Strniševe, predvsem nominalne ubeseditve pesniške situacije. Rodilniki, lastnosti in svojine nastopajo v vlogi dopolnila ali prilastka, torej opravljajo pridevniško funkcijo; v klavzuli ponavljajoči se genitiv negacije, naj gre za subjekt ali objekt, pa na zelo izpostavljenem mestu uresničuje Strnišev nihilizem⁸ ali neantizem⁹.

(9) Skoro v temnih krošnjah ne bo več *spomina* / na nek vetroven spomladanski dan. (Poletje ob ribniku, Mozaiki)

(10) Hodiš ob dolgih stenah in ne najdeš *vrat*, / ki drže v noč, polno dreves, živali, *sanj*. (Samorog, I; Odisej)

Zaradi pogoste moške klavzule so posebno uporabni množinski rodilniki dvožložnih samostalnikov ženskega in srednjega spola in ti so tudi najbolj pogosti (v povprečju: 6,24 % — ženski srednji pa 2,75 %), ki konkurirajo moškimi in srednjim edninskim rodilnikom s končniškim naglasom. Zaradi pridevniške funkcije samostalniškega rodilnika je razumljiva dokaj nizka frekvenca pridevnika in pridevniških besed. V klavzuli opravljajo ločevalno funkcijo, kadar so dopolnila, ali združevalno, kadar gre za enjambement. Podobno funkcijo opravljajo tudi osebne glagolske oblike. Prevladuje sedanjik, najbolj pogosta pa je tretja oseba ednine (v povprečju 12,31 %), kar pomeni, da klavzula, ki je usmerjena v asonanco, ne krepi in bogati le zasnove ali uresničitve metafore, temveč poudarja tudi ubeseditveni položaj: 1. oseba in kot 1. oseba pojmovana 2. sta zelo redki. Zaimenske in prislovne besede so redke, ker je klavzula usmerjena k ustvarjanju metonimičnega ali metaforičnega tkiva, ki prepleta pesniško besedilo.

⁷ Prim. Boris Paternu, Strnišev Odisej, Problemi, 1963, št. 11, str. 970 do 978, Boris Paternu, Gregor Strniša, Slovenska književnost 1945 do 1965, Ljubljana, Slovenska matica, 1967, str. 190 do 197, Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva, 8, Maribor, Založba Obzorja, 1972, str. 244 do 251.

⁸ Prim. Niko Grafenauer, Izjemna pesniška vizija sveta, Sodobnost, XII, 1964, prva knjiga, str. 175 do 178.

⁹ Prim. Taras Kermauner, Prihodnost, ki je smrt in čas, ki je večno vračanje enakega; Izročilo in razkroj, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1970, str. 79 do 92.

2.1. *Gramatični princip združevanja klavzul.* Ker je zvočni princip Strniševe asonance dokaj svoboden, je raznolik preplet besednih vrst in njihovih oblik, ki asonirane klavzule uresničujejo: ne obvezuje načelo čistega rimanja, zato so tudi sufiksalne rime redke. Strniševa asonanca najpogosteje združuje različne oblike samostalnikov (v povprečju 28,41 %; frekvenca narašča od Mozaikov k Očesu), samostalniki z glagolom (23,90 %), iste oblike samostalnikov (10,88 %), enake (4,15 %) in različne (1,71 %) glagolske oblike, medtem ko so drugi tipi združevanja redki. Gramatično identična skladnika asonance ustvarjata spremno metaforo:

(11) Čete črnih konjenikov / brez glasu mimo šip letijo. / Iz črnih šiljastih zvonikov / težke raglje v noč bobnijo. (Lutka, IV; Odisej). V primeru (11) drugi skladnik v obeh krepko asoniranih parih razvija v prvem zasnovano metaforično jedro ne le na osnovi videza in dejanja, temveč zaradi gramatične identičnosti. Gramatično raznovrstni asonirani klavzuli pa dodajata sporočili drugično spremno razsežnost:

(12) Ta dežela je najlépša. / ... / pod to prstjo spi prva zvezda (Veseljak, V; Želod).

(13) Kot otrok se vzpne in zavrti./Glasba umolkne. Deklica zaniha-/ in v vrtincu tiho padajočih kríl/se zdi kot ozka, bela hiša. (Plesalka; Mozaiki).

(14) Črva ni. Črv je prst/neznanke dlani, ki vrta v prst (Organom, II; Oko).

V primeru (12) transponira asonanca pridevniški predikativ *najlepša* v epitet k samostalniškemu skladniku *zvezda*, v primeru (13) pa glagolska skladnika (zavrti, zaniha) vpisujeta dejanje v samostalniška (kril, hiša). Tudi odnos med enakozvočnicama prst (masc.) in prst (fem.) ni zgolj metaforičen, temveč poleg besednega dovptja uresničuje stik med strniševsko pojmovanim prstom (je človekom) in prstjo (svetom).

Navedeni primeri opozarjajo na funkcijo gramatičnih kategorij pri oblikovanju spremnih pesniških postopkov v pesemskem besedilu. O njihovih vsakokratnih pomenih in razsežnostih pa odločajo slovarski pomeni.

3. Slovar Strniševe klavzule in asonance.

Iz frekvenčnega slovarja Strniševe klavzule in asonance, ki navaja v začetku gesla pogostnost leksema znotraj vseh rimanih parov v vseh zbirkah in v vsaki zbirki, v nadaljevanju pa pogostnost povezovanj leksema v osnovni in odvisnih oblikah z asoniranimi besedami v posameznih zbirki, izberimo le gesli »sanje« in »svet«, torej leksema, ki sta pri oblikovanju Strniševega pesniškega sveta poglobitnega pomena:

SANJE (0,0185)

Mozaiki (0,0437):

sánje (T mn; 0,0040) — pájék (I edn; 0,0040);

sánj (R mn; 0,0397) — bršlján (I edn; 0,0040),

dlán (T edn; 0,0040), káč R mn; 0,0040),

nánj (T edn; 0,0079), rán (R mn; 0,0040), skál (R mn; 0,0040),

stražár (I edn; 0,0040), tráV (R mn; 0,0040), živál (I edn; 0,0040).

Odisej (0,0401):

sánje (I mn; 0,0107) — *kámen* (I edn; 0,0027), *mrávlje* (I mn; 0,0027), *ráste* (0,0027), *vstáne* (0,0027); *sánj* (R mn; 0,0294); *gospodár* (I edn; 0,0027), *mrák* (I edn; 0,0027), *mrák* (T edn; 0,0027), *sadovnják* (T edn; 0,0027), *sám* (I edn; 0,0027), *strán* (T edn; 0,0027), *temán* (I edn; 0,0027), *vrát* (T edn; 0,0027), *vrát* (R mn; 0,0053).

Zvezde (0,0204):

sánje (I mn; 0,0163) — *hálje* (I mn; 0,0041), *jáme* (R edn; 0,0041), *šepetánje* (I edn; 0,0041), *záte* (T edn; 0,0041); *sánj* (R mn) — *Predpomlád* (I edn; 0,0041).

Želod (0,0053):

sánj (R mn;) — *živál* (I edn; 0,0053).

Oko (0,0061):

sánj (R mn; 0,0061) — *čaj* (T edn; 0,0010), *kapitán* (I edn; 0,0010), *sám* (I edn; 0,0020), *šal* (R mn; 0,0010), *večérnica* (I edn; 0,0010).

S V E T (0,0332)

Mozaiki (0,0119):

svét (I edn; 0,0119) — *měč* (I edn; 0,0040), *(iz) njé* (R edn; 0,0040), *rděč* (I edn; 0,0040).

Odisej (0,0160):

svetá (R edn; 0,0080) — *ángela* (R edn; 0,0027), *levnják* (I edn; 0,0027), *snegá* (R edn; 0,0027); *svét* (T edn; 0,0080) — *gré* (0,0027), *mést* (R mn; 0,0027), *vodé* (R edn; 0,0027).

Zvezde (0,0163):

svetá (R edn; 0,0163) — *možá* (R edn; 0,0041), *oblák* (I edn; 0,0041), *snegá* (R edn; 0,0041), *zmáj* (I edn; 0,0041).

Želod (0,0426):

svét (I edn; 0,0106) — *bléd* (I edn; 0,0053), *rék* (R mn; 0,0053); *svetá* (R edn; 0,0213) — *gorá* (R mn; 0,0053), *nebá* (R edn; 0,0106), *tjá* (0,0053); *svét* (T edn); — *rék* (R mn; 0,0053); *(po) svétu* (M edn; — *(po) sněgu* (M edn; 0,0053).

Oko (0,0474):

svét (I edn; 0,0071) — *cvét* (I edn; 0,0010), *dlaném* (D mn; 0,0010), *perés* (R mn; 0,0010), *snég* (I edn; 0,0010), *šumé* (0,0010), *zvězd* (R mn; 0,0010), *živé* (0,0010); *svetá* (R edn; 0,0283) — *dlán* (T edn; 0,0010), *dlán* (I edn; 0,0020), *dlán* (T edn; 0,0010), *domá* (0,0010), *imá* (0,0020), *jám* (R mn; 0,0010), *mesá* (R edn; 0,0010), *morjá* (R edn; 0,0030) *nebá* (R edn; 0,0050), *ókenca* (T mn; 0,0010), *ópica* (I edn; 0,0010), *póstelja* (I edn; 0,0010), *sám* (0,0010), *prisesám* (I edn; 0,0010), *sáp* (R mn; 0,0010), *skál* (R mn; 0,0010), *strán* (T edn;

0,0010), vrát (R mn; 0,0010); *svét* (T edn; 0,0121) — (na) dlanéh (M mn; 0,0010), gré (0,0010), kléšć (R mn; 0,0010), klét' (T edn; 0,0010), lét (R mn; 0,0030), marjonét (R mn; 0,0010), srcé (I edn; 0,0010), vé (0,0010) (v) zobéh (M mn; 0,0010), zvézd (R mn; 0,0010).

Medtem ko frekvenca leksema sanje v Strniševih asoniranih klavzulah od Mozaikova k Očesu pada, od zbirke do zbirke narašča pogostnost leksema svet: podrobna semantična razlaga posameznih parov bi pokazala, kako se oblikuje prav v območju asonance Strniševa pesniška naravnost od ugotavljanja zakritega smisla sveta do njegovega razkrivanja.

4. *Sklep*. Asonanca se kot metrična konstanta Strniševih pesniških besedil podreja uresničitvenim pravilom slovenskega rimanja, ki ga je uzakonila tradicija, jih mestoma sintaktično zapleta in bogati in se v okviru metričnih pravil približuje popolni in nepopolni — v večji meri možki kot ženski — rimi v ožjem smislu. Kot zvočna konstanta se vključuje v zvočno strukturo celotnega verza, se bogati s soglasniškim stihom in se tudi po tem tiru približuje rimi v ožjem smislu. Ker je zvočno dokaj svobodna, je ne obvezuje gramatična, predvsem morfološka determiniranost, temveč se v večji meri podreja sintaktičnim zakonitostim. Ker združuje gramatično in semantično raznorodne izraze, po principih Strniševe osebne poetike oblikuje nova metaforična in miselna jedra, jih na glaša in izpostavlja.

Mate Šimundić

Pedagoška akademija v Mariboru

IZ FONETIKE OSOBNIH IMENA

§ 1.1. Naša su osobna imena veoma raznorodna po podrijetlu; u osnovi se mogu razvrstati na domaća i tuđa. Pod pojmom *domaća* misli se na hrvatska, srpska i crnogorska stvorena na ovome tlu i ona što potječu iz praslavenskog jezika, a pojam *tuđa* obuhvaća sva imena koja su dospjela k nama iz bilo kojih jezika i u bilo koje vrijeme. Primanjem tuđa imena bivaju prilagođena našem glasovnomu sustavu u govorenome jeziku, u većini slučajeva i morfološkomu. Još su u praslav. jezik počela ulaziti tuđa imena, primanje je nastavljeno poslije Seobe i traje do danas. Različiti su razlozi i uzroci zbog kojih su u pojedinim razdobljima nadijevana tuđa imena u većoj ili manjoj mjeri, — to pitanje ne spada ovamo — no svjedoci smo iste pojave, dosta snažne kada se djeci daju imena tuđih umjetnika, poglavito pjevača i filmskih glumaca, političara, uopće poznatih ljudi, zatim po nazivu kakve pjesme (schlagera), filma, junaka iz filma i romana, po zemljopisnome nazivu i sl.

2. Po unutrašnjoj su naravi osobna imena veoma živahna, živahnija i fleksibilnija nego ikakve druge riječi. Iz dana u dan stvaraju se novi oblici na raznim

stranama, da ih gotovo nije moguće sve zabilježiti. Normativne gramatike tek uzgred dotiču osobna imena, i ne ostaje im drugo već prihvatiti zatečeno stanje, onakvo kakvo vlada u svima krajevima. A na nj skoro nimalo ne mogu djelovati, utjecati u smislu prilagodbe našem glasovnomu i morfološkom sustavu. Djetetu se može nadjenuti kakvo god ime, pod uvjetom da se piše kao jedna riječ. Ne postoje zakonske odredbe koje bi propisivale dopuštana imena. Tako na ovaj način u standardni jezik ulaze izvana ili se stvaraju na domaćemu prostoru i takvi oblici koji su suprotni njegovu duhu i naravi. Kakvo god bilo ime, mora se prihvatiti u svojem službenom obliku, bez obzira je li isti u skladu z gramatičkim propisima. Reklo bi se: uživaju posebno mjesto u standardnome jeziku.

3. a) Glasovne se promjene događaju u osnovnome obliku osobnoga imena i izvedenicama od njega, poglavito u skraćenicama. Razlozi skraćivanja imena je uglavnom odmilištvo (hipokorističnost) i gospodarnost (ekonomičnost). Međutim kraćenje se odvija tako što ostaje dio imena njegova početka sredine ili kraja, zatim što ispada dio u sredini te se onda spaja početak i kraj. Ovaj se način skraćivanja imenuje stezanje. I svaki se ostatak imena, dakle skraćeni dio ili okrnjak vlada posve kao korijenski morfem sposoban za obličnu promjenu i sufiksalsnu tvorbu. Evo primjera:

— ostaje prvi dio: Ale < Alija, Boro < Borislav, Dana < Danica i Danijela, Geša < Gedeon, Jole < Josip i Jovan, Juka < Jure i Jusuf, Mara < Marija, Muho < Muhamed, Neda < Nedjeljka, Rado < Radomir, Vafa < Vafija, Živa < Živomira;

— ostaje dio u sredini: Dika < Benedikta, Dosa < Radoslava, Fima < Jefimija, Hamo < Muhamed, Koča < Nikola, Leja < Eleonora, Mila < Emilija, Misa < Tomislav, Pola < Apolonija, Smajo < Ismail, Tika < Granatirka, Tona < Svetozar, Tona < Viktorija;

— ostaje zadnji dio: Čana < Mićan, Diba < Ediba, Đelko < Anđelko, Geno < Diogen i Eugen, Mira < Ljubomira, Lija < Natalija, Nisa < Enisa, Noja < Stanoja, Sema < Rasema, Slava < Branislava, Tifo < Atif, Tuna < Antun, Ziza < Aziza.

Skraćivanje imena ide sve do jednog glasa — do suglasnika npr.: Biba < Dobrila, Buća < Ljubidrag, Lare < Milorad, Pena < Spasenija, Peca < Leposava.

Ni stezanje nije rijetka pojava: Alina < Angelina, Dalsa < Adalđisa, Danira < Dejarina, Đirma < Điolama, Maglena < Magdalena, Mana < Miljana, Masja < Manasija, Meva < Mileva, Mijan < Marijan, Semida < Semiramida, Sofja < Sofija, Suda < Suada, Tasa < Tanasij.

b) Imena se produžuju da ispred njih dođe suglasnik. Događa se u dječjem govoru, npr: Nana < Ana; Nina < Ina < Kristina; Pivo < Ivo; Vita < Ita < Afrodita.

§ 2. Jedno te isto tuđe ime dospijevalo je k nama često s dviju strana ili pak s jedne strane u velikim vremenskim razmacima te odatle dosta brojne glasovne i oblične razlike. Tako su, primjerice, iz jednoga oblika: Ivan < Jovan

— Jan — Đovan — Žan — Žvane; Angela — Anđela; Belizar — Belizar — Velizar; Gregorije — Grigorije — Grgur; Bazilij — Bažilij — Vasilije; Emanuel — Imanuel; Timotej — Timotije; Josip — Josif; Atena — Atina; Paskval — Paškal; Augustin — Auguštín; Ignac — Ignjat i dr. Budući da su dotične glasovne razlike prešle iz tuđih jezika, to ovdje neće biti predmetom raspravljanja nego samo one što se pojavile na domaćem tlu. Kada tuđe ime uđe u koji jezik, ono nastavlja živjeti životom jezika primatelja i mijenja se po glasovnim zakonima toga jezika. Najveće promjene doživljuje u času ulaska u drugi jezik, jer se potpuno prilagođuje njegovu glavnomu sustavu, kasnije su pak promjene sporije i ravnomjernije. Dakle, za nas su najvažnije »naše« promjene, tj. one od trenutka primanja tuđega imena pa do našega vremena.

Za osnovni oblik imena valja reći, da je dosta otporan u domaćoj sredini, nji-me se često častilo roditelja, baku i djeda, članove bliže rodbine, kumu i kuma, uglednu osobu, sveca i sl. I kako im se ne bi iznjeverilo, nastojalo se u knjigu unijeti njihovo ime u izvornu obliku, ili što izvornijemu. A za ovo se i crkva dobro skrbbjela. Međutim kako golemoj većini ljudi nije bio poznat oblik imena u jeziku domadaru, isto tako i njegovo značenje, pojedina su imena podlijegala stanovitim glasovnim promjenama unatoč spomenutom razlogu i onda kada nije bila potrebna glasovna prilagodba prilikom ulaska imena iz drugoga jezika. Evo većine tih promjena:

Samoglasnici

Samoglasnik a § 3.1. a) U težnji za jednačenjem a > e u: Bernej < eng. Barnej, Evtelija < Evtalija < grč. euthalés »bujno cvijeće«, Melenija < Melanija, Nevzet < tur. Nevzat, Sevdelina < Sevdalina < tur. sevda »ljubav«, Sulejmen < Sulejman.

b) A > i: Seid < tur. Said.

c) Glas a je prešao u o u imenima: Boris < grč. barýs »ugledan, jak«, prema Borimir i Borislav, zatim u Dom(i)jan < Dam(i)jan < lat. Damianus te Trojan < Trajan < lat. Traianus analogno riječima dom i troje.

d) Nepostojano je a ušlo u D(i)mitar < grč. Demétrios i Petar < lat. Petrus.

Samoglasnik e 2. a) Zbog jednačenja su postali oblici Haraklija < Heraklija grč. Heraklées i Jalžabeta < Jeližabeta, a razjednačivanjem Dasen < Desēn (upor. desiti se).

b) Također je jednačenjem nastao Diziderije < Deziderij-e lat. Desiderius.

c) Ispao je e u Mrena < Mirena, Treska < Tereska < Terezija > Tereza > Treza.

Samoglasnik i 3. a) I > e u Alempije < Alimpije i Feriz < tur. Firuz.

b) Samoglasnički skup ai > aj u: Adelajda < Adelaida, Najla < Naila, Sajma < Saima, Sinajda < Sinaida, Tajda < Taida, Tomajda < Tomaida.

c) Otpada samoglasnik i na početku pred suglasničkim skupom u Skender < tur. Iskender, Smail < Ismail. Uzrok je u izgovornoj usvičnosti gdje se silina

našla na drugome slogu pa je prvi zamuknuo. Također i nestaje unutar imena: Dmitrija < Dimitrija, Domnika < Dominika, Fahra < Fahira, Marjan < Marijan, Nermina < Nerimana.

d) Glasom i je razbijen težak sugl. skup u imenima: Ajiša < Ajša < tur. Ayse, Arimateja < grč. armateía, »kolna, koja pripada kolima«, Đulizar < tur. Gülzar, Elimir < njem. Elmar, Mojimir, Mojislav < Mojmir i Mojslav, Tatijana < Tatjana.

Samoglasnik o 4. a) Samoglasnik a stoji na mjestu o u Palona < Polona < Apolonija jednačenjem o — o — a > a — o — a.

b) U više imena o > u: Fumaida < Fomaida, Duminik < Dominik, Dunat < Donat, Grgur < Gregor, Jakup < Jakob, Nikula < Nikola, Nuno < grč. nonós »kum«, Tudor < Todor i dr.

Samoglasnik u 5. Samoglasnik je u pretrpio najmanje promjena. Tako je skup au > av u Avgust < August, Avrelije < Aurelij. Međutim au > o u Lovrenac < lat. Laurentius.

Dva samoglasnika skupa

§ 4. Kada se nađu skupa dva samoglasnika, stapaju se u jedan ili su razdvojeni glasom j, rjeđe s pomoću v, a dosta puta ostaju zajedno. Valja pak imati na umu da je u pitanju njihov pisani oblik. Naime učeniji se roditelji često puta ne povode za izgovorom dotičnoga imena nego ga nadijevaju u obliku kakvo je u tuđemu jeziku. Stoga ovdje takva imena ostaju po strani.

1. a) Samoglasnički skup aa > a: Zarija < Zaharija nakon zamukivanja h.

b) Ai > aji: Mijajil < Mihail i Stajisav < Stanisav, po ispadanju h in n, zatim Tajisija < grč. Thaís, Zajim < Zaim.

2. a) Između ea upada j u: Andreja > Andrea, Doroteja < grč. Dorotheía, Dulcineja < Dulcinea, Filoteja > grč. Philothea, Medeja < Medea i dr.

b) Ei > eji: Sejid < Seid.

c) Kada je eo na koncu imena, često se piše ejo: Anđejo, Bartolomejo, Galilejo, Lejo, Matejo i dr. Nađe li se unutar imena, steže se u o: Đorđije < Đeordije < grč. Geórgios; Goca, Goga < Georg; Gorgina < Georgina; Lona < Leona; Moca < Simeon, Todor < Teodor.

d) Eu dalo je u: Tufik < Teufik.

3. a) Između ia ulazi j pa je: Adrijan < Adrian, Alkibijad < Alkibiad, Anastazija < Anastasia, Apolonija < Apolonia, Dijana < Diana, Dijamantina < Diamantina, Emilija < Emilia, Jefimija < grč. Euphemía, Lilijana < Liliana, Poncijana < tal. Ponziana i dr.

V je ušlo u Ivan < grč. Iochánnes nakon drugih glasovnih promjena; od istoga je oblika i Jovan koji je stvoren po zamukivanju h (ch).

b) Je > ije: Danijel < Daniel, Gabrijel < Gabriel, Natanijel < Nataniel i dr.

c) Pridjev mio (< mil) bude i mijo kada stoji kao prvi dio složena imena: Mijodrag, Mijoljub, Mijomil, Mijomilj, Mijomir. Također je io > ijo u imenima tuđega postojanja: Antonijo, Apolonijo, Darijo, Đulijo, Ilarijon, Korijolan, Liberijo, Marijo, Nevijo, Simplicijo i dr. Jednako Tijoslav < Tihoslav po gubljenju h.

d) Io > o u Done < Dionizije.

e) Ija se steže u a: Gordan < Gordijan < grč. Gordianós.

f) Ije > i: Gabrilo i Gavrilo < Gabriel, Gavrijel < heb. Gabhriel.

4. a) Samoglasnička skupina oa > a: Aćim, Jaćim, Jakim < Joakim, Janićije < Joanikije.

b) Glas v je razdvojno skupim oi u Mihovil, Mijovil < Mihail, Mihael.

c) Oji > oi: Voislav < Vojislav, Voin < Vojin,

5. a) U skupovima ue, ui samogl. u > v kada stoji iza g i k: Gvadalberta < Gvadahaberta, Gverina < tal. Guerrina, Gvido < Guido, Kvintilijan < lat. Quintilianus, Kvirin < lat. Quirinus.

b) Skup ui > uji: Lujida < tal. Luigia.

Suglasnici

Zubni d, t

§ 5. 1. a) Glas d > t u imenu Placit < Placid. Ovdje d gubi zvučnost zbog bezvučnih p i c.

b) D se gubi u Slačana < slad-iti.

c) Skup dm > gm u Gmitar < Dmitar.

2. a) Pored Stratimir opstoji i Stracimir. Uzrok leži u razjednačivanju t — t > t — c.

b) T > d u međusamoglasničkom položaju: Armidije < Armitije, Nadalín < tal. Natalino i Sređoje < Sretoje.

c) Skup st > s u Milosija i Radosija: milost i radost, potom u Saša < Staša < Staniša.

Stražnjonepčani k, g, h 3. a) Namjesto k stoji c u Cata < Kata, nastalo svakako u dječjem govoru.

b) U više je imena iz grčkoga i turskoga jezika, odnosno njihovim posredstvom glas k prešao u ć. To su: Aćif < Akif, Bećir < Bekir, Čamil < tur. Kâmil, Čazim < tur. Kâzim, Čejvan < tur. Keyvan, Čemal < tur. Kemal, Čerim < ar. Kârim, Ćirijak < grč. Kyriakós, Ćiril < grč.: Kýrillos, Ćiro < grč. Kýros, Janićije < Janikije, Meleća < Meleka, Nićifor < Nikifor, Šaćir < Šakir, Šućrija < Šukrija, Vićentije < Vikentije, Zićrija < Zikrija.

4. a) Također g > đ u imenima primljenim iz grčkoga i turskoga jezika: Đerasim < Girasim, Đorđije < Đeorđije < grč. Geórgios, Đulbeharta < tur. gül-

behar, Đulbegija < tur. gül-bey, Đulesma < tur. gül-Esma, Đulizar < tur. Gülzar, Evđenije < grč. Eugénios.

b) U imenu Juraj $g > j$ posredno preko \acute{d} . Od grč. Geórgios > Đeordij > Đurađ. Odavle razjednačenjem: Jurađ > Juraj.

c) $G > k$ u Kazanfer < tur. Gazanfer možda analogijom prema kazan.

d) Sugl. skup $gd > nd$: Mandalina < Magdalena.

e) Skup $ks > s$ u skraćenicama: Asa < Aksa < Aksentija, Lesa < Leksa < Aleksandar i Aleksandra, Rosa < Roksa < Roksanda.

5. Kao što je vidjeti u toč. 3. b) i 4. a), u priličnu je broju imena iz grčkoga i turskoga jezika $k, g > \acute{c}, \acute{d}$. U biti je uzrok promjene sama narav dotičnih glasova u jezicima iz kojih su dospjeli. Naime promjena se redovito zbilja kada su se našli pred samoglasnicima prednjega reda, a tek u nekoliko slučajeva kada stoje u drugačijemu položaju, što je najvjerovatnije išlo po analogiji. Glasovi su k i g u datim jezicima naginjali donekle prema našima \acute{c} i \acute{d} , ili su ih barem tako čuli naši preci i prilagodili svojemu uhu.

6. a) Suglasnik h prelazi u k : Tikomir, Vlako > Vlaho, Zulejka > tur. Züleyka. Što se tiče imena Arkandel, Kristijan, Kristofor, Mikajlo i Zakarija, ovdje k stoji namjesto ch te je stoga moguće da su u ovome obliku ušla k nama, ali se ne isključuje ni zamjena $h > k$ u pojedinim govorima.

b) Često se gubi h bez obzira na položaj, npr. Arandel, Ariton, Elena, Elikonida, Ilarija, Naod, Ranko, Risto, Tioslav, Uso i dr. koji se čuju pored izvornih Arhanđel, Hariton, Helena, Helikonida, Hilarija, Nahod, Hranko, Hristo, Tihoslav, Huso.

c) H je dodato imenu Hrustem < Rustem.

U s n e n i b, p, m 7. a) U skupu bd glas b prelazi u v : Avdon heb. Abdon, Avdulah < Abdulah, Avdurahim < Abdurahim, Avdurahman < Abdurahman.

b) U imenu Jakob glas b prelazi u p i v te je još Jakup i Jakov.

c) B je umetnut u Imbro < Imro < mađ. Imre.

8. Skup $p\acute{c} > \acute{c}$: Čela < Pčela. Promjena se dogodila izvan imena; u više se govora nalazi opća imenica u obliku čela pa je ovakva nadjenuta djetetu.

9. a) Sugl. skup $mk > nk$ u Budinka < Budimka, Sinka < Simka i Šinka < Šimka. Uzrok je promjene glas k .

b) M upada ispred b u Alimpije < grč. Alýpios i Jakombina.

U s n o z u b n i v, f 10. a) Glas $v > f$: Eftalija < Evtalija, Jeftimija < Jevtimija, Šefkija < Ševkija.

b) Posve neobičan sugl. skup vf u izgovoru se nije mogao održati u imenu Tevfik koje se općenito čuje kao Teufik.

c) Glas v se pokazao veoma neotpornim u više sugl. skupova. Tako je: Ladimir, Ladislav < Vladimir, Vladislav, zatim Jerosima < Jevrosima, Jesta < Jevsta <

Jevstatija. Također i kada je v drugi član skupa: Ceta < Cveta, Ceka < Cvetko; Četko < Cjetko < Cvetko; Goca < Gvozda, Gozdo < Gvozden.

11. a) Malo je imena u kojima glas f ne prelazi u v: Davina, Jevrem, Sovijana, Stevan, Ševko < Šefko < Šefik, Vabijan, Vasvija < tur. Vasfije, pa Vilotije, Vrano i dr.

b) P je postao od f u Mustapa, Pilip, Stjepan, Tripun.

T e k u ć i l, n, r 13. a) Zbog susjedstva s glasom k prelazi l u lj: Aljko < Ale < Alija, Anđeljka < Anđelka, Deljko < Delo < Dejan, Iljko < Ilko < Ilarija i Ilija, Poljka < Polka < Pola < Apolonija i Poleksija, Veseljka < Veselka i dr. b) Glas l > r u Gulijermo < tal. Guglielmo.

c) Epentetski je l u Damljan < Damjan i Fabljeta < Faba < Fabijan.

d) Kada je drugi dio složena imena — slav(a) često ispada l: Borisav, Branisav, Dobrosav, Dragosav, Ljeposava, Milosav, Vidosava i dr. Jednako nestaje u skraćenicama: Đusa < Đulsa < Đulsija, Savo < Slavo < Slavoljub, Soja i Sola < Slobodanka.

14. a) Razjednačivanjem r — n > r — l biva Jerolim < Jeronim.

b) N > m v Mikula < Nikola i Serafim < Serafin.

c) Skup gn > gnj: Ignjat(ije) < lat. Ignatius, a mn > ml > mlj: Komnen > Komlen > Komljen.

d) N se gubi u Staislav < Stanislav vjerojatno preko skrać. Stana > Staja, odakle je onda j ušlo u izvorni oblik i ispalo (dakle Stajisav > Staisav).

Zbog težine sugl. skupa postao je oblik Jadre Jandre, a disimilacijom N — N > Ø — n stvoren je Vićentije < lat. Vincentius.

e) Ispred t upao je N u Domentijan < lat. Domitianus, Milentije < grč. Méletos. Moglo bi se pomisliti kako je na zadnji primjer djelovala analogija prema Milen, međutim promjena je davno izvršena kada gotovo nije ni bilo spomenutoga imena.

15. a) Zbog gubljenja samoglasnika, odnosno stezanjem nastao je samoglasnički r u Brnad(o) < tal. Bernardo (gdje je ujedno izgubljen drugi r) i Grgur < Gregur.

b) Oblici Gligorije < Grigorije i Selver < tur. Server stvoreni su razjednačivanjem r — r > l — r.

c) Glas r nestaje u skraćenim imenima gdje se našao kao drugi član sugl. skupa, npr.: Bozo < Brozo < Ambrozij, Bane < Brane, Daca < Drago, Gale < Grade < Gradimir, Gina < Grina < Ugrinka, Peđa < Predrag, Peka < Predraga, Zale < Zdravko.

Zelenkada < tur. zerrin kadeh postala je analogijom prema prid. zelen.

P i s k a v i c, s, z. 15. Skup ck > sk: Visko < Vicko < lat. Vincentius, ali i obrnuto: Tanacko < Tanasko < Atanasije. Zatim cv > sv: Svetko > Cvetko.

16. a) S je prešlo u c u skraćenicama: Cija < Sija < Atanasija, Cika < Sika < Bosiljka, Cila < Sila < Vasiljka, Cina < Sina < Sinadinka, Cule < Sule < Sulimir. Zamjena je provedena tepanjem.

Početni sugl. skup st stapa se u c: Caja, Cana < Stamenka i Stana; Cane < Stane, Ceka < Stefka i Stefko; Coja, Coka, Cola, Cona < Stoja < Stojanka; Cole < Stole < Stojan.

b) St > ć: Čane < Stane, Čipan < Stipan.

c) St > št u Števo < Stevo analogijom prema Štefan.

d) Skup sm dao je cm u Cmiljan i Cmiljana, stvorenim od im. cmilje.

e) Sugl. skup sv prelazi u cv u imenima: Cveja, Cvetko < Svetko < Svetislav; Cveta < Sveta < Svetolik; Cvetozar < Svetozar. Ovo uglavnom prema imenima stvorenim od im. cvet, cvijet.

f) Sv > ć: Četo < Sveto < Svetislav i Četozar < Svetozar.

g) Glas h namjesto s stoji u Vlaho < lat. Blasius analogno odnosu h : s u jednini i množini imenica kao siromah — siromasi. (Ovdje b > v stoji prema ugrč. izgovoru).

h) S > š u Krešimir analogijom prema imp. kreši, kresati.

i) Općenit je slučaj s > z u međusamoglasničkom položaju: Ambrozij, Anastazija, Deziderij, Dionizije, Elizabeta, Eustazij, Gizela i dr. U ovakvim je primjerima donekle utjecao i izgovor istih u pojedinim tuđim jezicima iz kojih je uzeto ime, u rijetkima je mogao odlučiti i njihov pisani oblik, npr. Elizabeta.

Pored Alfons i Anselm(o) češće se čuje Alfonz i Anzelm(o). Uzrok će biti susjedstvo glasa s sa sugl. n. U slučaju Muriz < tur. Muris djelovala je zvučnost glasona m — r u datoj riječi.

j) S otpada u Kolastika < Skolastika prema im. kola, preko skraćenica Skola > Kola.

17. Glas z > ž u Kažimir < Kazimir analogno prema imp. kaži, kazati.

Prednjonepčani č, ć, dž, đ. 18. a) Talijanski glas g ispred i dao je ć u imenu Lujic < Luigi.

b) Tal. c koji stoji pred e, i odrazuje se kao č i ć, npr.: Aliče : Aliće, Beatriče : Beatriće, Lućano : Lućano.

c) Grčki glas k ispred i općenito je prešao u ć, međutim ponegdje je i č: Čirijak, Čiril, Čiro (v. još toč. 3 b ovoga člana).

19. Dvojno se odrazuje engleski j. Tako je Džeki : Đeki < Jack, Džefri : Đefri < Jeffrey, Džeri : Đeri < Jerry, Džimi : Đimi < Jimmy, Džoni : Đoni < Johnny.

Strujni j. 20. a) Slog oj > oi kada se nađe ispred suglasnika: Skladoila : Skladojla, Stoimen < Stojmen. J ispada u Momir < Mojmir.

b) Glas j se deotira u imenima: Aćim < Jaćim, Erotija < Jerotija, Uco < Juco < Juraj.

c) Prejotirana su slijedeća imena koja počinju samoglasnicima prednjega reda: Jaga < Aga < Agata i Augusta, Jana < Ana, Jandrija, Jefimija, Jeftimije, Jelena < Elena < Helena, Jelisaveta < Elizabeta, Jelisej, Jevdenije < Eudenije (Eugen), Jevrosima (Eufrosima), Jevsevije (Eusevije, Eusebije), Jevstatije, Jevstratije, Jevtimije, Jivan.

d) Glas j upada u odmilicu Colje < Cole < Stole.

Ostale glasovne promjene

§ 5. Među ostalim glasovnim promjenama nalaze se još i ove:

1. JOTACIJA. — Jotacija se vrši u više imena kao npr.: Gleđa : gled-ati, Mlađen : mlad, Mrđen : mrd-ati, Rađen : rad, Sanja : san, Srđen : srd-iti, Suljo : Sul-jo < Sulejman, Šćepan < Stjepan, Tolja < Tol-ja < Anatol i Tolimir, Velja < Vel-ja < Velimir i Velizar i dr.

2. ASIMILACIJA. — U pisanu se obliku asimilacija prevodi u najvećemu broju imena, međutim gdjekada izostaje. Tako se piše: Dragče, Nadko, Radko, Rudko < Rudolf, Vidko, Vladko, Vukdrag pored Drakče, Natko itd. Međutim Edhem se piše samo ovako.

3. METATEZA. — Metateza se dogodila ili se događa u slijedećim imenima: Arnir < ital. Ranier(i), Baraban < Barnaba, Dževajhra < Dževahira < tur. Cevahir (uz ovo je i > j), Jegdosija < Jevdoksija < grč. Eudoksía (nakon zamjene zbilo se i kd > gd), Mejrema < Merjena < tur. Meryem, Ohran < Orhan.

4. PALATALIZACIJA. — Prva je palatalizacija zahvatila imena: Lučin < Lukin Mirčeta < Mirketa, Mujčin < Mujkin, Salčin < Salkin, Vučelja i Vučeta : Vučelja i Vuketa, Vučena < Vukena, Zvončić < Zvonkić.

ESEJ O SLOVENSКИH BESEDNIH VRSTAH

Besedna vrsta je v tem članku obravnavana kot pojem za množico besed z enakimi skladenjskimi vlogami in drugimi lastnostmi (npr. tvorjenost, slovnične kategorije, konverzivnost ipd.). Skladenjske in druge lastnosti posamezne besedne vrste morajo biti razločevalne. Kolikor kaka podmnožica danih besed nima vseh razločevalnih lastnosti, ampak samo nekatere, gre za delitev prvotne množice na podskupine, konkretno npr. na zaimke in nezaimke.

Po tej teoriji je v slovenskem knjižnem jeziku 9 besednih vrst; te so: samostalniška beseda (substantival), pridevniška beseda (adjektival), prislov, glagol, predikativ, predlog, veznik, členek in medmet.

Samostalniška beseda ✓

Skladenjsko karakterizira samostalniško besedo naslednjih 6 rab ob enem s tvorbami:

1. *Pevka poje. Pevka je lepa. Pevka je žena/mati.*
→ *pojoča pevka, lepa pevka, pevka žena/mati* ali *pevka pri petju, pevka v lepoti, pevka kot žena/mati;*
2. *poslušati pevko, nasprotovati pevki, pripadati pevki; sit pevke;*
→ *poslušanje pevke, nasprotovanje pevki, pripadanje pevki; sitost pevke* → *zasičenost s pevko;*
3. *veseliti se zaradi pevke/s pevko/kot pevka ...; bolan zaradi pevke*
→ *veselje zaradi pevke/s pevko/kot pri pevki ...; bolezen zaradi pevke;*
4. *Žena je pevka. Ta žena se je že rodila kot pevka.*
→ *žena pevka, žena (rojena) kot pevka;*
5. *biti pevke/sosedovih* (navadno *biti od pevke/sosedovih*, neknjižno, zato)
→ *biti pevkinjo* (z rezervo: *biti sosedovo*);
6. *petje pevke, lepota pevke, ženskost pevke* (nominalizacija glagola iz točke 1).
→ *pevkinjo petje/lepota/ženskost.*

Za primer nam je služil navadni samostalnik, lahko pa bi uporabili tudi samostalniški (ali posamostaljeni) zaimek:

1. *Ona poje. Ona je lepa. Ona je žena/mati.*
→ *ona pojoča, ona lepa, ona žena/mati* ali pa *ona pri petju, ona v lepoti, ona kot žena/mati;*
2. *poslušati njo, nasprotovati njej, pripadati njej; sit nje*
→ *poslušanje nje, nasprotovanje njej, pripadanje njej; sitost nje;*
3. *veseliti se zaradi nje/z njo/kot ona ...; bolan zaradi nje*
→ *veselje zaradi nje/z njo/kot ona ...; bolnost zaradi nje;*

4. Žena je ona. Ta žena se je že rodila kot ona.

→ žena kot ona;

5. biti nje/njih (navadno tudi biti od nje/njih, vendar neknjižno, zato)

→ biti njen/njihov;

6. petje nje, lepota nje, ženskost nje (tudi od nje itd., neknjižno, zato)

→ nje/njeno petje/lepota/ženskost.

Razlike, ki jih opažamo med navadnim samostalnikom in zaimenskim so majhne, a opazne; zato dve skupini samostalniških besed. Lahko pa za oboje rečemo, da so samostalniške besede tiste, ki so lahko goli osebek ali predmet.

Da so lahko tudi tako povedkovo določilo, povedkov prilastek in prilastek, ni značilno samo zanje (prim. pridevniška beseda), ima pa samostalniška beseda tudi tu svoje posebnosti: samostalniški prilastek je po definiciji desen, pridevniški lev. Samostalniška beseda je lahko golo prislovno določilo le s predlogom. (Primeri kot *Leta se že nisva videla* ali *Videla sta se avgusta* so razložljivi kot *leta in leta* ali *veliko let ter meseca avgusta*.)

Vse samostalniške besede izražajo predmetnost (v splošnem pomenu); to je izrazito v naših točkah 1 do 3; v preostalih točkah izražajo razmerje do predmetnosti. Še zmeraj jih imamo za samostalniške zaradi tega, ker imajo prilastek lahko na levi (če pa preidejo na levo (npr. *nje, njih*), postanejo pridevniki). Zaimenske samostalniške besede se ločijo od navadnih po tem, da prve lahko zamenjujejo druge, npr. *oče/sin/stric* → *on*. Kaj konkretno tak zaimsek pomeni, zvemo iz konsituacije, tj. *on* je ali *oče* ali *sin* ali *stric*; *jaz* je *oče* itd. v vlogi govorečega, *ti* v vlogi ogovorjenega.

Zaimki tipa *kdo* — *kaj* so transformacijsko izpeljani iz nominalnih fraz tipa *kateri človek* — *katera stvar*; prim. še *noben človek* — *nihče*, *neki človek* — *nekdo*, *ta in oni človek* — *marsikdo*, *ta ali oni človek* — *kdo* ipd. (Podobno izpeljujemo iz nominalnih fraz tudi navadne samostalnike: *mali deček* — *malček*, *mala hiša* — *hišica*.) Namesto besedotvornih obrazil se uporabljajo tudi oblikospreminjevalne, npr. *kateri človek* — *kateri*, *dežurni zdravnik* — *dežurni*; ta tvorba se imenuje konverzija ali sprevrčanje.

Samostalniške besede potrjujejo svojo skupnost tudi s svojo tvorjenostjo. So namreč tvorjene (motivirane) ali netvorjene (nemotivirane). Poglejmo (z A so zaznamovani nezaimki, z B zaimki):

Nemotivirane: A — *človek, miza, železo* — *Sečen, Ana*;

B — *jaz, ti, ona* — *Ti, On*.

Motivirane so 1) ponske ali pa 2) končniške:

1) A — *starec, lepota, gorovje, zagorje, nadčlovek, živinozdravnik, pedenjčlovek* — *Dobropolje, Josipdol, Gazivoda*;

B — *kdo, kaj, nekdo, kdor*;

2) a) A — *beli, mlada, novo, eden, prvi, dvoje, umrli, pokopani, mrtvorojeni, črnogledi*;

B — *kateri, moja, tisto*;

b) A — *duhoven, ženska, zlo, tri, doma* (prim. *ljubo doma*), — (*Erna*) *Suhádole Mali, Prešeren, Tiha, Gorenjska*;

B — *jaz* (rod. *jaza*);

c) A — *a, be, tozd, TV, skok, črnogled* — *Zavrh, pridanič*.

Pod a) so navedeni primeri, kjer posamostaljena beseda ohranja svoje prvotne končniške značilnosti (pri dvojnicah se izvrši izbira za eno, npr. pri *bel/beli* za *beli*, t. i. določna oblika), pod b) primeri, kjer so pridevniške končnice zamenjane s samostalniškimi, pod c) pa so enotam sploh pravič prisojene.

Glede na individualnost poimenovanega se delijo samostalniške besede na lastna in občna imena: *Tiha* — *potok*. Po pomenu se delijo prva na motivirana in nemotivirana: *Železnina* — *Franc* (primeri kot *Kovač* in *Ocvirk* ali *Zdravje* so pomensko potencialno stiltovorni).

Obča imena delimo po pomenu na števna in neštevna, npr. *potok* — *lepota, železo, grmovje* (abstraktna, snovna, skupna). Razlika se lepo vidi v množini: *potoki* = 'več kot dva potoka' proti *lepote* = 'več kot dve vrsti lepote'. Iz neštevnosti vodi prehod v števnot: *tri železa* = 'trije kosi železa'; tak prehod je lahko stilno opazen (pri Prešernu: *plesale lepote Ljubljane so cele*).

Samostalniški zaimki se delijo na skladenjsko primarne (os. zaimki za 1. in 2. os., nedoločni, poljubnostni...) in na skladenjske transformate (os. zaimek za 3. osebe, povratni zaimek, oziralni zaimek).

Samostalniške besede imajo nadalje naslednje inherentne slovnične kategorije (vse so v skladenjski vlogi):

— s p o l (moški, ženski, srednji): *človek, žena, dekle*;

— 1. p o d s p o l (človeškost, nečloveškost): *človek, žena, dekle* — *pes, srna, drevo*;

— 2. p o d s p o l (živo, neživo): *človek (dekle), pes* — *žena, srna, drevo*;

— s k l a n j a t e v :

moška 1: *korak*, 2. *sluga*, 3. *a*, 4. *kdo*, 5. *dežurni*;

ženska: 1. *lipa*, 2. *perut*, 3. *species*, 4. *dežurna*;

srednja: 1. *mesto*, 2. *jaz*, 3. *doma*, 4. *kaj*, 5. *Krško*;

— s k l o n : I R D T M O ; Z (valnik) je sintaktičen ali stilno zaznamovan);

— o s e b a : prva, druga — tretja (osebkuje): *jaz, ti* — *on, lipa...*;

— d o l o č n o s t : primarna določnost, nedoločnost se posebej izraža (*en fant*);

— š t e v i l n o s t : tri števila, eno samo število (redko dve);

— š t e v i l o : zmeraj eno izmed treh (ednina, dvojina, množina).

Glasovnost končnic je običajna, vendar neobvezna (prim. sklanjatve *a, species, doma*, t. i. ničte).

Prehodi v druge besede: Pridevniško besedo delamo iz samostalniške načeloma s pripombami (*iz gozda* → *gozden*), redko s konverzijo (prim. *bomba* v zvezah *Film je bomba* in *bomba film*) na podlagi nevtralizacije imenovalniške oblike, še redkeje na podlagi nevtralizacije oblike za kak drug sklon (*nje pogledi*). Sporadični konverzni prehodi so še v predikativ (*bilo je mraz*, *strah me je*). Vprašanje je, kaj je s primeri tipa *skok* (npr. *Skok na klop*).

Prehod v glagol na podlagi priponskega obrazila (npr. *delati se junaka* → *junačiti se*), vendar ne kar avtomatičen.

Rekcijska lastnost pri samostalnikih iz glagola (*zaničevanje sovražnika*, *strah pre dočetom*), sicer še poseben (merilni) tip *kozarec vode*.

Pridevniška beseda ✓

Skladenjsko so to besede, ki so lahko:

1. levi prilastek: A *lepa hiša* — B *tista hiša*;
2. povedkovo (glagolsko) določilo: A *biti lep* — B *biti tak*;
3. povedkov (glagolski) prilastek: A *hoditi bos* — B *hoditi tak*.

Nadaljnje razločevalne lastnosti so še:

4. vsaj del pridevniških besed se da stopnjevati z desnim obrazilom (*lep* — *lepši*), ista vrsta tudi s prislovom mere (*lep* — *zelo lep*). To lastnost imajo od samostalnikov samo tisti, ki so izpridevniškega izvora te vrste, kot npr. *bolni* — *zelo bolni*. (Morda bi šli sem še taki kot *Ta človek je duša* — *je zelo duša*.) Pridevniške besede, ki se stopnjujejo z desnimi obrazili, so kakovostne, vendar se zaimenske pridevniške besede nikdar ne stopnjujejo niti s prislovi (tu je izjema konverzni pomen, npr. *Tista je bolj taka, saj veš*).

5. Naslednje kategorije izraža pridevniška beseda odvisno od samostalniške, so torej drugotne in za presojanje o pripadnosti k določeni besedni vrsti le pogojne):

— **spol**: *mlad fant*, *mlada lipa*, *lepa mesta*; tak je tudi podspol živost: *vidim mladega fanta* — *vidim mlad bor*;

— **sklanjatev**: 1. ali 2. moška/ženska/srednja: npr. *mlad fant* — *poceni fižol*;

— **oseba**: *moja hiša* — *tvoja hiša* : *njegova/očetova* ... *hiša*; drugi pridevniki razen svojilnih te kategorije sploh nimajo;

— **določnost**: *mlad fant* — *mladi fant*; ta kategorija prosta zajema samo del pridevniških besed, ne glede na to, ali so zaimenske ali ne. Igra neko vlogo pri substantivizaciji, če ima pridevnik obe možnosti;

— **številnost**: večinoma so pridevniške besede troštevne, enoštevni so le števni (glavni in ločilni tipa *dvoje/petero* (prim. še *oba*);

— **število**: ednina, dvojina, množina (razen pri količinskih pridevnikih);

6. Razločevalna lastnost pridevniške besede pa je t. i. navezovalni tožilnik ednine, enak roditelju ednine, pri eliptični ali samostalniški rabi za moški (deloma tudi srednji) spol: *Kateri kruh hočete, črnega ali belega. — Prosim belega.*

7. Vezavno moč ima pridevniška beseda v večji meri kot samostalniška, in sicer podobno glagolu (le da ni brezpredložne vezave s tožilnikom), npr. *sit vsega*; posebno transformacijsko moč na im./tož. štetih samostalnikov imajo še števnik od *pet* dalje in ločilni tipa *dvoje/petero*: tako dobimo namesto *pet ljudi/fantje* in *pet ljudi/fante* obliki *pet ljudi/fantov*. Zaimenske besede nimajo vezave.

8. Glasovne končnice so pri pridevniški besedi običajne, ne pa nujne (prim. *poceni fižol, poceni fižola, nje pogledi* ipd.).

Po pomenu so pridevniške besede tista besedna vrsta, ki izraža lastnost samostalniške besede. Velike pomenske vrste pridevniških besed so 4: kakovostna, vrstna, svojilna in količinska:

A — *lep, mlad . . . , gozden, prvi, peter, peteren, zadnji . . . , očetov, materin . . . , en, trije, pet, petero, veliko . . .*;

B — *tak, kakšen, . . . ta, tisti, oni . . . , moj, naš, svoj . . . , ves, nekaj, vsi . . .*

Vrstne in svojilne pridevnike bi morda (zlasti iz pedagoških razlogov) lahko imenovali odnosne (v veliki meri gre za izpeljanke iz samostalniških besed). V rabi je med temi vrstami včasih omahovanje, in sicer na podlagi zaznamovanosti oziroma nezaznamovanosti ene nasproti drugi (tako se uporablja npr. *kakšen* nam. *kateri*: *Kakšen kruh hočete, črnega ali belega*); tipično občutljivi so za razliko med svojilnostjo in vrstnostjo primeri, kjer se prvi pišejo z veliko začetnico (*Prešernove poezije — marijini laski*); prim. še *trojno gorje — troje gorje, troje vile — troje vil — troje vile*.

Osnovna vrsta količinskih pridevnikov so t. i. glavni števnik; uporaba ustreznih ločilnih je odvisna od samostalniške besede: ločilni se rabijo, če je samostalnik množinski (*ena/dvoja/troja vrata* ali *ena vrata, dvoje/troje vrat*) ali če gre za neštevne samostalnike (*dvoja mladost, dvoje železo, dvoje grmovje*); podobno še za izražanje vrst (*dvoji delavci* = dve vrsti delavcev).

Glede na tvorjenost so pridevniške besede (tako kot samostalniške) nemotivirane in motivirane.

Nemotivirane:

A *star, bel, črn . . . , en, dva, tri . . .*;

B *ta, ves, oba . . .*

Motivirane:

1. iz pridevnika ali pridevniške fraze:

A — *suhljat, drobcen, suhoten, bratovski, nemoralen, lepši, najlepši, peti, peter, peteren, petero, veliko; temnozelen, cerkvenoslovanski, sivo-zelen, slovensko-nemški*;

B — *tak, tolik, tolikšen, toliko*;

2. iz samostalniške besede ali fraze:

A — *lesen, očetov, Petrov, predpražen, dobrosrčen, bomba, gala;*

B — *moj, tvoj, njen, katerega, čigar, nje, njih;*

3. iz prislova ali prislovne fraze:

A — *včerajšnji, jutrišnji, zadnji, zakmašen;*

B — *tedanji, nekdanji, dosedanji;*

4. iz glagola:

A — *speč, zaželen, zabit, uspel, prenosen, vzdržljiv, frapanten.*

Kot se ponovno vidi iz primerov, štejemo med pridevniške besede tudi deležnike, ki se sklanjajo (po tej teoriji so deležniki sploh samo tisti, ki se sklanjajo, drugo so deležja), to pa zaradi tega, ker so levi prilastek. (Kot bomo kmalu videli, pa se vse pridevniške besede lahko posamostalijo.) — V zgornjih primerih imajo pridevniške končnice vse enote, naj si bodo glasovne ali ne (*lep — gala*); specialno im.-tož. končnico imajo enote tipa *pet, petero, nekaj* ipd., tj. tako z rekcijsko močjo.

Postavlja se vprašanje, na podlagi česa trdimo, da so zveze tipa *človek tam* (primerljive s *tisti človek*) zveze samostalniške besede s prislovom, ne pa s pridevnikom? Odgovor je v desnem položaju določila glede na samostalnik. Drugo vprašanje je, zakaj ne rečemo, da gre za pridevniško besedo tudi v primerih *Tista slika pa jè lepota*, saj je pomensko zelo blizu 'zelo lepa'. Odgovor: ker ima *lepota* še zmeraj lahko levo atribucijo: *Tista slika je res velika lepota*. Tako bi si razlagali še primere z rodilniško nominalno frazo tipa *dekle dobrega srca*? Čeprav se lahko reče *dobrosrčno dekle, zelo dobrosrčno dekle* in *dekle zelo dobrega srca*, se vidi, da *zelo* spada k *dobrega*.

Konverznost pridevniške besede. — Po njej se pridevniška beseda zelo bistveno loči od samostalniške, saj je tu konverznost zelo paradigmatična skoraj za vse leksikalne enote (vendar v očitno zmanjšani meri za zaimenske). Pridevnik se torej spreverča:

1. v samostalnik tako rekoč avtomatično; težave imajo pri tem tiste pridevniške besede, ki nimajo slovničnih glasovnih morfemov (ali če so že same konverzne), npr. *seksi, fajn, pet* ipd.;

2. v prislov prav tako zelo paradigemsko, npr. *lep — lepo, slovenski — slovensko/po slovensko/slovenski* (starejše), *tih — tiho/tihoma/potihoma* (kot bomo še videli, obrazilo *-oma* ni tipično pridevniško);

3. v brezosebkov predikativ: *bilo je tiho/oblačno/fajn/lepo*, izjemoma tudi v osebkov predikativ (*bil sem tiho, biti dobro* ipd.).

Tvorba samostalnikov in glagolov iz pridevniške besede je zelo običajna: *starac, starka, hudoba — zeleneti, zeleniti, zeleniti se, starati se* ipd.

Razlika med samostalniško in pridevniško besedo:

jedro nominalne fraze	levi prilastek (pri zaim. tudi desni)
inherenten spol, sklon, število, oseba,	
določnost	te lastnosti so neinherentne
majhen obseg konverzije	velik obseg konverzije
neparadigmatična tvorba prislova	paradigmatična tvorba prislova
sekundarno derivirane zaimenske	primarne derivirane zaimenske
besede (večinoma)	besede (večinoma)
nenavezovalnost	navezovalnost

Prislov

Prislovi so določila:

1) a) glagola: *sedeti doma/včeraj/hote/mirno/veliko/trikrat/kazensko; iti domov/včeraj/hote/mirno/hoditi/veliko/trikr./kaz.;*

b) zveze *biti* + pridevnik: *biti suh doma* (in dalje kot pri a));

c) predikativa: *biti tiho doma* (in dalje kot pod a) in b));

2. pridevnika: *zelo lep, vedenjsko lep;*

3. prislova: *zelo lepo, zelo veliko, zelo daleč/dolgo;*

4. samostalnika:

a) iz glagola: *hoja doma/včeraj/hote/mirno/(tretjič);*

b) drugačnega: *človek doma/včeraj.*

V primerih 1 do 3 je vloga prislova prislovnodoločilna, v točki 4 pa gre za prilastkovno vlogo. (V primerih kot z *malo hoje* gre za posamostaljeni prislov.)

Tudi prislov je lahko zaimenski: *doma — tam, domov — tja*. Zaimenski prislov pozna iste pomenske razrede kot pridevniški (in po njem samostalniški), je namreč vprašalni, oziralni, nedoločni itd.

Vrste prislovov pa nakazujejo primeri naslednje:

1. prislovi okoliščine:

k r a j a: cilja (*kam*), mesta (*doma*), izhodišča (*odtod*), kodnosti (*kod*), in sicer posebej za pot in razmeščenost;

č a s a: (*kdaj*);

v z r o k a: pravega (*hote*), namere (*čemu*), uspeha (*zaman*), dopuščanje (*nehote*);

2. prislovi lastnosti:

n a č i n a: (*lepo*), količine (*daleč, veliko*), mere (*zelo*), kratnosti (*enkrat — količinska, prvič — vrstilna*), ozira (*vedenjsko*).

Po tvorjenosti je prislov v glavnem motiviran (nemotivirani se zdijo *zelo, daleč, sicer*).

Kakor smo videli pri pridevniku, se prislovi iz njega delajo sicer paradigemsko, vendar glavni tvorbeni morfem ni specializiran (prim. *lepo, težje/teže, slovenski* — zadnji je specializiran, a v sodobnem jeziku malo v rabi). Tudi naglas v primerih kot *lepó* ni merodajen (prim. *lepó mi je*). Pač pa so specialna priponka obrazila za tvorbo prislova naslednje: *-oma, -ič, -krat, vsa* za lastnostne prislove (*korakoma, tihoma, vedoma*). Obrazilo za tvorbo prislova seveda tudi ni nujno glasovno: prim. *dobro izgledaš — fajn/bomba izgledaš*.

Kako iz prislova delamo druge besedne vrste?

Okoliščinski prislovi imajo po vsem videzu izdelan sistem za prehajanje med pridevnike: *včeraj — včerajšnji, sedaj — sedanji, doma — domač*. — Konverzija v samostalnik je možna, vendar se je slovničarstvo malo zaveda (prim. *od tu do tam, ljubo doma, s pol kruha*). — Dokaj pogosta je konverzija prislova v t. i. nepravilni predlog: *onkraj vasi* (morda je to vendarle samo posamostaljenje: *na oni strani vasi*). Če se prislovi konvertirajo v samostalnik s primarnimi samostalniškimi končnicami (večinoma na podlagi formule *tvoja beseda zdajci* —> *tvoj zdajci*; sem pa tja iz frazeološkega prislova kar s sklopitvijo: *vsak dan (dela)* —> *vsakdan*), so navadno moškega spola; *ljubo doma* je verjetno treba razlagati z *ljubo biti doma* (*biti* torej srednjega spola, prim. *dobro jesti in piti, dobrega jesti in piti*).

Samostalniška, pridevniška beseda in prislov imajo skupno lastnost to, da se pozaimljajo (pronominalizirajo); to lastnost ima še predikativ, seveda od pridevniške besede sem (ne pa tudi glagol, če ne upoštevamo redkih primerov kot *onegativi, istiti*; pri glagoli manjka tipični snop zaimenskih razredov).

Predikativ ✓

Besedna vrsta, ki služi samo za povedkovo določilo (oblikovno se dostikrat meša s prislovom); rabi se torej ob pomožniku, najprej seveda ob *biti*: *všeč, žal, prav, lahko, tiho, škoda, čas, dolgčas, tema, mraz*. Stavek s predikativom te vrste navadno nima osebka, zato se seveda rabi neosebko 3. os. srednjega spola: *Bilo je tema/treba/škoda/čas/dolgčas*; ali: *Bilo je lahko/tiho/prav*. Osebkov predikativ (predikativ bi lahko imenovali povednik) je redek: *Jaz sem tiho, Ti si mu všeč, Kako ste kaj, Dobro/slabo/fajn*. Nosilec stanja se lahko izrazi z dajalnikom: *Meni je žal/težko/čudno/slabo/tesno*. Verjetno je pravilno prištevati med predikative tudi primere kot *Bilo je oblačno/temačno/zadušljivo*; prim. *postalo je oblačno = zoblačilo se je, postaja mračno = mrači se*. — Nekateri predikativi so prehodni: *škoda je te moke/teh težav (ni bilo treba)*.

Na prvi pogled se zdi, da so predikativi tudi opisni deležniki, najsi bodo trpni ali tvorni (ti še zlasti), saj se lahko rabijo samo ob pomožniku (ki pa se lahko tudi izpušča, kakor ob predikativu): *Tiho* (namesto *Tiho bodi(-te/-ta* ipd.) — *Ubilo pet ljudi*). — Posebnost je tu pretekli pomen in pregibnost v spolu in številu. Zato je bolje to pustiti ob glagolu. — Podobno je z medmeti tipa *hop, skok*, kjer je zveza je *skok* preteklik, sam *skok* pa sedanjik (ali tudi velelnik).

Glagol ✓

Glagoli so skladenjsko besede, ki so lahko same povedek (sicer pa jedro glagolske fraze, ki jo je pa treba definirati): *Tone orje njivo — orati njivo*. Lastnosti glagola so:

1. nasprotje med osebno in neosebno obliko (osebna oblika je lahko osebkova ali neosebkova): *(Jaz) orjem njivo, (Ti) orješ njivo. (Tone/on) orje njivo* itd.; *Orji njivo (orjimo, orjite); Dežuje — deževati/orati, orjoč, stopivši.* — Osebne oblike se dajo spreobrniti v neosebne, če razumljivost to dopušča, in sicer po naslednjih vzorcih:

a) *Seđi (Sedel je/bo/bi bil/je bil) pred hišo in bere (je/bo/bi bil/ je bil bral) časopis* —→ *Sedeč pred hišo bere (je bral itd.)* To je pretvorba istodobnosti.

b) *Posedi (Posedel je/bo itd.) in bere (je bral itd.) časopis* —→ *Posedevisi pred hišo, (nato) bere (je bral itd.) časopis.* To je pretvorba preddobnosti.

c) *Ko bi mogel sedeti pred hišo!* —→ *Sedeti pred hišo!*

2. Glede na razmerje med vršilcem dejanja in osebkom so glagolske oblike (nekaterih glagolov) pretvorljive iz tvornih v trpne: *Njivo orjejo — Njiva se orje* (podobno še *bi se orala, le orji se, orjoč se*).

3. Glede na razmerje do glagolskega dejanja so osebne glagolske oblike pretvorljive iz povednosti v pogojnost in veelnost: *Njivo orjejo (bi orali, orjite).*

4. Osebne glagolske oblike so pretvorljive glede na trenutek sedanosti in glagolskega dogodka: imamo torej oblike za trenutek pred govorjenjem, za njim in sploh nespecifično (preteklik, prihodnjik, sedanjik). Predpreteklik je stilna varianta (v trpniku na *-n/-t* tudi sploh ni mogoč). V pogojniku sta možni samo obliki za potencial (povezan s sedanostjo) in irealis (povezan s preteklostjo) (pri trpniku na *-n/-t* te razlike spet ni).

5. V določenih odvisnikih prevzemajo časovne oblike vlogo izražanja dobnosti, deloma pa se lahko zamenjajo s člani vidskega nasprotja: *Pravi da dela — Pravi da pride/da bo prišel.*

6. Prehodnost imajo sicer tudi navadni pridevniki ali izglagolski samostalniki (in nekateri predikativi), glagol edini pa se je lahko znebi paradigemske: v primerih pasivizacije (*Hišo so porušili — Hiša je bila porušena*), procesualizacije (*Steklenico je razbil — Steklenica se je razbila*), statualizacije (*rumeniti — rumeniti se*). Pri nekaterih glagolih se stanje lahko izraža tudi pridevno: *viseti — biti obešen.*

7. Prehajanje v druge besedne vrste. Glagolsko dejanje se lahko izrazi s **s a m o s t a l n i š k o** z izpeljavo ali s konverzijo nedoločnika (*oranje/or, (dobro/-ega) jesti*; zadnja možnost je redka, prva pa običajna, četudi ne zmeraj predvidljiva (prim. *pasti — padec, ne padenje*). Prehajanje v **p r i d e v n i š k o** besedo gre po naslednjih vzorcih:

a) *Voda se je skuhala (se je bila)* —→ *Voda je kuhana (je bila k.);*

b) *knjiga, ki so jo natisnili/ki se je natisnila/ki je bila natisnjena* —→ *natisnjena knjiga;*

c) *knjiga, ki se tiska* —→ *tiskajoča se knjiga/tiskana knjiga;*

č) *stroj, ki deluje* —→ *delujoči stroj.*

Pod a) bi bil primer za deležnik stanja na -l: *voda, ki pred tem zavre* —→ *za vrela voda*.

Zdi se, da je še najnaravneje misliti, da se glagol lahko pomedmeti, vprašanje je samo, ali gre to preko posamostaljenja, ali pa neposredno: *Volk pa je lovcu skočil za vrat!* —→ ... *pa lovcu skok za vrat. Kar takoj skočite* —→ *Kar takoj skok (v vodo)*. — Sicer smo te primere obravnavali že pri razpravljanju o predikativu.

Za konec preostajajo samo še t. i. slovnične besedne vrste (predlog, veznik, členek) in medmet.

Predlog ✓

Najznačilnejša skladenjska lastnost predloga je, da vpliva na sklon svoje nominalne fraze: *Stopil je pred mater, Odšel je brez jesti in piti* (sklonskost: brez vsakršnega jesti ...), *Prisedi k naši mizi*. Položaj pred stavkom zelo redek, neknjižen: *Odšel je, brez da bi pozdravil*. (To gre nazaj na *Odšel je brez tega, da bi pozdravil*, v bistvu torej niti ne oporečno.) Povezanost s podrednim veznikom: *ko je prišel = ob prihodu*.

Predlog je praktično morfem, in sicer verjetno glagola (npr. za prehodnost, lokalizacijo ipd.): *Človek nima dela* —→ *Človek je brez dela* —→ *človek brez dela*. — *Človek, ki ima zobe* —→ *človek z zobmi* — *strašiti/bati se očeta* —→ *strah pred očetom* — *upreti se sili* —→ *upor proti sili* — *ko je vladal kralj Matjaž* —→ *za vlade kralja Matjaža* —→ *za Matjaža*. Samostalniška odnosnica je lahko izpuščena: *zgoraj brez, soba z ali brez*. Primeri učinkujejo pridevniško. — O nepravih predlogih smo govorili že pri prislovu in samostalniku.

Veznik ✓

Nasproti predlogu ga loči to, da je, če se sme tako reči, morfem besedne zveze (priredni veznik) ali pa zveze stavkov (podredni in priredni veznik): *oče in mati, rdeče in črno (mesto), veselo in žalostno (živeti)* ipd., — *Pravijo, da soseda ni več, Prišel je in zmagal*. Grafično bi se to dalo ponazoriti morda tako: N + N, A + A, Ad + Ad — S/S oz. S + S (pri predlogu V/N —→ N/N). Primer *lepša od Urške* proti *lepša kot Urška* je edini za srečanje nominalne sintagme z veznikom z nominalno sintagmo s predlogom.

Vrste veznikov so v okviru prirednosti in podrednosti. Poleg t. i. pravih veznikov (*in, da*) so še funkcionalni (vprašalni in oziralni zaimki, ali gre sem tudi *ali*, je vprašanje).

Konverzija: v členek: *Da bi bil to vedel, Ko bi bil to vedel*.

Členek ✓

Skladenjska vloga je strnitev:

Na podstrešju je samo ena sobica → ... *je ena sobica; drugih ni. Sobica je tudi/še na podstrešju* → *Vsaj ena sobica ni na podstrešju, tej pa se pridružuje*

tista na podstrešju. Pravda še teče (in vsa vroča vre) —→ Pravda teče, ni zastala. Pravda spet teče —→ Pravda teče, prej je zastala. Pravda že teče —→ Pravda teče, prej ni bila v teku. Da, res je —→ Potrjujem, da je res/Res je, to potrjujem.

S tem je jasno, da členek nima zveze s prislovom, kot je to v tradicionalni slovnici. Lahko ugotovljiva razlika: prislov ima vprašalnico (*kam, kje, zakaj*), členek je nima.

Medmet

To je besedna vrsta stavke (v tej teoriji pastavek), torej z izjemo primerov *Miška pa smuk v luknjo* ne more tvoriti sintagme v okviru glagolskega stavka: *Hej, kam tako hitro, Strela vendar, kam tako hitro*. Nominalizacije možna (prim. *čevlji na smuk*), še zlasti pa morfemizacija (*horuk-poezija*). Vrste medmetov, ki služijo lahko kot povedek, so stilna variacija glagolov.

LITERATURA

Jože Toporišič: Slovenski knjižni jezik Maribor, 1 (1965), 2 (1966), 3 (1967), 4 (1970); isti: Samostalniška beseda, *Linguistica* (Ljubljana), 1972 (izšlo 1974), 301—314; isti: Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika, Slovenski jezik, literatura in kultura, Informativni zbornik, Ljubljana 1974, 29—50; isti: Besedno-vrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika, JIS 1974/75, 33—39; isti: Slovenske zaimenske besede, JIS 1974/75, 117—119.

Ivanka Kozlevčar: O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi, JIS 1968, 11—15; ista: O pridevniku v povedni rabi, JIS 1969/70 210—215; ista: Slovnico število in pomenske kategorije samostalnika, X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1.—13. julija 1974, Predavanja, Ljubljana 1974, 31—39. Vladimir Rehak, Oblikoslovna klasifikacija besed v slovenskem knjižnem jeziku, JIS 1966, 183—185.

Franc Zadavec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IMPRESIONIZEM IN DALJŠA PRIPOVEDNA PROZA

V Huysmanovem romanu *A rebours* (1884) ima »le duc« od vseh epskih oblik najrajši pesem v prozi, hkrati pa razmišlja, kako lepo bi bilo, če bi kdo napisal roman, ki bi miselno jedro sto in več strani zgostil v nekaj odstavkov, kako dobro bi bilo napisati in brati torej »kondenzirani roman«. Joris-Karl Huysmans je najbrž vedel, da je njegov vojvoda izpovedal estetsko zavest, katere umetniške produkte so tedaj začeli poimenovati s terminom impresionizem. Avstrijski črtičar Peter Altenberg si je vojvodovo razmišljanje o kondenzirani epski zvrsti izbral za motto in tudi za oblikovni princip v knjigi *Wie ich es sehe* (1896) ter vanjo zbral veliko število skic ali črtic, včasih tudi le po eno stran dolgih pripovednih besedil. Huysmans in Altenberg — napoved in zelo opazna realizacija tiste razdrobljene zavesti, ki se je v evropski kulturi pojavila proti koncu

stoletja in ki so jo spremljala značilna opozorila o stanju človekove osebnosti. Friedrich Nietzsche je trdil, da je enotna osebnost le še »nevaren predsodek«, Avgust Strindberg je menil, da je osebnost le skupek nekakšnih krp in odlomkov, Marcel Proust je nekoliko kasneje pripomnil, da je osebnost le »gola kolekcija trenutkov«¹, pesnik Josip Murn pa o sebi vzkliknil »Trenutki, sami trenutki!«²

Pomen termina impresionizem se je za likovno umetnost kmalu utrdil, na Slovenskem o njem ni bilo negotovosti že od dunajske razstave slovenskih impresionistov (1904). Docela jasne so tudi predstave, kaj je impresionistična lirski pesem. Več negotovosti pa je v literarni vedi opaziti tedaj, ko naj določi impresionistične značilnosti v prozi, zlasti še v daljši pripovedni prozi, v romanu. Nekatere zanesljive poteze³ so sicer že storjene tudi v to smer, a splošna negotovost še traja in niti ne preseneča, kajti impresionistični življenjski nazor — trenutek je edina resničnost — in impresionistična literarna estetika načelno nista naklonjena niti tradicionalnemu tipu pripovedovanja niti epiki kot umetnostni vrsti. Pripoved si namreč à priori jemlje veliko časa, predvsem sklenjenega časa, zahteva pregledno razporeditev snovi, hoče bolj ali manj tekoče, motivirano dogajanje, hoče biti in je vse prej kot izraz hipa, trenutka.

Toda naj si impresionistično občutje in epika načelno še tako nasprotujeta, pa mora literarni zgodovinar priznati, da impresionisti pripovedne proze še zdaleč niso odpravili. Ko so razmajali njeno glavno obliko XIX. stoletja — roman in zapustili opazne tehnične in psihološke posledice tudi v noveli, so hkrati izdelali svojo novo epsko obliko, »kondenzirani roman«, jo imenovali skica, črtica, tudi silhueta, nato pa to novo kratko obliko menda imeli za »edino pesniško obliko bodočnosti«, kot je njihovo formalno ambicijo razumel Oton Župančič⁴.

V tem zapisu bom iskal impresionizem v romanu *Nina* Ivana Cankarja in v romanu *S poti* Izidorja Cankarja. Roman *Nina* je že Fran Petre razlagal kot enega začetkov evropskega modernega psihološkega romana⁵, zdi pa se, da je *Nina* tudi epska struktura, ki je še prav posebej izraz impresionističnega življenjskega občutja in literarnega hotenja. V romanu Izidorja Cankarja pa ima bralec na voljo najizrazitejši primer za impresionistično-dekadentni duševni tip v slovenski pripovedni prozi. V obeh romanih se sooča s pripovednim predmetom ali z duševnostjo takšne vrste, ki ju natančno označuje sintagma »razdrobljena zavest«.

Kako sta oba Cankarja upovedila razdrobljeno zavest oziroma kako je »kolekcija trenutkov« prisotna in urejena v njihovih romaneskni besedilih, je glavno vprašanje naše raziskave, odgovor nanj pa bi utegnil biti odgovor o stanju impresionizma v slovenski daljši prozi.

¹ Josip Vidmar, *K našemu trenutku*, str. 117. Ljubljana 1973.

² Josip Murn, pismo Ivanu Cankarju, marca 1898. ZD II, str. 89. Ljubljana 1954.

³ Anton Ocvirk, *Stilni premiki v Cankarjevem zgodnjem pripovedništvu*. Cankarjevo Zbrano delo VI. Ljubljana 1967. — Arnold Hauser, *Socialna zgodovina umetnosti in literature II*. Impresionizem. Ljubljana 1962.

⁴ Oton Župančič, *Moderna črtica pri nas*. Slovan 1902—1903.

⁵ Fran Petre, *Cankarjeva pot k moderni prozi*. Delo 7. dec. 1968, št. 333, str. 19.

Kritiki Evgen Lampe, Ivan Robida, Franc Kobal, Ivan Méhar in Ivan Lah so ob Cankarjevi *Nini* v en glas ponavljali oznake nejasnost, meglenost, nepreglednost, kaos:

— Nejasne, meglene podobe iz domišljije in spomina, ki se izpreminjajo in prelivajo v zagonetnih oblikah, pokaže se drobna sličica iz megle, raste in dobiva oblike, kar se raztržejo obrisi in zatonejo v mrak. Stimmungsbilder. Kaos, na platnu polno pestrih barv, a brez kontur. Nič čudovitih slik, misli pa begajo iz sedanjosti v prihodnost, od tam v preteklost... to je realitika čustev in misli, ki pa se vendar ne dado z današnjimi sredstvi fotografirati, kar bi moral vedeti umetnik, ki je odvisen od svojih sredstev. Meglena pripovedovalna tehnika (je že manira, Cankar enako pripoveduje v *Križu na gori* in drugod), Cankar pozablja na jasnost pripovedovanja, nerodno razpredeljuje snov, suvereno vihravo meče misli na papir in jih ne spravi v sistem, ne pozna zaporedja slik, ki nastajajo v junaku. Morda je hotel s fotografično natančnostjo naslikati to viхро v glavi našega junaka (vihro misli in čustev), toda pri vsem fotografiranju je treba ohraniti spored in grupiranje misli. Nikoli epik, lirik najčistejše vrste. —⁶

Četudi so pretiravali, so kritiki per negationem dokaj natančno opisali tehniko romana *Nina*, Cankarjev impresionistični pripovedni način in stil. Ker so bili klasični izobraženci, jih je toliko bolj motil občutek, da je ta proza razdrobljena, mozaična, sestavljena iz drobnih kosov in zato komaj pregledna. Zanimiv je bil zlasti kritik, ki je zapisal, da je Cankar hotel fotografirati viхро ali realitiko čustev in misli in menil, da literatura še ne razpolaga s sredstvi, da bi takšna tehnika zagotovila estetsko uspešno prozo. Ta kritik je namreč nevede govoril o »toku zavesti« kot predmetu literarnega besedila, torej o predmetu novejšega psihološkega romanopisja. Toda v romanu *Nina* je videl vendarle preveč, ko vendar niti *Nina* niti pripovedovalec v prvi osebi ne doživljata duševne vihre in se zgodba, čeprav pretrgana in sestavljena iz različnih retrospektivno priklicanih pripetljajev odvíja dovolj pregledno.

Epski monolog in notranji poslušalec

Nina je retrospektivno pripovedovan roman o dveh, ki sta se iztrgala iz »strahote«, »uklenjenosti«, »greha« ter »ranjena in trudna« pobegnili iz »puste ulice« v samoto. Uvodni odstavki povedo, da retrospektive ne bo opravila naslovna oseba in da bo postaje njunega hrepenenja in porazov pripovedoval Ninin spremljevalec, ki si tudi eksplicitno vzame pravico do pripovedi: — Kaj se ti je sanjalo? Ni treba pripovedovati...! Vztrepetala si — kod hodijo tvoje misli?... Ni treba, da bi gledala nazaj... — Skratka, nazaj bo gledal le pripovedovalec, pesniški predmet njegovega gledanja pa bo »fantazija človeka, ki je bil okusil veliko bridkosti«, tj. Ninina in njegova »fantazija«, njuna preteklost.

V uvodnih odstavkih so potemtakem določeni: izrazito minula, spominska snov, z njo pa tudi pripovedna retrospektiva, dalje distanca, ki naj omogoči pregled čez ključne pripetljaje, določen je tudi pripovedovalec v prvi osebi. Brž ko je vse to določeno, se pripovedovalec obrne k umirajoči *Nini* in ji začne pripove-

⁶ Ivan Cankar, *Zbrano delo XIII*, str. 274—289. Ljubljana 1973.

dovati prvo »novelo« iz preteklosti. Ker vseh sedem noči pripoveduje takšne zgodbe zgolj in samo njej, publiki pa ves čas obrača hrbet, se zanjo spoh ne zmeni in jo skupaj z Nino zelo sovraži, je s to stabilno epsko smerjo natančno določen tudi »notranji poslušalec«. In ker ta skoraj ves čas molči, je pripovedovalcu zagotovljen tudi zelo občuten monološki pripovedni položaj. Monolog ima že v dramatikii nalogo prebujati predvsem občutja, v pripovedni prozi pa hoče le še bolj delovati na bralčeva čustva, ali pa na čustva notranjega poslušalca, vsekakor pa jih prebujajo mnogo uspešneje kot dialog. Dialogi v Nini, boljše: rekonstruirani odlomki dialogov stranskih oseb, ki jih pripovedovalec vključuje v dogajanje, so daleč podrejeni tonu njegovega monologa. Monolog oživlja Ninine in pripovedovalčeve bridkosti, včasih je družbeno agresiven in polemičen, ves čas je slutenjsko spoznaven in opozarja na vprašanja senzitivne osebnosti⁷. Monolog razkriva pripovedovalčevo občutljivost za vtise iz okolja in narave, tudi za drhtljaje in najmanjše premike na Nininem telesu, rahlo-čutno sledi notranjim vzgibom ali »aktom zavesti«, ki se včasih godijo istočasno, se prepletajo. V peti noči občutljivi pripovedovalec riše sebe na obraze in obnašanje mimoidočih: ti se ozirajo, mežikajo, se mu potihlo smejejo (»vsi so vedeli, kaj je bilo zapisano v mojem srcu«), zaradi stopnjevanja psihološke tajnovidnosti se obnašajo kot odvodi njegovega razpoloženja. Takšna preobčutljivost je znamenje impresionističnega duševnega tipa in pripovedovalca. Z oblikovnega vidika je značilno, da tak pripovedovalec kar naprej prekinja monološki epski tok z odprto obliko stavkov, ki sicer niso pomensko nedorečeni, vendar se končujejo z zamolkom, ta pa vnaša občutek nedorečenosti in besedilo kar naprej vznemirljivo emocionalizira, lirizira in stopnjuje vtisnost.

— In dalje sem mislil: »Še tisti zavrženi človek, še tisti ni maral, da bi pljuvali predenj in je šel svojo strašno pot... Jaz pa sem se bal njegovega duha... bal sem se, da bi bil kakor on... Jaz pa bom nosil to butaro in je nikoli ne bom odložil... —

Znano je, da so stabilno pripovedno točko ali nespremenljivo optično izhodišče ljubili posebno impresionisti, da so si ravno ti hote izbirali notranjega poslušalca, ob njem vzdrževali razpoloženjsko vzdušje pripovedi, prav tako zavestno pa so zanemarjali meščanskega bralca. In kdo od njih je bolj kot Cankar v *Nini* izpolnil načelo zanemarjenega bralca, kjer pripovedovalec daleč od »sveta« v bolniški sobi in samo v nočeh odvija dogodkovno preteklost eni sami osebi pa še ta skoraj ni več zmožna slediti njegovi retrospektivni igri, tako da se pripovedovalec spreminja vse bolj v epsko-lirski subjekt, ki bolj izpoveduje samega sebe kot pripoveduje o nekem?

Epski čas in epski prostor

Zunanji pogled na roman pove, da je besedilo razdeljeno na sedem časovnih enot, da pripovedovalec odvija svoj film o preteklosti sedem zaporednih noči. Načelo poudarjeno spominskega dogajanja, tistega, ki je že zdavnaj minilo, seveda ne nasprotuje časovnemu principu impresionizma, saj o stilu literarnega dela ne odloča čas, v katerem se kaj godi ali se je godilo, ampak odloča časovni modus, način, ki organizira, razporeja, členi dogajanje. Impresionistični

⁷ O monologu v impresionizmu glej tudi: Ivan Prijatelj, Poezija »Mlade Poljske«, LZ 1923.

pripovednik — in tudi pesnik — je vezan na hipnost, ne na sedanjost, na trenutek v kateremkoli času, ne na ta in samo ta čas. Skratka, impresionistično je mogoče pripovedovati tudi minule dogodke, pripovedovati jih kot hipne prihode in odhode oseb, dogodkov, pojavov. Dokaz za to je tudi »iskalec izgubljenega časa« Marcel Proust, ki ga ima Arnold Hauser za poslednjega »velikega impresionista«.

Z organizacijo epskega časa je v *Nini* najtesneje združeno vprašanje dogajališča, na katerem se odvijajo novelistični pripetljaji. Dogajališče je statično in hkrati dinamično, statično glede na kraj, kjer so zgodbe pripovedovane, dinamično pa zato, ker si pripovedovalec od noči do noči izbira druga prizorišča. Zlahka je pri tem opaziti, da razpoloženski pripovedovalec ne mara za »ta in ta kraj«, za naturalistično dokazljivost kraja, ampak si izbira dogodkovne prostore po razpoloženju in jih označuje le splošno: črna stavba ob vodi, mrka gozdnata pokrajina, predmestna ulica, park, žganjarnica, pokopališče. Izbiro dogajališč določajo vsebinski ikti, ki so usodno oblikovali sedanje razpoloženje, končni obup in poraz. Ti pa so:

Prva noč: Olgine ljubezenske postaje in smrt

Druga noč: postaje nosilca butare — pripovedovalčeve postaje

Tretja noč: beda, prostitucija na predmestnih ulicah

Četrta noč: kolobarjenje v »mrtvašnici«, prihodi, odhodi lepe Vide

Peta noč: delavec brez prihodnosti, žganjarnica, prostaški »tisti človek«, pripovedovalčev in Ninin dramatični beg

Šesta noč: sadistična ljubezenska zgodba

Sedma noč: druga podoba žganjarnice in Ninina smrt

Epilog: pripovedovalec sreča sebe »blodnega poeta«, stari par, osamelo rakev in groteskni prizor na pokopališču.

Takšen sestav časovnih enot in dogajalnih prostorov pove, da je Cankar pisal ta roman kot skupek eksistencialnih položajev ali novelističnih pripetljajev, ki jih je sicer priznaval kot elemente Nininega in svojega dogajanja, a ne tudi kot elemente, ki bi jih bilo mogoče predstaviti le v logični, zaporedno tekoči fabuli. Za vsako časovno enoto ali »noč« je rajši izbral markantni dogodek, kot ga dovoljuje črtica, ko epsko osebo pokaže v položaju, v katerem se hipoma zjasni pogled na njeno celotno usodo. S tem je v romanu sproti dosegal ideal pripovedne zgoščenosti, o katerem je sanjaril Huysmansov vojvoda, v celem pa sestavil pripovedno zgradbo, ki jo je moč imeti za obliko impresionistične koso-vne tehnike ali mozaičnosti. Njeno konstrukcijsko hrbtenico predstavljata Nina in pripovedovalec, pravzaprav njuni osnovni čustvi: popolno razočaranje, obup in negacija prostaškega življenja ter močna vera v vstajenje, čustvi torej, ki ju estetsko, metaforično poudarjata in vzdržujeta tudi beseda noč in svetloba, ki se v besedilu ponavljata. Stranske osebe in prizori se asociirajo na ti čustvi in razkrivajo surovo družbeno ozadje, na katerem sta čustvi zrasli in ki počiva na dveh npravno trhljih stebrih, na »mesnati roki« in »vlačugi«. Kričeči odvod tega ozadja sta razkrojena Nina in »tavajoči« bolečinar, prezavestni, preobčutljivi razumnik sam, ki pripoveduje Ninin in svoj roman (kot posledico te-

ga ozadja). Njuna dinamična napetost med točko hrepenenja (vstajenja) in točko obupa je edina kontinuiteta besedila in določa lirsko zgradbo romana.

Portretiranje epskih oseb ter impresionistični pripovedni tok

Podobe obeh glavnih, še bolj pa stranskih oseb niso ostro črtane, ampak so zabrisane. Pripovedovalec sicer opozarja na Ninine oči, obraz in roke, a še nanje bolj kot na odseve duševnosti. Bolj kot za zunanjo skrb za Ninino notranjo podobo, slika njena hipna razpoloženja, notranje trepete, preplašenost, grozo. Samega sebe zagleda šele v Epilogu, sicer pa je skoraj breztelesni opazovalec, zgolj senzitivna vsota čustvenih in moralnih položajev, premišljevanj in hipnih spoznanj, skratka, razpoloženski lik. Takšne, prozorne, le obrisno očrtane so tudi druge »sence« besedila, kakor pripovedovalec sam večkrat imenuje svoje »osebe«. Te osebe-sence bolj hušknejo mimo bralca, kot zrastejo v nazorne postave, so posledice razpoloženske hipnosti. Toda razpoloženski princip hipnosti razkrije njihovo usodo tako do dna, kot bi jo razkril le daljši realistično-dogajalni roman.

Osebe — sence pa lahko »hušknejo« in celo »šinejo« mimo obeh glavnih oseb in mimo bralca le zato, ker se hitro giblje ves pripovedni tok; hipno gibanje ali impresionistični časovni dinamizem je zelo opazna strukturna prvina vsega besedila. Zdaj ustvarjajo dinamiko temporalni stavki z značilnimi časovnimi adverbi, drugič trenutno dovršni glagoli, dalje glagoli, ki izražajo drobno, sunkovito gibanje, stopnjujejo pa ga tudi antitečno položena bivanjska stanja, odboji med »da« in »ne« in še antiteze, ki učinkujejo le estetsko. Enakšni organizaciji besedila, tj. naglemu pripovednemu toku in kopičenju vtisov pa dobro služijo tudi nominalni stavki, eliptično izražanje in podobno.

Od adverbov, ki zagotavljajo razpoložensko, sunkovito gibanje, uporablja pripovedovalec kar naprej zlasti naslednje: *nenadoma*, *hipoma*, *v tem trenutku*, *v listem hipu*, *bliskoma*, *za hip*, *na dušek* in podobne. Trenutni dovršniki imajo v besedilu največkrat prefikse: vz-, vs-, sp-, u-, raz-, za-, od-, pre-, takšne prefiksacije izražajo trenutna dejanja in kretnje. Med glagoli drobne dinamike pa se vrstijo: *iriotati*, *vztrepetati*, *stresati*, *tresti se*, *spreleteti*, *prestrašiti*, *prebledeti*. Včasih pa pripovedovalec vizualizira duševno dogajanje tako, da v obsegu enega ali dveh odstavkov ponavlja značilno vtisno besedo. V takšni funkciji je beseda »smehljaj«, ko na kratki tekstovni razdalji nastopi v petih zvezah in učinkuje kot pomensko izpostavljena optimistična razpoloženska impresija.

Prostor mi ne dovoljuje navajati primere stavkov, metafor in drugih pripovednih odtinkov, ki potrjujejo impresionistično oblikovalno načelo. Strokovni bralec jih bo srečal na vsaki strani besedila kot povsem logične, naravne, stalno prisotne člene pripovednega toka.

Skratka: S katerekoli ploskve literarnega besedila pogledamo na roman *Nina*, povsod zadevamo na bivanjski in estetski princip razdrobljenosti in hipnosti. Pripovedovalec je ves razpoloženski in s hlatajočim monologom razgrinja izgubljeni, žrtvovani čas minulega življenja, razgrinja pa ga z disociiranim potekom dogodkov, s kosovno tehniko. Impresionistični princip govori iz siluetno začrtanih oseb, glavnih in stranskih, iz bivanjskih »da« — »ne« položajev, ki še prav posebej izrazito osvetljujejo nestabilno, nihajočo, razdvojeno in razdrob-

ljeno zavest epskih oseb, prav nazorno pa ga je opaziti v stilizacijah hipnosti v stavkih, stilno aktivnih besedah in svetlobnih podobah.

S POTI (1913)

Roman *S poti* je po stilu komaj kje impresionističen, pripovedovalčevo stališče je tudi s psihološkega vidika eksplicitno protiimpresionistično, saj poziva k skladni osebnosti, k ubranosti čustva in razuma, strasti in dejanja. Pripovedovalec ima sicer svojega poslušalca, toda ta je v nasprotju s pasivno, umirajočo Nino aktiven, duhovno celo nepopustljiv nasprotnik urejajočega pripovedovalca. Temporalnih stavkov, ki bi vnašali v dogajanje hipnost, načelo trenutka, pripovedovalec v epskem besedilu sploh ne uporablja, proč od impresionizma vodi tudi racionalno, logično oblikovani hipotaktični stavek, proč vodijo vsi tisti dialogi, ki obravnavajo intelektualne motive iz estetike in psihologije na način logičnega dokazovanja in ugovarjanja. Pripovedovalec se le včasih ustavi pri svetlobno-barvnem motivu, zapiše opaznejši svetlobni vtis (»Karla je podobna črnemu ognju z bledim sijajem« = blede je v črni plesni obleki), a takšne redkosti ne odločajo o stilni podobi romana, kot o njej ne odločajo tudi posamezne nadrealistične podobe (»ne stikaj po žepih mojih besed«, izreče Fritz). Med jasna impresionistična stilna določila je moč šteti le govorni stavek tiste epske osebe, zaradi katere je roman napisan. Ta oseba, Fritz, govori večkrat kratek, hiter stavek, ki se lomi v paradokse in hoče napraviti bolj vtis kot odpreti duhovne globine.

Kljub večstranski neimpresionistični usmerjenosti besedila pa vendarle ni moč prezreti, da je teza o skladnosti, ubranosti, ravnovesju nastala v tem romanu zgolj in samo zato, ker je njegova glavna oseba neskladna, razdvojena, skupek »krp in odlomkov«, ker je čustveno ambivalentna, zbegana in dosledna le v trajni »razdrapanosti«, kakor Fritz sam imenuje svojo duševno konstanto. Kako je razlomljen in kako dosledna je njegova breztalnost, pove natančno tale pripovedovalčeva oznaka:

— Fritz ... je navajen tako podrobno nadzirati vsako svojo misel in vsako čustvo in je prav zaradi tega tako razjeden od notranjih neizraženih dvomov, da sploh ne more več jasno soditi niti o svojih čustvih niti o svojih dejanjih ter se že brez odpora redoma vdaja hipnim domislekom in nepreračunljivim nagonom ... —

Ko hipno in zbegano odgovarja na vprašanja okolice in svoja lastna, je sproti nezadovoljen z vsem, kar dela. Kadar ljubi, kadar pesni, gleda umetnino, vrednoti ljudi in njihovo delo, se sproti vsega naveliča, se za nič ne zagreje, kadar pa se, »traja« to samo trenutek, nakar hitro pade v novo brezčutnost. Kako bliskovito se prelomi iz navdušenja in opoja v turobnost in gnus, zlasti nazorno razkriva prizor, ko napeto in neučakano pričakuje vlak, s katerim bo pripotovala njegova Ester: vsa prometna sredstva bi tedaj nadomestil »z naglico misli«. A brž ko jo zagleda, »je v trenutku ves drugačen«. Silovit vtis »grda je!« ga ohromi, nato pa planejo iz njega sami negativni občutki: gnus, naveličanost, sovražnost. To lomljivost, razdvojenost, breztalnost svojega impresionističnega duševnega tipa je Izidor Cankar posredno opisal tudi s plesom baletne umetnice:

— Karla se je vpenjala kvišku in padala, kakor se vzpenja in pada vse človeško hrepenenje, in na ustnicah tisti ledeni, negibni nasmeh dvoma in posmeha; roke so se ji včasih tako nenaravno zvile, da si nisem mogel jasneje predstaviti lastnega dušnega trpljenja in nenaravnih, brezupnih skokov človeške misli; telo ji je včasih nenadoma vztrepetalo v dveh različnih in nasprotnih smereh, trgano od notranjih kljubujočih si moči, kakor trepeta vsaka razdvojenost. To je bilo hlastanje človeka po zraku, kadar ga duši vrvenje vsega, kar v bridkih urah hoče, nemirno iskanje besede, da izrazi sebe, napor, da se preмага in raztelesi, nad vsem pa zrela smehljaj obupanega, prezirljivega spoznanja, muka, muka. —

Karlin ples je prispodoba Fritzove duševnosti: Fritz misli in čustvuje v skokih in protislovno, »v nenehnih razpoloženskih preokretih«⁸, kar naprej ga teži občutek nemoči in kar naprej zalezuje lastne misli in čustva ter se posmehuje vsakemu zunanjemu in notranjemu redu, kakor ga živi meščansko izobraženstvo in narekuje njegov spremljevalec klasičnega nazora (morda njegov dvojnik). Če so razpoloženski skoki »življenjska prvina impresionizma«⁹, potem je Fritz v njih tako dosleden, da predstavlja najizrazitejšo epsko osebo te vrste v slovenskem romanopisju. Dodati je treba še, da zelo uživa ob plesnem gibu, ob glasbenem tonu, da je estetsko senzitiven, da pa ne goji kulta lepote. In še: ob vsej »razdrapanosti«, bolečinarstvu in hkratnem strupenem posmehu meščanskim nazorom in vrednotam, ob vseh skokih med ljubim — sovražim, slastjo — gnusom, opojem — sramom, je predvsem impresionistični dekadent, ne pa dekadent tistega kova, ki ga označujejo erotična perverznost, prostaško uživanje, narcisoidna zagledanost vase, kult prostitutke in podobno.

Oblast trenutka pa je v njem prisotna še na en način. Fritz ni breznazornik, saj živi in dela v duhu nazora, da je vse relativno, da je trajnost nečesa le nevaren predsodek, kot je nevaren predsodek tudi skladna osebnost. Njegov nazor o jazu in občutkih je dokaj blizu tistemu, ki so ga tedaj razširjali empiriokritičisti, zlasti Ernst Mach: spoznavni relativist je, ki se mu resničnost, tudi estetska, postavlja kot nerazrešljivo in močno fluktuirajoče razmerje med subjektom in objektom. Izkušnja mu pravi, da se človek spreminja s svetom, da sta človek in resničnost podvržena gibanju in stalnim spremembam; vsaka lepota, vsaka resnica je relativna, le lepota in resnica le v določenih položajih, določenem času, določenim ljudem. Že poznana, doživeta lepota zato ni nič manj dolgočasna kot že spoznana resnica, in Tizianova Assunta zato človeku XX. stoletja ne daje estetskega užitka, kot ga je dala človeku XVI. stoletja. Takšen relativističen Fritzev nazor se lepo ujema z machovskim impresionističnim mišljenjem, z Machovim subjektivnim relativizmom¹⁰.

⁸ France Koblar, Izbrano delo Izidorja Cankarja I, str. 381. Ljubljana 1968.

⁹ Arnold Hauser, Socialna zgodovina umetnosti in literature II, str. 424. Ljubljana 1962.

¹⁰ Ernst Mach med slovenskimi študenti tedaj ni bil neznan ime, Albin Ogris ga je navajal med pragmatiki že leta 1911 v članku Sodobni individualizem in renesansa romantike, Veda 1911. — Ivan Prijatelj je zadel na machovski duševni tip pri modernistih in menil, da je »prvotne učence Jamesa in Bergsona v zvezi s francoskimi relativisti, zlasti pri Nemcih in srednjeevropskih Slovanih, naučil Mach relativizma; samo občutki so resnični, občutki, ki jih dojema »jaz«, ki je pri vsakem človeku drugačen in povrh še pri enem in istem človeku v vedni fluktuaciji, v neprestanem izpreminjanju«. Poezija »Mlade Poljske«, LZ 1923. — Ernsta Macha in druge empiriokritičiste povezuje z impresionizmom Manfred Diersch v knjigi Empiriokritizismus und Impressionismus. Über Beziehungen zwischen Philosophie, Aesthetik und Literatur um 1900 in Wien. Berlin 1973.

In kakšno razmerje vlada med Fritzem kot duševnim tipom in formo romana *S poti*?

»Razdrapani« duševni lik mora imeti tudi primerne oblikovne posledice. Če se v njegovem življenju vse godi naglo, spreverljivo in zato tudi epizodično in če je zunanje dejanje komaj še zanimivo in pomembno, zmerom pa takšno, da Fritz razdraži, mu stopnjuje posmeh, poveča njegov dvom v »klasične« vrednote, potem je »potopis« primerna oblika za takšno »razdrapanost«. Zunanje dogajanje sicer ostane, vendar se krajevno naglo spreminja, menjuje, razpada v kosovni, mozaični sestav, saj gre v resnici za Fritzev »notranji potopis«, za potrmano zgodbo razpoloženskih in intelektualnih položajev, na katere se nabirajo pobočne zgodbe, motivi, prizori; italijanska mesta so le zunanje postaje duševnih stanj in iskanj bolečinarja, so zunanji mejniki njegove nestabilnosti, razdrobljenosti in beganja. Zgodbenski elementi so razpršeni, tudi naključni, sprotni, ne rastejo iz junakove volje, bolečinar jih pasivno sprejema, zmerom s pridržki, ironičnimi izpadi, jih napada, vendar se zmerom razdvojen v njih tudi izgublja. Fritzev »potopis« se lahko konča v kateremkoli razpoloženskem trenutku, za kakšnim velikim »vtisom«, ki še bolj ponazori njegovo nestabilnost. In pripovedovalec besedilo dejansko konča po takem vtisu, torej naključno, odsekano, skoraj že samovoljno in s pripombo, da bo Fritz še naprej živel po svojem načinu, se pravi, še naprej bo bolečinar, še naprej bo njegova življenjska krivulja potrmana in ne bo rasla iz trdnega središča ali iz enega okolja, še naprej bo potrjeval impresionistično življenjsko načelo, ki pravi, da vlada med ljudmi nepovezanost, brezodmevnost, tudi odtujenost, kot je takšno načelo izpovedal pesnik Josip Murn, najizrazitejši slovenski impresionist (Ti sam si si drag).

SKLEP

Obravnava romana imata več skupnih značilnosti: Epske osebe so tukaj kot tam razdvojeni, razpoloženski duševni tipi, ki so jim ideali meščanstva razdrli trdno življenjsko čustvo. Označuje jih razdrobljena zavest in kolekcija občutkov, družbeno prizadeti, zbegani in preobčutljivi se ne prebijejo v stabilno, ubrano življenjsko obliko. Nemoč označuje obe revoltirani, a pasivni žrtvi v Nini pa tudi ranjenega in ujedljivega posmehovalca v romanu *S poti*. Njihova nemoč, zbeganost in spreverljivost se očituje tudi v obliki obeh romanov. Njuna notranja pripovedovalca kar naprej pazita na to, »kako« glavni osebi doživljata — pripovedovalec v Nini pazi tudi na svoj »kako« —, manj pa na to, »kaj« doživljata. Razpoloženskemu »kako« sta avtorja podredila organizacijo epskega prostora in časa, Ivan Cankar tudi zunanjo podobo oseb in izrazni stil. Avtorja sta razpolagala z daljšo pripovedno ekstazo, vendar sta upoštevala nosilce razdrobljene zavesti in nestalnih občutij ter obakrat odstranila zgradbo realističnega romana XIX. stoletja. Naj se njuna epska oseba le spominsko doživlja ali pa bega sredi sintetičnega dogajanja, je njena zgodba potrmana in poteka tako, da se zlasti v Nini uveljavi način, ki na osnovno dogajalno črto asociira nenadna doživetja in zaznave. Zgradba tega romana raste zato tudi iz hipnih doživetij oseb, iz njune razpoloženske situacije, ne pa iz ideje, iz okolja, ali pa iz potez trdnega karakterja. Zato je končna kompozicijska posledica mozaik iz zaokroženih enot, ki vsaka zase napravijo skoraj močnejši vtis kot

celotno besedilo. Mozaična pripovedna zgradba ustreza načelu cikličnega »kon- denziranega romana«, saj je sestav manjših, zaokroženih enot, ki imajo vred- nost »črtice«. Kar so v Nini »noči«, so v romanu S poti krajevne postaje ali »potopisne« pripovedne enote, in kakor se tam osebe in pripetljaji nabirajo na okvirno, glavno novelso zgodbo, tako tudi v tem romanu vstopajo in izsto- pajo po vzgibih Fritzeve raztrgane duševnosti, obstajajo kot njegova soglasja in nasprotja. Za zgradbo obeh romanov je zato značilna še tale skupna poteza: razpoloženska kompozicijsko tvorna črta se lahko ukine, brž ko se avtorje- ma zazdi, da sta usodo oseb predstavila dovolj izčrpno, ko torej logika in za- okroženost celote ob nenadni ukinitvi estetsko več ničesar ne utrpita. Ukini- tev besedila oziroma zgodbe omogoča taisti razpoloženski duševni tip, ki mo- tivira tudi mozaičnost pripovedne zgradbe.

Romana pa se vidno ločita na treh ravneh: Stranske osebe se pojavljajo v obeh sicer na način, da napravijo »vtis«, toda Izidor Cankar jih je vizualno in duhovno bolj individualiziral kot Ivan Cankar. Izidor Cankar je glavno in stran- ske osebe postavil v nazornejše, naturalistično določljivejše regionalne in mest- ne prostore kot Ivan Cankar svoje. In tretji razloček: Razen v govoru glavne osebe je Izidor Cankar ohranil klasično urejeni pripovedni stavek in dialog in si le poredkoma dovolil impresionistične stilizme. Ivan Cankar pa je stavek in vse izrazitejše stilizme pisal po načelu hipnosti ter zato ustvaril psihološko in stilno enotnejšo, celovitejšo obliko impresionističnega romana kot Izidor Cankar.

Ko iščemo v evropski literaturi impresionistični duševni tip, ki je krizni pro- dukt meščanske družbe na prelomu stoletja in ki »izmučen« in »utrujen« pred to družbo beži, ali pa duhovno razboljen številne vrednote relativizira, in ko iščemo temu duševnemu tipu primerno kompozicijsko in stilno izvedbo, tedaj lahko svobodno pokažemo tudi na slovenska romana Nina in S poti.

Zapiski, ocene in poročila

MONOGRAFIJA O ELEGIJI V SLOVENSKI LITERaturi

(Nadaljevanje in konec)

Z malo daljšim ekskurzom v območje na- božne verzifikacije pa smo se dosledno omejevali na tisto duhovno pesništvo, ki so ga dokumentirano ali vsaj po določenih pokazateljih sodeč ustvarjali duhovniki, torej visoko izobraženi nosilci krščanske vere in hkrati najbolj številna plast izo- bražencev na Slovenskem. Potemtakem ne gre za nikakršno »ljudsko pesništvo« (dasi so nekatere takšne pesmi pozneje »ponaro- dele«), marveč za pesmi v ljudskem jeziku in za najširšo ljudsko rabo v perskem živ-

ljenju in pri različnih verskih obredih. Ker so nam v veliki meri sporočene preko pi- sanih in celo tiskanih virov, so pač bolj predmet slovstvene zgodovine kakor folklo- ristike. Tudi moramo reči, da predstavljajo (žal, saj v njih le redko zasledimo umetel- nost, še redkeje kakšno pesniško iskrico) najvišjo plast ali vsaj eno od najvišjih pla- sti (imamo tudi posamezne vzporedne pri- mere posvetne verzifikacije) »umetnega« slovenskega pesništva. Takšno duhovno pesništvo na Slovenskem sega vsaj kakšni

dve stoletji dlje nazaj v preteklost od najstarejših zgoraj citiranih primerov in je tudi že v času reformacije (druga polovica 16. stol.) doseglo višjo oblikovalno stopnjo, vendar po doslej znanih virih problematike, kakršna nas na tem mestu zanima, tam ne zasledimo. Redek primer eshatološke teme v protestantski cerkveni pesmi predstavlja Ena lepa duhovna pejsen... Janža Schweigerja,²⁵ ki pa je vse prej kot elegična. Že njen začetek »Hvala Bogu, moj čas je tu...« kaže na poseben, optimističen način poslavljanja od sveta, ki preveča celotno pesem (v kolikor ni v svojem jedru zgolj suho katehetična) in ki je značilen za protestantizem v njegovem prvem obdobju: pripadnik nove cerkve je trdno preverjen, da je že njegova »pravovernost« in normalno izpolnjevanje verskih dolžnosti dovolj velika zasluga, da lahko zanjo pričakuje blagohotno naklonjenost pri božji sodbi v onostranstvu. Seveda pa so se razmere tudi v protestantski cerkvi kasneje spreminjale. V slovenskih protestantskih občinah, ki so se v Prekmurju ohranile v naš čas, je nastajalo bogato slovstvo v domačem jeziku, na katerega je močno vplivalo pietistično gibanje. Tako je tam nastal bogat repertoar pesmi, ki so jih peli ob mrtvaških odrih in na pogrebih in ki se je zanje uveljavila oznaka »mrtvečne pesmi«.²⁶ Žal so te pesmi (kakor prekmurske pesmi v celoti) premalo dostopne in še skoraj nič znanstveno obdelane, tako da je na tem mestu nemogoče dati o njih kaj več kakor bežno opozorilo.

V cerkveni verzifikaciji osrednjih slovenskih pokrajin pa se je eshatološka tematika, povezana z motiviko minljivosti in ničevosti posvetnega prav razmahnila šele v postreformacijski katoliški dobi in je v tesni zvezi s prodiranjem baročne struje v slovenski kulturni prostor. Uveljavlja pa se v širokem vsebinsko oblikovalnem razponu pesmi, ki jih preprosto ne moremo stlačiti v en sam predal. Na eni skrajni točki se eshatološka tematika pojavlja v izrazito katehetični podobi, in sicer v cerkvenih pesmaricah, ki hočejo po daljnem protestantskem zgledu in po novih navodilih cerkvenih oblasti podati predvsem krščanski nauk v verzificirani, ljudskemu petju namenjeni obliki. Med takšnimi katoliškimi pesmaricami so najbolj dosledno vsebovane katehetične pesmi o »človekovih štirih poslednjih rečeh« v pesmarici jezuita Primoža Lavrenčiča Misionske katoliš karšanske pejsme (Clc. 1752).²⁷ Drugi pol upesnjevanja te tematike, ki se nagiba vse bolj v prevladovanje motivov minljivosti in ničevosti

sveta in ki ima bolj moralistično pridigarski kakor katehetični značaj, pa najdemo pretežno v rokopisnih pesmaricah in posameznih zapiskih. Tu šele zasledimo elegijske prvine. Kakor smo videli, je s tega stališča najbolj zanimiva Paglovčeva rokopisna pesmarica. Ta pridigarsko moralistični pol nabožne verzifikacije z označeno tematiko imenujejo teologi s svojega stališča »spokorne« pesmi, kadar je v njih še prisotna katehetična discipliniranost, pač zaradi njihovega resnobnega poziva k pokori; v širši, manj idejno disciplinirani obliki, v katero sodijo tudi moralistični zgledi (exempla), pa jih označujejo za »spodbudne« pesmi, ker bolj spodbujajo (pač po moči svoje prepričljivosti) k spremembi odnosa do življenja.²⁸ To najbolj poljudno vejo versko moralistične verzifikacije je od druge polovice 18. stoletja vzela v zakup takrat močno uveljavljajoča se plast laičnih verzifikatorjev na nižjem izobrazbenem nivoju, ki jih navadno označujemo »šolmaštre«. To so bili izmed cerkvenikov in organistov rekrutirajoča se plast trških in podeželskih osnovnošolskih učiteljev, ki so kakšno stoletje in ponekod še dlje družili v svoji dejavnosti vse tri poklice. Primerna glasbena izšolanost, ki je predstavljala spočetka najtrdnješi del njihove izobrazbe, jim je omogočala lastno komponiranje ali vsaj bolj pester izbor melodij, kakor je bilo to dotlej v navadi, hkrati s tem pa tudi večjo oblikovno raznolikost pesniških izdelkov; skromna drugačna izobrazba pa je bila vzrok idejni plitvosti in vsebinski neinventivnosti njihove verzifikacije. Posledica je bila poživitev oblike in poplitvenje, pogosto ceneno banaliziranje vsebine in ohlapna dolgoveznost kompozicije. »Šolmaštri« so stavili svoje bolj ali manj razvite verzifikatorske sposobnosti v službo dvojim »kulturnim« interesom: po eni plati so od duhovščine prevzeli poljudnejši del nabožne verzifikacije (predvsem z izjemo prave cerkvene pesmi, zlasti katehetične), jo dalje razvijali in po svoje izpopolnjevali, po drugi strani

²⁵ Ta celi katehismus, eni psalmi... Wittemberg 1584, str. 258—265. Delni ponatis v Slovenski protestantski pisci (ur. M. Rupel), Lj. 1934, str. 246—247 (2. izd., Lj. 1966, str. 380—382), in v Reformacijsko slovstvo, Izbrano delo (ur. J. Pogačnik), Lj. 1971 (Naša beseda), str. 258—260.

²⁶ Posebna pesmarica s tem naslovom, ki jo je pripravil Stefan Sijarto, je izšla 1796 v Szombothelyu.

²⁷ Marijan Smolik, Odmev verskih resnic in kontroler v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja, (disertacija), Lj. 1963 (cikl.), str. 207—212.

²⁸ Prim. uporabo terminov v M. Smolik, o. c., zlasti na str. 1—68.

pa so morali streči družabnim potrebam srenje, od katere so bili gmotno odvisni. V drugem primeru so komponirali pretežno lahkotne pesmice, neredko tudi grobo »naturalistične«, s čimer so bili ohranjevalci poznobaročnega standarda, na področju nabožne verzifikacije pa je bila njihova domena prav »spodbudna« pesem. Najboljši poznavalec slovenske nabožne verzifikacije med teologi Marijan Smolik označuje vsebino več rokopisnih pesmaric takšnega »šolmaštra« Jožefa Ambrožiča, ki so nastajale v zadnjih treh desetletjih 18. stoletja, med drugim takole: »Zelo veliko je *spodbudnih* pesmi, v katerih vabi romarje, naj se spreobrnejo po zgledu tistega, čigar zgodbo jim pripoveduje, ali pa ob misli na poslednje reči, ki jih čakajo po smrti.«²⁹ Takšne »šolmaštrske« verzifikacije ne moremo prištevati k »umetni«, že zaradi nizke oblikovalne kulture ne, prav tako pa tudi ne k »ljudski« pesmi, saj jih ni pela srenja vernikov, pač pa šolmašter — organist s kora kot nekakšno peto pridigo; sestavljalci so jih navadno zapisovali in iz svojih rokopisnih pesmaric posredovali tudi kolegom z manjšo pesniško nadarjenostjo ali brez nje, da so jih na enak način posredovali v svojem delovnem okolju. Takšni vrsti verzifikacije najbolje ustreza češkoslovaška oznaka »polljudska«. Res pa je, da so nekatere izmed »šolmaštrskih« pesmi »ponarodele«, se pač priljubile širokemu krogu poslušalstva, ki jih je povzelo, prepevalo in preoblikovalo po zakonitostih ljudske ustne tradicije; takšnega izvora so tudi tiste »elegične« pesmi, na katere opozarja Scherber v svoji knjigi. Enako pot in iz istega vira so prešla tudi »slovesa«, ki so tipična »šolmaštrska« oblika verzifikacije. Na tem dejstvu je tudi dovolj jasen poudarek v študiji Zmage Kumrove, ki jo Scherber navaja med literaturo. Kumrova namreč povzema po Štreklju, da »je bil avtor takih sloves navadno spreten verzifikator v osebi organista, ki je bil v starih časih hkrati tudi učitelj, 'školnik'. Štrekelj piše, da je ponekod za vsako kitico dobil po groš. Kajpak je potem pesem kolikor mogoče raztegnil, čeprav na škodo vsebine. Tudi nekateri kranjski šolmaštri, kot je bil recimo Matevž Kračman, so skladali taka slovesa.«³⁰ Pri tem pa ni še dovolj pojasnjeno vprašanje, ali so takšna slovesa skladali samo za primere nenavadnih ali nasilnih smrti, ali pa so se le takšna slovesa razširila in »ponarodela«. Tako se nam pokaže tisto, kar je kot elegične prvine ali elegični ton razbral Scherber v slovenski ljudski pesmi, deloma kot dediščina umetne

duhovne verzifikacije, deloma kot produkt tesno s cerkvijo povezanega polljudskega pismenstva, prave ljudske tvornosti tu ni zastopane. Elegično barvanje bi v pesmih, ki niso samo »ljudske« v folklorističnem smislu, ampak tudi ljudskega izvora, iskali kvečjemu med pesmimi fantov, ki so jih na silo rekrutirali v dolgoletno vojaško službo, in v poslovnih pesmih deklet, ki so jih ti fantje zapuščali. Zanimivo je tudi dejstvo, da je elegično pesništvo izjemno pri bukovnikih, to je pismenih in slovstveno tvornih kmetih in vaških obrtnikih, ki so imeli pomembno kulturno vlogo zlasti na Koroškem na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Izjemno redek primer bukovniške elegije je našel Scherber v Andreašovi pesmi Praznost sveta (str. 62). To je razumljivo, saj je bil koroški ljudski pesnik Miha Andreaš stalen cerkveni pevec v domači farni cerkvi.³¹ V primerih Štajercev Ureka in Straška (str. 60—61) pa se je Scherber zmotil, ker to nista bila nikakršna duhovnika. Jakob Strašek (1796—1830) je bil duhovnik, vendar ni zaradi bolehnosti in zgodnje smrti prišel dlje od kaplana,³² Andrej Urek pa je umrl 1855 kot župnik in dekan v Škalah pri Velenju.³³ Oba sodita v krog Slomškovih verzifikatorskih sodelavcev iz vrst štajerske duhovščine, kakor nekoliko mlajši Valentin Orožen, ki ga Scherber šteje med umetne verzifikatorje, pri čemer pravilno ugotavlja, da je bil s svojimi pesmimi blizu ljudskemu pesništvu (str. 99).

Z drugim poglavjem se začenja osrednja problematika Scherberjeve knjige — analiza slovenske (umetne) elegije. Naslov tega poglavja je Slovenska elegija v 18. stoletju, pravi predmet razprave pa elegije v prvem slovenskem pesniškem zborniku Pisanice, torej pesmi, ki so nastajale v sedemdesetih letih 18. stoletja. Scherber je eden redkih literarnih zgodovinarjev, ki se te problematike loteva brez estetskih predsodkov. Vsekakor je k temu pripomoglo tudi dejstvo, da avtor ni Slovenec in da se za to ne sramuje vsakršnega slovenskega

²⁹ M. Smolik, o. c., str. 38.

³⁰ Zmaga Kumer, Štajerska slovesa in njih mesto v evropski ljudski poeziji, Svet med Muro in Dravo, Mrb. 1968, str. 115.

³¹ »... imel je izredno tenko muzikalično uho, pa tudi dober pevski glas in je zato deloval kot cerkveni pevec.« (Matija Ahacel, Vorrede, Pesme po Koroškem inu Štajerskem znane, Clc. 1833, str. XIV.)

³² Prim. SBL III, str. 498.

³³ Fran Kovačič, Slomškova pisma, AZN I, Mrb. 1930—1932, str. 159, 200. *Isti*, Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski, Celje 1934, str. 82.

ga pesništva, s katerim ne moremo tekmovali v evropskem merilu, in je tudi drugače zunaj podedovanih sodb in predsodkov. Kratkemu historiatu zbornika in popisu sodelavcev, pri čemer je nova domneva, da bi vzrok za redke ohranjene izvode utegnili biti majhna naklada (str. 32, op. 3), in omembi Šlebingerjeve študije iz leta 1906, ki predstavlja še vedno edini temeljitejši pretres pisaniškega pesništva, dodaja Scherber svojo sintetično sodbo o Pisaničah, ki se bistveno razlikuje od ustaljenega vrednotenja slovenske literarne zgodovine in je tudi do njega polemično naravnana:

»Poskušalo se jih je, pač iz nekakšnega napačno razumljenega občutka sramu, glede na »nizko kvaliteto« prispevkov, molče obiti oz. jih odpraviti le z nekaj besedami kot psevdoklasicistične, psevdobaročne, zapoznelo baročne in podobno. Pri takem stanju slovenskega knjižnega jezika kakega boljšega uspeha sploh ne bi mogli pričakovati. Tudi ne bi smeli podcenjevati pomena 'Pisanic' kot združevalnega in spodbujevalnega začetka. V zadnjem času je poskušal *Pogačnik* na več načinov pritegniti almanah 'Pisanice' v svoje raziskave, ne da bi s svojimi izsledki relativiziral poprejšnje vrednotenje.

Almanah 'Pisanice' zrcali v svojih prispevkih, v njihovem stilu in tematiki, mnogovrstne duhovne in literarne tokove tistega časa. Poleg odsefov starejšega časa, kakršni so bukolične teme, anakreontika z vojaškimi pesmimi in prevod Šlezijca G. B. *Hankeja*, ne moremo prezreti vidnih znakov novega časa: *Bürgerjevo* Lenoro so brali 'pretreseni'; *Denisov* bardski ton so posnemali z navdušenjem. Prav *Denis* je s svojim, polnim globokega spoštovanja do avstrijske cesarske hiše, vendar razsvetljenskim stališčem najbolj ustrezal naravnosti avtorjev almanaha 'Pisanice'« (Str. 33.)

Po tej uvodni ugotovitvi o pisaniškem pesništvu, razpetem med preživelo preteklostjo in najbolj svežimi sodobnimi vplivi ter utesnjenem zaradi pesniško neizoblikovanega knjižnega jezika, prehaja Scherber na pretres pisaniških pesmi glede na njihovo vrstno pripadnost elegiji. Izbor, ki deloma ali v celoti ustreza njegovim kriterijem, zastavljenim v uvodnem poglavju, obsega šest Devovih (Novu lejtu; Krajnske Modric žalovanje čez tu predolgu gorideržanje svojega Belina v Laških deželah; Mile pogovor med Dunavo inu Savo pod Belem gradam od smerte Marije Te-

rezije svitle cesarice itdr.; Občutenje tega serca nad pesmejo od Lenore; Na novega lejta dan: v lejtu 1782; Na kratksto človeškega življenja), dve Vodnikovi (Mila pesm pejta P. Marku A. D. za odhodno, kader je v lejtu 1775 iz Lublane na Dunaj šli; Krajnske Modrine žalovanje nad smertjo Marije Terezije premudre cesarice itdr.), edino Miheličevo (Mila pesm, katiro je J. M. k hvallih teh pregovorov pejl) in edino Nagličevo pesem (Nečemernost tega svejta). Po podrobni metrični, stilistični in motivni analizi je prišel Scherber do zaključka, da so v pisaniški verzifikaciji zastopane vse poglavitne teme in oblike elegijske vrste z izjemo ljubezenske elegije (str. 48). Izvajanja v tem poglavju so zgledno izpeljana, njihovi rezultati so temeljne znanstvene ugotovitve o verzifikaciji našega prvega pesniškega zbornika. Vprašljiva je le trditvev o Vodnikovi Mili pesmi: »Letnica 1775 v naslovu nam dovoljuje zaključek, da imamo opraviti z najstarejšo elegijo in pač tudi s prvo, ki nosi slovensko ime za to vrsto.« (Str. 37.) Po vsej verjetnosti je namreč Miheličevo pesem z enakim naslovom, objavljena prav tako v prvem snopiču zbornika, nastala pred Vodnikovo; Miheličeva panegirična pesem, naslovljena mentorju Pohlínu, je prejela tudi še bolj panegiričen Pohlínov odgovor in heksametrih, ki je natisnjen tik za njo, kar dopušča domnevo, da sta obe pesmi nastali v času neposrednega Miheličevega sodelovanja s Pohlínom, torej pred njegovim odhodom na Dunaj, ki je dal povod Vodnikovemu propemtikonu (tudi zaporedje pesmi v prvem zvezku Pisanic bi podpiralo to domnevo). Potemtakem bi bila prva slovenska elegija, ki nosi slovensko ime vrste »mila pesem«, Miheličeva, dasi se v nji ta naslov nanaša zgolj na njeno obliko, elegični distih (pod vplivom neolatinskega pesništva). Po tem formalnem kriteriju in brez določne oznake v naslovu pa bi v elegijski vrsti pri nas zaslužili prvenstvo trije distihi, ki pozivajo k učenju krščanskega nauka; objavljeni so pod naslovom Božjim inu S. Katoške Karščanske Matere Cerke pokornim otročiom v slovenskem katoliškem katekizmu iz leta 1615, katerega je po vsej verjetnosti napisal jezuit Janez Čandik, ki je pač avtor tudi teh distihov.⁵⁴

Tretje poglavje Scherberjeve knjige obravnava elegijo v prvih treh desetletjih 19. stoletja. Ker v tem času skoroda ni zasledil elegij na osrednjem slovenskem ozem-

⁵⁴ Mirko Rupeš, Slovenski katekizem iz leta 1615, SR XII (1959/60), str. 112.

lju, je naslovil poglavje Elegija v obrob-
nih pokrajinah Štajerski, Koroški in Pri-
morski. Tudi tu z enako skrbnostjo anali-
zira posamezne elegije pri različnih pesni-
kih in verzifikatorjih tega obdobja, na kon-
cu pa se še strnjeno pomudi ob stilu in te-
matiki teh pesmi. Zaključena karakteristi-
ka v primerjavi s prejšnjim obdobjem je
taka: »V primerjavi s pisaniškimi elegija-
mi so postale zdaj povsem jasno zaznav-
ne bolj tiste značilnosti elegije kot lite-
rarne vrste, ki so kakorkoli povezane s
tematsko-motivno strukturo. Oblikovni
vrstni kriteriji, se zdi, da stopajo nasprot-
no bolj v ozadje« (Str. 70.) Žal je Scher-
ber iz tega poglavja izločil tiste redke ver-
zifikatorje iz osrednjega slovenskega o-
zemlja, ki so pisali tudi elegije že pred po-
javom Krajnske čbelice in ki jih obravnava
v posebnem razdelku četrtega poglavja
(str. 80—81). Ti avtorji po eni strani ne bi
izstopali iz značilnosti časa, kakršne je iz
štajerskih, koroških in primorskih elegij
razbral Scherber in kar že kažejo trije pri-
merki, ki jih obravnava na navedenem
drugem mestu, po drugi strani pa bi zna-
čilno dopolnili podobo dobe. Proti koncu
drugega desetletja in v dvajsetih letih je
namreč ob Metelkovih predavanjih iz slo-
venskega jezika na ljubljanski teologiji, ki
so zajemala tudi vprašanja poetike, nastala
nekakšna pesniška šola, o čemer govori
tudi Scherber (str. 18 in 80). Ta šola pa se
vse bolj kaže kot sam na sebi zanimiv,
značilen in pomemben pojav in ne kot ne-
posredna predhodnica Krajnske čbelice,
dasi so nekateri njeni predstavniki zašli
med sodelavce našega drugega pesniškega
almanaha. Tudi elegija je bila v tej »Me-
telkovi šoli« bolje zastopana, kakor bi se
dalo soditi po treh primerih, ki jih anali-
zira Scherber. Seveda pa v tem ni pomanj-
kljivost njegove razprave, ker gre za ro-
kopise, ki jih bo deloma celo treba na no-
vo poiskati, če so sploh še ohranjeni. Za-
nimiva bi bila v tem pogledu predvsem
»Metelkova antologija«, nekakšna pesni-
ška čitanka za šolsko rabo, sestavljena do
polovice iz Vodnikovih izbranih pesmi,
v drugi polovici pa iz pesmi Metelkovih
učencev, ki jih je učitelj pred vpisom v
zvezek skrbno jezikovno pilil³⁵. Naslovi
nekaterih teh pesmi (Pesem per grobu,
Minljivost) kažejo na pripadnost elegijski
vrsti.

Tudi neka trditev v tretjem poglavju
Scherberjeve knjige terja drobno korektu-
ro. Po metričnem pretresu slovenskih ele-
gij tega obdobja prihaja Scherber do po-
membne ugotovitve, da je elegični distih,

ki je bil v Pisanicah še pomemben krite-
rij za ugotavljanje vrste, zdaj popolnoma
izginil iz elegije, da pa »lahko rečemo, če-
tudi s pridržkom, da je najbolj uporabljeni
tip slovenske elegije na začetku 19. sto-
letja oblika štiriktaktnega troheja z izmenja-
vajočo se žensko in moško prestopno ri-
mo« (str. 68). Trditev je že poprej statistič-
no podprl: »Trohejski verz s štirimi na-
glasnimi mesti³⁶, ki ga je že na koncu
18. stoletja uvedel v slovensko pesništvo
Valentin Vodnik, postane zdaj prevladujo-
či verz elegije (11 od 20 elegij).« (Str. 67.)
Sporna ni Scherberjeva ugotovitev o po-
gostnosti stivrvrstične trohejske kitice z iz-
menično uporabo polnoštevilnih osemzlož-
nih in nepolnoštevilnih sedemzložnih ver-
zov, žensko in moško prestopno rimanih, v
slovenski elegiji tega in še poznejšega ča-
sa, marveč vrinjeni stavek v zadnjem ci-
tatu o prvem pojavu te kritice v sloven-
skem pesništvu. V opombi k temu stavku
Scherber navaja Vodnikovo pesem Veršac
»iz leta 1796« za prvo takšno pesem in se
pri tem sklicuje na neko opombo v Slod-
njakovi monografiji o Prešernu. Tu je
Slodnjak ob oznaki pesmi Strunam zapisal
tudi trditev, da je Prešeren »uporabil naj-
brž hote nekatere elemente pesniških igrač,
ki so jih zložili njegovi predniki in sodob-
niki v isti meri«³⁷. Opomba, ki naj pojas-
njuje to trditev, pa slove: »V tej obliki
je zložil Vodnik pesem o lepoti slovenske-
ga planinskega sveta Vršac in nekaj bas-
ni. Urban Jarnik pa je zapel v njej ljube-
zensko elegijo Damon na Melito, ki je bila
drugič natisnjena celo v Čbelici (1832). V
almanahu so se v njej poskušali razni av-
torji, najpogosteje Kastelic.«³⁸ Iz navede-
nega vidimo, da pri Slodnjaku ni nikakršne
opore za Scherberjevo trditev, saj je na
drugem mestu dokaj točno označil histo-
riat. takšne trohejske štirivrstičnice v slo-
venski literaturi: »Ta kitica, najbrž dedi-
ščina srednjeveške viteške ali cerkvene
poezije, je sploh značilna za naše koroško
in štajersko pesništvo v prvi desetletjih 19.
stoletja, medtem ko se zdi, da je na Kranj-

³⁵ Evgen Lampe, *Metelkova antologija*, DiS XX (1907), str. 186—188, 236—237.

³⁶ Scherber uporablja termin »der vierhebige Trochäus«. Nemci so v svoji znanosti o verzu uveljavili za oznako naglasnih mest v metrični shemi izraz »die Hebung« (po gr. arsis = dvig), za oznako ne-naglasnih mest pa termin »die Senkung« (po gr. thesis = spust). Slovenska literarna veđa tovrstne terminologije ni uveljavila, zato prevajam to mesto Scherberjevega teksta svobodno in našemu označevanju ustrežneje.

³⁷ Anton Slodnjak, *Prešernovo življenje*, Lj. 1964, str. 130.

³⁸ *Ibid.*, str. 308, op. 122.

skem živela tedaj manj intenzivno, dasi je v kranjskem nabožnem pesništvu krepko živela že od prve polovice 18. stoletja. Andreaš je zložil v njej 1793 žalostinko ob smrti Ludvika XVI. in Marije Antoinette³⁹ Torej je trohejska štirivrstična kitica dosti starejša, kakor je Scherber napačno sklepal iz navedenega mesta v Slodnjakovi Prešernovi biografiji, od koder je tudi navedel napačno stran in številko opombe. Starejša pa je tudi od Slodnjakovih resničnih datiranj, saj jo zasledimo že primerno zastopano v kalobškem rokopisu iz sredine 17. stoletja, morda pa je zašla k nam že v poznem srednjem veku z delnim ali popolnim prevodom himne Pange lingua gloriosi... Venancija Fortunata⁴⁰, ki je spesnena v šestvrstični kitici podobnega sestava. Tudi podaki o nastanku Vodnikove pesmi Veršac v letu 1796 so sporni⁴¹; prva objavljena Vodnikova pesem v obravnavani trohejski štirivrstični kitici je basen Kos inu Brezen v Mali pratiki za leto 1798⁴², poprej pa jo je Vodnik dopolnjeno s po dvema zaporedno rimanima nepolnoštevilnima sedemzložnima verzoma, torej v šestvrstični kitici uporabil že v šaljivo poučni pripovedni pesmi Klek, objavljeni v tretjem zvezku Pisanic za leto 1781.

S posebno analitično natančnostjo je obdelano tudi romantično obdobje v razvoju slovenske elegije, predmet četrtega poglavja Scherberjeve knjige. Poglavje, v katerem je osrednja pozornost posvečena Francetu Prešernu in slovenskemu obdobju pesniškega razvoja Stanka Vraza, je nepretenciozno naslovljeno Elegija dvajsetih in tridesetih let. V zaključku poglavja prihaja Scherber do zanimive ugotovitve velikega Vrazovega pomena v elegijskem pesništvu na Slovenskem: »Od približno 75 elegij, ki so nastale v obravnavanem obdobju, izvira skoraj polovica od Stanka Vraza. Prav on je tudi napisal večino elegij v elegičnem distihu. V 17 od 34 elegij (ciklji so računani vsakokrat za eno elegijo) se je poslužil te mere. Pri drugih avtorjih tega časa pa jih je nasprotno v tej meri komaj kaj več kot 10 %.« (Str. 100.) Ob ponovnem oživiljanju elegičnega distiha kot elegijske mere Scherber ugotavlja za to obdobje še vedno veliko frekvenco štirivrstične trohejske kitice, tako značilne za predhodno dobo. Ob tej splošni podobi pa poudarja pomen številčno bolj redkih, a po kvaliteti vidno izstopajočih Prešernovih elegij: »Najbolj trajno pa je deloval na stil časa vendarle primer Prešerna. Cesar ne moremo še vidneje zaslediti v 'Krajnski Čbelici', kar se skoraj še ni dotaknilo Stan-

ka Vraza, je sugestija, ki je izšla iz Prešernovega pesništva in ki se je najvidneje uveljavila v naslednjih generacijah petdesetih in šestdesetih let. Najmočnejše je opazen njegov vpliv v sintaksi in besednem zakladu.« (Str. 100—101.)

Peto poglavje Scherberjeve knjige z naslovom Slovenska elegija petdesetih in šestdesetih let ne nadaljuje več nadrobne analitične poti poprejšnjih poglavij, ker v njem avtor obravnava povprečne pesniške pojave danega časa. V sintetičnih poglavjih z dovolj bogatim in prepričljivim navajanjem zgledov obravnava Scherber metrično strukturo, stil in tematsko strukturo elegij tega obdobja. Ugotavlja še vedno prevladovanje štiristopnega troheja v metričnih shemah, močne vplive ljudskega pesništva v stilu in prvič epicedium kot prevladujočo tematološko obliko slovenske elegije.

Šesto in zadnje poglavje zajema pesnike Frana Levstika, Simona Jenka in Josipa Stritarja, ki jih je deloma kot pesniške izjeme izdvojil iz povprečnega pesništva, obravnavanega v petem poglavju, deloma pa predstavljajo (Stritar) elegijo v sedemdesetih letih 19. stoletja. Tu je metoda spet analitična, Scherber karakterizira elegijo za elegijo, od teh individualnih karakteristik pa se več ne spušča v posplošujoče, statistično dokumentirane zaključke.

V zaključku kratko povzema ugotovitve prejšnjih poglavij v razvojno shemo elegične vrste v slovenski literaturi: »Če naj na koncu poskusimo označiti v kratki črti zgodovino elegije v teh sto letih, lahko nekako doženemo naslednjih pet stopenj:

1. Pisaniške elegije so še daljnosežno zaznamovane s klasicizmom. V njih pa vendar že najdemo številne slogovne prvine sentimentalistične elegije.
2. Sentimentalistična ali (s pridržkom) predromantična elegija prehaja skoraj brez zarez v
3. romantično elegijo z najpomembnejšima zastopnikoma *Prešernom in Vrazom*.

³⁹ A. Slodnjak, *Pesniška usoda Janeza Nepomuka Primca in Urbana Jarnika*, *Razprave SAZU II. razr. VII*, str. 21 oz. 17, op. 21.

⁴⁰ Jože Rajhman, »Plemenito drevo«, *JiS XX* (1974/75), str. 144.

⁴¹ Janko Kos, *Vodnikov Vršac in opisna poezija narave*, *SR XXI* (1973), str. 389—412, zlasti str. 394.

⁴² Alfonz Gspan, *Vodnikova Mala pratika za leto 1798*, *SR I* (1948), str. 276—280, zlasti str. 279.

4. Literarna vrsta se osamosvoji v letih od nekako 1850 do 1870. Tudi tu ostaja elegija še slogovno zaznamovana z zgledi sentimentalizma in *prešernovske* romantike. Komaj da se razvije kaka nova, stilistično in genološko relevantna značilnost. Te elegije imajo skoraj izključno funkcijo uporabnostnega in priložnostnega pesništva.

5. Elegija pri *Levstiku*, *Jenku* in *Stritarju* je del ponovnega osmišljanja slovenske lirike. Je skoraj izključno zaznamovana s *Stritarjevimi* poskusom ponovne oživitve distiha na formalni ravni in navezanja na svetobolje in narodnostno problematiko na vsebinski ravni.« (Str. 119.)

Drugi del zaključnega poglavja Scherberjeve knjige vsebuje poskus odgovora na neko vzporedno problematiko, ki jo je nakazal že v uvodu in se ob njej podrobneje pomudil vsaj pri Prešernu. Gre za vprašanje lirskega značaja slovenske literature, ki se v slovenistični publicistiki pogosto pojavlja, in še posebej tipološke oznake »tragični elegizem« kot bistvene karakteristike slovenskega pesništva⁴³. Scherberjeva zaključna sodba o tem problemu je takšna: »Vzročno povezovanje nacionalne bolečine in literarne 'elegičnosti', kar v Sloveniji radi poskušajo, gradivo, obravnavano v pričujočem delu, komajda dopušča. Res da povezuje neko, v zadnjem poglavju znatnejše število elegij tožbo o zaničevanju, ki ga doživlja vse slovensko in slovensko v svetu, z elegičnimi motivi (*Prešeren, Vraz, Cegnar, Stritar* idr.), vendar so ti primeri le poseben tip poleg številnih drugih tipov slovenske elegije. 'Elegičnost' ostaja v večini primerov zgolj temeljna naravnost, popolnoma povezana z individualno usodo avtorjev. Šele v zadnji od zgoraj predlaganih stopenj doseže ta naravnost nadoseben pomen.« (Str. 119.) Ti Scherberjevi zaključki so nedvomno za izbran časovni izsek in glede na obravnavano gradivo pravilni in utemeljeni. Kljub temu pa ne demantirajo oznak, proti katerim so naravnani. Že ugotovitev, da se »elegičnost« kot osebnostna značilnost kaže prav pri najbolj formiranih pesniških osebnostih (zlasti pri Prešernu in Vrazu), čemur moremo dodati še karakteristiko Gregorčičevega pesništva, ki jo je dal Scherber mimogrede v uvodu, češ da je Gregorčič »zgleden primer« pesnika, »pri katerem je 'elegično' temeljna poteza vse njegove lirike, vendar pa se ne bi mogla nobena njegova pesem smiselno uporabiti za zgled elegije kot literarne vrste« (str. 10), priča, da je le nekaj

na hipotezi o »elegičnosti« slovenske poezije (ne pa verzifikatorstva). Pomembno je tudi dejstvo, da se slovenska poezija razmahne v širino šele v našem stoletju, ki pa ni bilo več predmet Scherberjevih raziskav.

Končno Scherber še ugotavlja, da je številčna zastopanost elegije, posebej še mnogovrstnost njenih tipov in nians, presegla njegova izhodiščna pričakovanja.

Doslej smo se ob prikazovanju Scherberjeve knjige mestoma dlje ali bolj nakratko zaustavljali le ob njenih pomanjkljivostih. Pravzaprav ne gre za prave pomanjkljivosti, ker jih je večino povzročilo dosedanje stanje slovenističnih literarnozgodovinskih raziskav ter pomanjkljive ali zastarele informacije v pomožni literaturi, na katero se je nemški slovenist lahko oprl. Tu in tam pa je šlo tudi za piščeve prenačljene sklepe ali stvarne napake. Zadnjim bi morali dodati zaradi popolnosti še nekaj drobnih spodrseljavev, kakor je prištevanje Jenka, Mandelca, Trdine in Levca k staroslovencem (str. 1, op. 2), napačni smrtni letnici pri Japlju (str. 28) in Arliču (str. 89)⁴⁴; mera Levstikove pesmi Prešerna grobohod ni jamska, marveč daktilska⁴⁵, včasih z anakruzo (str. 113), prav tako ni jamska mera Levstikove elegije Na Gorenjskem, temveč je vse-skozi amfibraška (str. 114–115). Nekaj napak je tudi v navajanju letnikov in strani v opombah.

Po drugi strani pa je treba poudariti velik pomen Scherberjeve knjige v celoti kakor tudi njene posamezne izsledke in pomembna opozorila. Kljub vsemu, kar smo o slovenističnih prizadevanjih po teoretično zgodovinski obravnavi literarnih zvrsti, vrst in žanrov povedali na začetku pričujočih marginalij, vnaša Scherberjeva knjiga v slovensko literarno vedo novost, ki je vredna vse pozornosti in posnemanja. Pravzaprav je Scherberjeva metoda organsko izšla iz stoletnih podobnih raz-

⁴³ Oznako je Scherber povzel iz predavanja Borisa Paternuja Razvoj in tipologija slovenske književnosti, JiS XI (1966), str. 246–252. Tudi v knjigi B. Paternu, Pogledi na slovensko književnost I, Lj. 1974, str. 5–21.

⁴⁴ V SBL I, str. 15 je izpadla letnica smrti 1879 in Scherber pravilno označil verz za »štiritaktni dak-hovniške službe; za Arličev smrtno letnico gl. Fr. Kovačič, Nadžupnija Sv. Križa pri Rogoški Slatini. Zgodovinski podatki, Lj. 1914, str. 74.

⁴⁵ Ob Prešernovi pesmi V spomin Andreja Smoleta, s katero Levstikovo elegijo metrično primerja, je Scherber pravilno označil verz za »štiritaktni daktil« (str. 78).

iskav nemške literarne znanosti, ki je pri Slovencih sicer pogost metodološki zgled, vendar v dani smeri doslej še ni rodila ustreznega sadu. Morda bo Scherberjeva knjiga pobudila tudi podobne raziskave na Slovenskem. Posebne pohvale glede na splošno prakso tujih raziskovalcev, ki se lotevajo slovenističnih literarnozgodovinskih problemov, zasluži Scherberjeva raziskovalna poglobitev v problematiko, poseganje po prvih virih, nepristranske in temeljite analize, in ne nazadnje, korektnost v citiranju izvirnih besedil ter v pisanju slovenskih krajevnih in osebnih imen.

Posebej pa naj navedemo še nekaj Scherberjevih drobnih ugotovitev in opozoril. Ne bi smeli prezreti nujnega poziva po kritični izdaji starejšega slovenskega pesništva, ki z izjemo Vodnika in v zadnjem času še Modrinjaka⁴⁶ terja od raziskovalca poseganje po prvotiskih in še teže dostopnih rokopisih (deloma celo ponovno izgubljenih). Prav tako nujno postaja sistematično in novim metodam ustrezno preučevanje tega pesništva. Pomemben je Scherberjev poskus prevrednotenja pisaniške verzifikacije, ki pa ostaja do monografske obdelave zbornika bolj pobuda kakor dokazano dejstvo. Dragocena so tudi posamezna drobna opozorila in korekture ukoreninjenih zmot. Tako je opozoril na pomen rednega prihajanja Wielandovega časopisa *Teutscher Merkur* v Zoisovo hi-

šo (str. 22), ki ga je sicer Kidrič pravilno identificiral⁴⁷, vendar ni iz tega izvajal ustreznih sklepov, poznejša slovenska literarna zgodovina pa je dejstvo prezrla. Dognal je, da so v 5. zvezku Krajske čbelice natisnili Primčevo pesem Prijatelj pod naslovom Tolažba, vendar brez pesnikovega imena (str. 59). Opozoril je na nesmiselnost ponavljajočega se pisanja o vplivih trubadurskega pesništva pri Jarniku (str. 63). Povzel je ugotovitve, ki sta jih s kolegico Döringovo že dokazala v posebni razpravi⁴⁸, da Kastelčeva pesem Grob v četrtem zvezku Krajske čbelice ni prevod »iz Ludvika H. K. Hoeltyja«, kakor piše v podnaslovu, marveč je original delo švicarskega pesnika Johanna Gaudenza von Salis-Seewisa; prvotna redakcija prevoda, ki jo je Kastelic napravil skupaj z Jakobom Zupanom, pa je izšla ob ponatisu nemškega originala in z omembo imena pravega avtorja že 1828 v *Ilirisches Blatt* (str. 82). Za Potočnikovo Pesem Žalostni glas zvonov, ki je izšla leta 1849 v Novicah, je Scherber ugotovil, da je prevod iz avstrijskonemškega pesnika Johanna Nepomuka Vogla (str. 88). Takšne in podobne ugotovitve prispevajo dosti pomembnega gradiva za določanje literarnega obzorja naših starejših pesnikov in verzifikatorjev, zlasti za njihov odnos do nemške literature.

Jože Koruza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

MIODRAG S. LALEVIČ, SINONIMI I SRODNE REČI SRPSKOHRVATSKOGA JEZIKA

Leksikografski zavod »Sveznanje« v Beogradu je izdal knjigo *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*, na XVIII + 1112 straneh, tisk ČGP Delo, Ljubljana. Knjiga ima poglavja: Predgovor (VIII—XV), sinonimi (1—906), slovnice srbohrvaškega jezika (907—956), kratki slovarčki makedonskega, slovenskega, ruskega, francoskega, italijanskega, nemškega in angleškega jezika (957—1110) ter literatura (1111—1112). Avtor Miodrag S. Lalevič, priznani strokovnjak za srpskohrvatski jezik, je svoji bibliografiji dodal delo, ki smo ga v naši lingvistiki že dolgo pogrešali. Dobili smo ga, žal, s precejšnjo zamudo. Drugi slovanski narodi, Rusi, Čehi, Bolgari itd. imajo take slovarje že dlje časa, Rusi celo od različnih avtorjev.

Lalevič se je lotil dela temeljito, kolikor se seveda pridevek temeljito sploh lahko uporablja, če si en sam človek naprti tako obsežno in zahtevno nalogo. Leta in leta je pripravljaj gradivo, nato pa ga je pet let urejal (1965-69). Deloma ga je črpal iz domačih splošnih leksikografskih del, ki žal niso kaj posebno bogata niti moderna, v glavnem pa se je naslonil na gradivo, ki

⁴⁶ Stanko Kotnik in Jože Pogačnik, Stefan Modrinjak, Mrb. 1974.

⁴⁷ Fr. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, str. 407.

⁴⁸ Margrit Döring in Peter Scherber, Zu einigen slovenischen Übersetzungen eines Gedichts von J. G. von Salis-Seewis, *Studia slovenica Monacensia* in honorem Antonii Slodnjak septuagenarii, München 1969 (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slovenen 5), str. 10—17.

ga je našel v delih novejših srbskih in hrvaških pisateljev. Ekscerpital je 65 knjig, večinoma beletrističnih, objavljenih med 1960-66. V predgovoru priznava, da je ekscerpcija skromna in da bi gradivo moralo biti desetkrat bogatejše. To bi bila najbrž pretirana zahteva, saj je tudi Duden ekscerpital le 250 knjig. Pohvalno pri Laleviću pa je, da so nekako pol na pol zastopani srbski in hrvaški pisatelji, simbolično pa še po eno slovensko in makedonsko delo v srbskohrvaškem prevodu. Kako je kronološko, geografsko in nacionalno odbiral avtorje za ekscerpcijo, je povedano v predgovoru. Strokovni slovarji s terminološkim gradivom so navedeni deloma na koncu med literaturo, deloma pa v tekstu med obravnavanjem sinonimov. Tu bi si uporabnik slovarja gotovo želel več sistematičnosti, kar zadeva pritegnitev strokovne terminologije. Ekscerpiranje srednješkolskih učbenikov po glavnih strokah (lingvistika, zgodovina, zemljepis, filozofija, fizika, matematika, pravo, tehnika, medicina itd.), seveda v določenem obsegu, bi prispevala prepotrebno terminološko izpopolnitev sinonimnega slovarja, ki bi bil zato manj literaren, bolj pa globalen predstavnik standardnega jezika.

Poleg subjektivnih zadeva pisanje sinonimnega slovarja tudi na resne objektivne težave. Ena od teh je determinacija sinonimov in s tem v zvezi njihovo grupiranje. Popolna zamenljivost dveh izrazov je tako redka, da bi o njej komaj smeli govoriti. Od objektivnih meril se najbolj oddaljuje stilno-ekspresivna uporabnost besede, saj je močno pod vplivom subjektivnih kriterijev.

Pisec je, kakor je videti iz dela, pazljivo preštudiral več tujih sinonimnih slovarjev, francoskega, nemškega, zlasti pa ruskega, ki ga je s sodelavci napisala A. P. Evgenjeva. Prav ta slovar je bil vzor Sinonimom srbskohrvaškega jezika, v nekaterih ozirih pa tudi drugi, ne nazadnje Dornseiffov *Der Deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*.

Gesla so v Sinonimih redigirana tako, da se ob vodilni besedi iz normalne stilne plasti z najsplošnejšo vsebino nizajo sinonimni izrazi, pomensko se oddaljujoč postopoma, vsak s svojo specialno razlago. Na primer: vodilna beseda v skupini je *div*, ob njej pa se nizajo sinonimi *gorostas*, *orijaš*, *džin*, *gigant*, *neman*, *grdosija*, *ispolin*, *kolos*, *natčovek*, *slota*, *golijat*.

Vsak od teh izrazov je tako razložen, da je bralcu jasno, v čem je njihova semantič-

na niansiranost in kdaj je njihova zamenljivost mogoča:

»Div je zamišljeno lice kako ga predstavlja predanje stare vere u svemu iznad ljudi, natprirodne snage, nadljudskog rasta, često i kao nakaza s jednim okom na čelu.« — »Gorostas je div izvanredno velika rasta, kao gora, stasa kao gora, planina, pa prema tome i velike snage.« — »Orijaš je što gorostas.« — »Džin je nekakav duh ili prekonaravno čeljade, ni andeo ni đavo, kao vila ali muškoga roda, češće zlo nego dobro (ARj), obično znači što div.« itd.

Zaradi omejenega obsega slovarja sestavlja javec ni mogel izbirati gesel po svoji volji, marveč tako kot so dovoljevali razni zunanji faktorji. Zato bo uporabnik marsikatero geslo v Sinonimih pogrešal. Pa tudi ob nizanju sinonimov se kaj lahko izmuzne izraz, ki ga potem pri uporabi slovarja zamažemo iščemo. Takih vrzeli ne more popolnoma izločiti niti najbolj skrbna kartoteka, z vsako vrzeljo pa se znižuje zanesljivost in informativnost slovarja. Zlasti semantično težji primeri in zelo frekventni sinonimi nikakor ne bi smeli izostati. Na primer: Avtor ni je v pismu sporočil, da je založnik »pao u bulu« (to se pravi, da je v kritični situaciji), a v Sinonimih zastoj iščemo razlago te besedne zveze, bodisi pod *pasti*, bodisi pod *bula*, ki je v knjigi sploh ni. — Ali pa: Pod geslom *božjak* so navedeni sinonimi *prosjak*, *siromah*, *sirak*, *siromašak*; *ubogar*, *bogac*, *ubožac*, *ubožnik*, *ubogac*, *ubožar*; *jadnik*, *bednik*, *bijednik*. Ob nekaterih manj ali prav malo frekventnih sinonimih manjka zelo frekventen sinonim *bogoradnik*, ki ga pa najdemo kot samostojno geslo s kazalko na *prosjak*. Ob geslu *prosjak* stoje sinonimi *prosjčina*, *prosjaka*, *prosjakinja*, *božjak*, *ubogar*, *potrebniak*, *tucak*, *torbonoša*, *žebak*, *džebak*, *bogoradnik*, *ubogac*, *bogac*, *ubožnik*, *ubožac*.

Po avtorjevem preskromnem mnenju bo knjiga prav prišla predvsem šolam, učiteljem in učencem. Mi pa mislimo, da bo zaradi jasnih opisov posameznih sinonimov, zaradi njihove semantične izdiferenciranosti, ki sloni na odličnem avtorjevem poznavanju materinega jezika, nadvse dobrodošel priročnik za vso srbsko in hrvaško pišočo publiko, neprecenljive vrednosti pa bo za ne-Srbe in ne-Hrvate, ki si žele pridobiti zanesljive informacije o leksiki srbskohrvaškega standardnega jezika.

V semantično slikovitost in razgibanost popelje tujega uporabnika Sinonimov kra-

tek slovar njegovega, tujčevega materinega jezika, to je slovar slovenskega, makedonskega, ruskega itd., kot je povedano spredaj. Vsak od teh slovarjev ima približno pet tisoč gesel, vodilnih besed.

In kako nam služi ta slovar, recimo slovenski? Želimo zvedeti, kakšne sinonime ima srbskohrvaški jezik za pojem »večja skupina ljudi, živali, brez poudarjene urejenosti«, kar slovenski imenujemo čreda, krdelo, jata, roj itd. Slovenski izrazi niso zamenljivi med seboj, kar nam pove slovenska jezikovna praksa. Več izrazov za gornji pojem ima tudi srbskohrvaški jezik, njihova uporaba pa nam kot Slovencem ni jasna. Zato v slovenskem slovarju poiščemo eno od gesel čreda, krdelo, jata, roj, kjer bomo našli kazalko na shrv. geslo *buljuk*. Ob tem geslu so razloženi shrv. sinonimi: »*Buljuk* znači večji broj čeljadi, stoke, životinja uopšte u neredu, zgomilano. — *Krdo* znači množinu svinja, goveda, konja, magaradi. — *Gomila* znači večji broj čeljadi, naroda bez reda, životinja domaćih bez zaporetka. — *Čopor* je velik broj vukova, lisica, pasa u gomili. — *Jato* znači večji broj ptica, uopšte peradi, divljih ili domaćih. — *Stado* je večji broj ovaca ili koza u grupi, u gomili. — *Dželep* je krdo goveda, *ergela* konja. — *Roj* je množno muva, pčela.«

Po tem pojasnilu pač ne bo težko najti za oba jezika ekvivalentnih izrazov, pa naj iščemo v tej ali drugi smeri.

Štokavski izrazi *bunar*, *zdenac*, *studenac*, *kladenac* itd. so tudi štokavcem lahko semantično nejasni, ali vsaj ne dovolj jasni, slovenskemu bralcu pa so docela megleni, ker je bil pri učenju jezika navezan na ne posebno dobre dvojezične slovarje, ki na svoji preciznosti, poleg prešibkega poznanja enega ali obeh jezikov, izgubljujejo tudi zato, ker leksiki dveh jezikov nikoli nista popolnoma identični, zlasti če oba jezika pripadata vsak svoji kulturni sferi. Zato je nemogoče prevesti vsako geslo v tuj jezik z ustreznim ekvivalentom. V našem slovarju sinonimov so ob geslu *bunar* na-

vedeni sinonimi *ubao*; *čatrnja*, *stublina*; *dubilo*, *cisterna* in *cistiljerna*, *bistijerna*, *gustijerna*, *sarandža*, *počuo* in *puč* semantično tako diferencirani, da je tujcu, ki srbskohrvaškega jezika ne pozna dovolj, omogočeno dokopati se do semantičnega ekvivalenta v svojem jeziku.

Pod geslom *izvor* najdemo drugo skupino sinonimov, gornjim semantično sorodno, vendar pa toliko odmaknjeno, da jo avtor obravnava pod novim geslom, nato pa so razvrščeni izrazi: *izvir*, *vrelo*, *studenac*, *zdenac*, *vrutak*, *kladenac*, *hladenac*, *podvovrak*, *pištalina*, *izdan*, *istočnik*. Razlage nas pouče, kaj posamezni izrazi pomenijo in zakaj sta skupini vsaka pod svojim geslom. Semantična preciznost je danes potrebna ne le zaradi lastne rabe jezika, marveč v veliki meri zaradi posredovanja naših jezikov tujim kulturnim sferam. Po drugi svetovni vojni se naši jeziki, slovenski, hrvaško-srbski in makedonski uspešno uveljavljajo na tujem. Znanstveno se preučujejo na mnogih evropskih in ameriških univerzah ter v drugih študijskih centrih. Slovenskih dežel tu niti ne omenjam. Tujci pa morajo dobiti natančne informacije o naših jezikih.

Slovnični kvalifikatorji se uporabljajo dosledno, stilno-plastni pa le nekateri. Gesla so v glavnem kvalificirana z ekvivalentnim izrazom. Pri prevajanju gesel v druge jezike so nastale tudi neekvivalence, npr.: shrv. *namčor*; slov. *hinavec*, *potuhnjenec*, *nehvaležnej*; n. *Finsterblickender*, *mürrische Person*.

Prof. Lalević je svoje delo sklenil s citatom iz Vukove Pismenice: »Mene je istinita revnost k rodu momu obodрила, i prinudila me da zažmurim i da jedan put tumarim glavom kroz ovo ternje, makar na onu stran sav poderan i krvav izašao.«

Za velikanski trud pri pisanju prvega našega sinonimnega slovarja, za korist, ki jo bo v naši lingvistiki opravil, so citirane besede preskromne, pisec zasluži vse priznanje.

Janko Jurančič
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Iz delovanja Slavističnega društva Slovenije

PISMO REPUBLIŠKEGA ODBORA SLAVISTIČNEGA DRUŠTVA SLOVENIJE PREDSEDSTVU IZVRŠNEGA ODBORA REPUBLIŠKE KONFERENCE SOCIALISTIČNE ZVEZE DELOVNEGA LJUDSTVA SLOVENIJE

Slavistično društvo Slovenije je z odobravanjem pozdravilo ponovno opozorilo IO SZDL Slovenije o kulturi slovenskega jezika v javnosti, objavljeno v sredstvih obveščanja 21. in 22. aprila 1975, ob deseti obletnici Pisma o jeziku, in se v celoti pridružuje sporočilu IO SZDL Slovenije.

Pismo o jeziku je pred desetimi leti in tudi kasneje veliko prispevalo splošni kulturi slovenskega jezika v javnosti. Škoda je le, da prizadete ustanove niso skupaj z javnostjo zasnovale široke in stalne akcije, kakor jo besedilo pisma predvideva. Ker nekatera glavna vprašanja o tem, tudi načelna, še zmerom niso rešena, morda celo načeta ne, predlagamo in prosimo, da bi predstavniki Republiškega odbora Slavističnega društva Slovenije skupaj s predsedstvom IO SZDL Slovenije lahko pretresli vprašanje slovenskega jezika, posebej še jezikovne vzgoje, kajti jezik ni le izraznik kulture nekega naroda, ampak je sredstvo za vključevanje občanov v družbeni proces, in je tako zaradi svoje vloge v širšem sporazumevanju področje, ki terja prvenstveno pozornost vse družbe.

S tem postaja vprašanje jezikovnega pouka samo del splošne skrbi za kulturo sporazumevanja v javnosti, ne nazadnje skrbi za razumevanje nasploh.

Znano je namreč, da je prav neznanje jezika, zlasti knjižnega, pri mnogih občanih ovira za vključevanje v dejavno družbeno življenje.

Napredni tuji raziskovalci v deželah z drugačno družbeno ureditvijo od naše terjajo zaradi tega od svojih držav potrebno jezikovno vzgojo za vse državljane, češ da ustava vsakemu državljanu omogoča enake pravice za politično življenje, zato mora država odpraviti vse, kar bi pomenilo pri tem oviro; poskrbeti mora torej tudi za ustrezno jezikovno vzgojo. Naša, jugoslovanska ustava pa daje poleg pravic do dela in osebnega razvoja občanom tudi dolžnosti oblikovanja samoupravnega socializma, zato mora družba posebej poskrbeti, da

jezikovno neznanje ne bo ovira za dejavno soustvarjanje naše samoupravne družbe. Prav je, da Pismo o jeziku poudarja potrebo po razumljivem in kultiviranem političnem jeziku, nič manj potrebno pa ni na vseh šolskih stopnjah in pozneje v procesu stalnega izobraževanja skrbeti, da bodo občani tako kultiviran jezik tudi razumeli in ga obvladali ter razvijali. Jezikovni pouk ne more biti zgolj oblikovalec neke kulture, ki je sama na sebi namen, ampak sredstvo za vključevanje vsakogar v družbeni proces. Obvladanje jezika in s tem povezana jezikovna zavest je namreč pomemben pogoj za oblikovanje osebne in s tem družbene zavesti.

Ker spadamo Slovenci med slovanske narode z eno najstarejših tradicij pismenega jezika, je knjižni jezik na eni strani zaradi tradicionalne knjižne norme, na drugi strani pa zaradi posebnega izraznega bogastva, narečne razvejanosti, pogosto zelo različen od krajevne govorice. Prav tako se še danes pozna, da ponekod, na primer na Primorskem, v polpretekli dobi ni bilo slovenskih šol. Vse to, pa tudi socialno okolje, ki ne spodbuja zmerom k oblikovanju sporočil nevsakdanjega značaja, povzroča, da se marsikdo ne zna sporazumeti zunaj svojega kraja ali razmer, iz tega pa seveda sledi, da se ne zaveda ne le svojega jezika, ampak tudi ne naroda in kulture, ki jo vsak član narodne skupnosti živi in ki ga po drugi strani določa. Tovrstna raziskava je namreč tudi pri nas pokazala, da je kljub splošnim pedagoškim načelom, ki veljajo za vse, socialno okolje vendarle lahko spodbuda ali zavora pri razvijanju jezikovnih zmožnosti posameznika, pri njegovem razumevanju besedil in pri samostojnih ubeseditvah.

Oviro, ki jo za marsikoga predstavlja prav jezik, bo po našem mnenju mogoče odpraviti z jasno postavljeno in idejnimi izhodiščem naše družbe ustrezno zasnovano jezikovnega pouka v vseh vrstah šol in s stalno skrbjo za jezikovno kulturo v javnosti. Jedro tega pouka ne bo smelo kakor ne-

koč v meščanski družbi sloneti na prepo-
vedi ali zapovedi, ampak bo moralo biti za-
snovano s ciljem, kar se da funkcionalno
prikazati značaj (sestav) in vloga jezika, in
moralo bo kar najbolje utrditi sodobno je-
zikovno kulturo. Po taki poti bo brez na-
silja mogoče doseči govornemu položaju
primerno rabo, ob ustrezni priložnosti tudi
sproščeno in neprisiljeno obliko kultivira-
ne knjižne besede. Tako se bo tudi glede
jezika, pomembnega člena v življenju, utr-
dila praksa, ki se pri nas sicer že izvaja:
delavski razred kot nosilec oblasti ohranja
in razvija kulturno dediščino v sozvočju z
načeli razrednega boja tako, da z vsemi
močmi skrbi za vsestranski delež kulture v
vsakdanjem življenju.

Po vsem povedanem bi pričakovali, da bo-
sta pouk slovenskega jezika kot prvega je-
zika v SR Sloveniji in kulturne dediščine,
v kateri se je ta jezik razvijal (kulturne in
slovstvene zgodovine), v ospredju vsakega
slovenskega šolskega programa. Toda v
zadnjih desetih letih so spremembe, ki jih
je zahtevala dinamika našega življenja,
načele tudi korenine predmeta, ki tovrstno
vzgojo posreduje, slovenščine. Zaradi ne-
sporazuma, ki je nastal zaradi pogostih za-
stranitev v razpravljanih, zaradi počasne-
ga prodiranja strokovnih dosežkov v prak-
so, včasih pa tudi zaradi nehotene odreza-
nosti strokovnih ustanov pri oblikovanju
vzgojno-izobraževalnih programov o jezi-
ku, je prišlo do nejasne predstave o izo-
braževalnih in vzgojnih nalogah predmeta,
to pa je povzročilo krajšanje osnovnega
fonda ur ob nalaganju nove obveznosti.
Skratka, namesto da bi se bojevali za so-
dobno vsebino, se morajo učitelji zdaj mar-
sikje (zlasti v poklicnih šolah) bojevati za
malone fiktiven obstoj predmeta. Razumlji-
vo je, da v takih razmehah narašča nego-
tovost in malodušje pri učiteljih, pri učen-
cih zanemarjanje, ki se kasneje spremeni
v navado. — Naj omenimo še, da se ob
vsem tem zahteva od učitelja veliko več,
kakor mu je sistem stalnega izobraževanja
(brez preverjanja znanja!) doslej nudil; to
prizadeva zlasti starejše generacije, saj je
razumljivo, da ob sedanjih delovni obreme-
nitvi ostaja kaj malo časa in možnosti za
sprotno samoizobraževanje. Krajšanje so
spremljale celo opazke, da dobri učitelji
lahko s pridom izrabijo tudi malo ur, po-
zabljalo pa se je, da mora biti prostor za
utrjevanje snovi in za samostojno delo
učencev.

Našo prošnjo za sestanek s predstavniki
SZDL Slovenije pošiljamo v trenutku, ko

se pripravljajo osnutki za pouk v usmerje-
nem izobraževanju. Pred nami so že zasno-
ve novih pedagoških centrov. Na prvi
stopnji usmerjenega izobraževanja je pred-
metnik (za sedaj samo število ur) sicer na
prvi pogled ustrezen, pouk pa ni v enaki
meri speljan na drugo stopnjo in do konca
šolanja, kar vzbuja upravičeno bojazen, da
družbeno-vzgojni smotri tako pomembnega
predmeta, kot je slovenščina, ne bodo u-
resničeni. V novih razmerah ne verjame-
mo, da bo dovolj časa za vzgojo jezikovne
zavesti, tudi ne bo mogoče izbrusiti posluha
za pomensko plat jezika, za moč besede, za
terminološko kulturo in podobno. Čeprav
bi morali jezikovno kulturo posredovati
vsi predmeti, nam praksa kaže, da je tako
le, če je osrednjemu predmetu, slovenščini,
odmerjenega dovolj prostora. — Zaskrblje-
nost ob osnutkih programa vzgojiteljskih
šol se stopnjuje, če si predstavljamo, da
utegne biti pri drugih oblikah šolanja še
veliko slabše. In če bo že nekaj časa od-
merjenega jezikovnemu pouku, posebej ko
bo vse bolj razglašeno, da je tudi jezikov-
no neznanje in nezmožnost razlog za velik
osip, bo zaradi pomanjkanja časa verjetno
še bolj zanemarjeno drugo področje, ki ga
naš predmet posreduje, namreč področje
kulturne in literarne zgodovine. Seveda pri
tem ne mislimo, da bi bilo treba mlade lju-
di trpati z nepotrebnimi podatki, dobiti pa
morajo tisto ogrodje, ki je potrebno pri ob-
likovanju družbene zavesti. Za vso to po-
membno snov je potreben čas in škoda bi
bilo, če bi zaradi nesmotrnih posegov vse
področje pozitivnih predmetov, ki jih zdru-
žuje predmet slovenščina, izgubilo svojo
družbenovzgojno vlogo. (Pozitivni predmet
je za nas predmet, ki izobražuje in vzgaja
s teorijo in prakso svoje konkretne snovi
in ni spekulativen ali verbalen.)

Ker mislimo, da je jezikovni pouk v šoli
osnova vse družbene skrbi za kulturni je-
zik v javnosti — in torej ni zgolj zadeva
ozke šolske ureditve, prosimo, da bi lahko
ob desetletnici Pisma in ob nakazanih iz-
hodiščih ponovno načeli razpravo o načel-
nih vprašanih slovenskega jezika v slo-
venskem javnem življenju. Šolska vpraša-
nja utegnjo ob tej priložnosti zajeti po-
membni delež. Izkušnje, ki jih imamo s te-
oretičnimi načrtovalci pouka, namreč kaže-
jo, da je treba širše družbene vidike naših
strok najprej načelno pojasniti v okviru
vsega dogajanja v naši družbi; šele na tej
podlagi bo smotno pristopiti k sodobni u-
reditvi skrbi za jezik v sistemu stalnega
izobraževanja naših občanov.

Novost v primeru s položajem ob prvem Pismu o jeziku bi bila zdaj tudi v tem, da bi ob tej priložnosti lahko poudarili, da slovenska kultura in z njo jezik nista kategoriji, ki bi ju morali gojiti iz nekih vse-splošno sprejetih normativov kulturnih narodov, ki obvezujejo tudi Slovence, ampak

sta sestavni del vsakdanjega življenja vseh nas in vsakega posameznika.

Zahvaljujemo se vam za naklonjenost in čakamo vašega sporočila.

V Ljubljani, 5. maja 1975

Tajnik RO SDS
Marija Stanonik l. r.

Predsednik RO SDS
Breda Pogorelec l. r.

ZAKLJUČNI RAČUN
na dan 31. 12. 1974

AKTIVA		PASIVA	
Ime računa		Ime računa	
1. Blagajna	33,45	1. Lastna sredstva	29.515,65
2. Žiro račun	29.482,20	2. Časovne razmejitev	25.338,60
3. Dolžniki 1973/74	28,70		
4. Dolžniki 1974/75	25.309,90		
Skupaj	54.854,25	Skupaj	54.854,25

OBRAČUN
doseženih in porabljenih sredstev

Ime računa		Ime računa	
1. Stroški tiska	154.340,35	1. Subvencija	97.890,00
2. Honorarji	39.395,90	2. Realizacija	114.211,05
3. Prispevki od hon.	5.623,50		
4. Stroški uprave	10.476,45		
5. Razlika doseženih sredstev	2.264,85		
Skupaj	212.101,05	Skupaj	212.101,05

Sestavila
Ema Graul

Glavni urednik
dr. Matjaž Kmecl

